

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Pszichológia Doktori Iskola
Elméleti Pszichoanalízis Program

PSZICHOANALÍZIS A PÓDIUMON
(Pszichoanalízis magyar hírlapokban 1910 és 1939 között)

Friedrich Melinda
Doktori (Ph.D) értekezés

TÉMAVEZETŐ: PROF. DR. ERŐS FERENC

2018, Pécs

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés

- 1.1 Kutatási előzmények 3
- 1.2 Hipotézisek, célkitűzés és tartalmi keretek 6

2. Háttérinformációk

- 2.1 Az alapító: a Nemzetközi Pszichoanalitikai Egyesület 8
 - 2.1.2 Az intézményesülés mérföldkövei. A tagság és a képzés feltételrendszere 9
 - 2.1.3 A pszichoanalízis fejlődéstörténetének egy járatlan útja: a „Pszichoanalízis Barátainak Nemzetközi Társasága” 11
- 2.2 Analitikus irányultságú iskolák, egyesületeik és azok tagjai Magyarországon 13
 - 2.2.1 A Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület tagjai 1913 és 1939 között 13
 - 2.2.2 A Független Orvosanalitikusok Egyesülete és tagjai 17
 - 2.2.3 A Magyar Individuálpszichológiai Egyesület és tagjai 22
- 2.3 A pszichoanalitikus mozgalom és a sajtó 25
 - 2.3.1 A pszichoanalízis explicit előfordulása három különböző napilapban 1910-1939 között 26

3. Pszichoanalitikusok „a pódiumon” 29

- 3.1 Az egyesületek fő reprezentánsai – Ferenczi és Feldmann – interjúkban és riportokban 30
 - 3.1.1 Ferenczi Sándor interjúkban és riportokban 30
 - 3.1.2 Feldmann Sándor interjúkban és riportokban 81
- 3.2 Ferenczi és Feldmann sajtószerelésének egyéb formái 110
 - 3.2.1 Pszichoanalízis a nagyközönség előtt: a fő reprezentánsok mint előadók 110
 - 3.2.1.1 Ferenczi Sándor 1928-as előadás-sorozata a Zeneakadémián 110
 - 3.2.1.2 Az orvosanalitikusok 1928-as előadásciklusa 113
 - 3.2.2 Az egyesületek fő reprezentánsainak publicisztikája 114

3.2.3 Az egyesületek fő reprezentánsai anekdotákban	116
3.3 Egyéb pszichoanalitikusok a magyarországi a sajtóban 1910 és 1939 között	119
3.3.1 A MPE tagjai interjúkban és riportokban	119
3.3.2 Független orvosanalitikusok interjúkban és riportokban	121
3.3.3 „Vendég” pszichoanalitikusok a magyarországi sajtóban	123
3. 4 Mi a „pszichoanalízis”? Testvérharc az „Apa neve” mögött	125
3.4.1 Ferenczi és Feldmann a sajtóban a számok tükrében	125
3.4.2 Ami a számok mögött van: a Ferenczi-Feldmann viszony	127
3.4.3 Viták a pszichoanalízis és a pszichoanalitikusság értelmezéséről	131
4. Összegzés és következtetések	137
Feldolgozott források	140
Irodalom	150
Mellékletek	
1. melléklet: Pszichoanalitikus egyesületek tagjai Magyarországon 1939-ig	164
2. melléklet: Explicit hivatkozások a pszichoanalízisre laponkénti és évenkénti bontásban	171
3. melléklet: Ferenczi Sándor a vizsgált sajtótermékekben	173
4. melléklet: Feldmann Sándor a vizsgált sajtótermékekben	177
5. melléklet: Ferenczi Sándor és Feldmann Sándor a vizsgált országos terjesztésű sajtóorgánumban évek és lapok szerinti bontásban (1912-1934)	183
6. melléklet: Pszichoanalitikus egyesületek tagjainak sajtószerelése 1910 és 1939 között	185
Köszönetnyilvánítás	193

1. Bevezetés

„Mondhatnám olyan márka a világon ez a magyar pszichoanalitikus, mint a női ruhában: Patou, vagy a legjobb férfifrakkban Pool” (Ó.É., 1930,7)¹.

A múlt század első évtizedeiben a pszichoanalízis egyszerre volt tudományág, gyógyítási módszer, világnézet és széles körű szellemi mozgalom. A pszichoanalitikusság kritériumai térben és időben is jelentős eltéréseket mutattak, így a kérdésre, hogy mikor ki volt pszichoanalitikusnak tekinthető, nem létezik általánosan érvényes és egységes válasz. A tájékozódás egy lehetséges módját a korabeli napisajtó tanulmányozása nyújthatja.

1.1 Kutatási előzmények

A magyar (és a nemzetközi) pszichoanalízis történetét először és elsősorban freudista perspektívából (Freud, 1914, 1925; Jones 1955, 1957, 1972) írták.² Magyarországon az utóbbi évtizedek Ferenczi-reneszánsza és újraéledő Ferenczi-kultusza (Lásd: Erős, 2004) következtében a szakirodalomban alulreprezentált a riválisnak minősített analitikus iskolák korabeli tevékenysége és szerepe. A magyar pszichoanalízis-történetről, valamennyi analitikus iskola történetére kitérő, jelentős összefoglaló monográfia is rendelkezésre áll (Harmat, 1994). Már a címe (*Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*) is jelzi, hogy a kanonizált perspektívából íródott – ennek megfelelően a rivális iskolákat a mainstream perifériáján tárgyalja. Éppen csak elkezdődött a riválisnak minősített analitikus irányzatok történetének feldolgozása és beleillesztése a magyarországi pszichoanalízis történetébe (Hárs, 2007a).

A nagy periodikák feldolgozása részben megtörtént. Megismerhetővé vált a pszichoanalízis magyarországi recepciója és a pszichoanalitikusok szereplése a *Korunk* (Erős-Kapás, 1985; Erős, 1986; Kapás, 1990; Hárs, 2015), a *Nyugat* (Hárs, 2008a,

¹ A disszertációban szereplő idézeteket betűhíven, a korabeli helyesírási szabályok szerint közlöm.

² Az első ellenpélda Wilhelm Stekel 1926-os írása (Stekel, 2005).

2008b), a *Huszedik Század* és a *Művészet* (Hárs, 2015) folyóiratokban. Teljes bibliográfia készült a pszichoanalízis reprezentációjáról az 1910-1939 közötti időszak egyes reprezentatív sajtótermékeiben (*Budapesti Hírlap, Népszava, Pesti Napló*). A bibliográfia feldolgozása az alábbi részterületeken történt meg: (1) Ferenczi Sándor alakja a napisajtóban (Friedrich, 2018), (2) bibliográfia tételei lapenkénti és évenkénti bontásban.

1.2 Hipotézisek, célkitűzés és tartalmi keretek

A vizsgálat tárgya a pszichoanalízis és a különböző pszichoanalitikus irányzatok jelenléte a kiválasztott magyarországi hírlapokban, 1910 és 1939 között³, különös tekintettel a különböző pszichoanalitikus iskolák képviselőire, a közöttük lévő kölcsönhatásokra és ezeknek a pszichoanalízis történetét alakító szerepére.

A pszichoanalízis történetének jelentős, napilapokban és folyóiratokban dokumentált része feltáratlan maradt, ezért a pszichoanalízistörténet tudattalanjába süllyedt. A dolgozat forrásául szolgáló dokumentumok egyebek közt a következők: Az *Est*⁴, *Budapesti Hírlap, Esti Kurir, Magyarország, Népszava, Pesti Hírlap, Pesti Napló, Ujság*⁵, *Világ*⁶, *Színházi Élet, Tolnai Világlapja*. Az említett lapokból a magyar és a nemzetközi pszichoanalízisről, ill. egyes képviselőiről és képviselőitől olyan adatokat és gondolatokat tudhatunk meg, amelyeket az eddig kiadott könyvekből és egyéb publikációkból eddig nem ismerhettünk.

Hipotézisek. (1) A korabeli sajtótermékeket áttekintve azt látjuk, hogy a pszichoanalízis „fénykorának” (Harmat, 1994, 109) tartott időszakban, 1923 és 1933 között a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület⁷ nem egyedüli és kizárólagos résztvevője és alakítója a magyarországi pszichoanalízis történetének. Magyarországon két egyesület is működött, amelynek tagjai pszichoanalitikusként definiálták magukat, és a magyarországi pszichoanalízistörténet szempontjából mindkét egyesület tagjainak tevékenysége meghatározó. A rivális egyesületek hazai tevékenységének

³ Egyes napilapok esetében a vizsgált időintervallum a hozzáférhetőség korlátozottsága miatt szűkebb az 1910-1939-esnél. Az *Est* áttekintése 1914-től 1939-ig, Az *Ujságé* (1925-től *Ujság*) 1918-tól 1939-ig, a *Világé* 1918-tól 1926-ig történt meg.

⁴ 1914-től 1939-ig.

⁵ 1918-tól 1939-ig.

⁶ 1918-tól 1926-ig.

⁷ A továbbiakban: MPE.

tudomásulvétele és ismerete nélkül nem érthető meg a magyar pszichoanalízis későbbi fejlődéstörténete sem. (2) A két pszichoanalitikus egyesület és azok tagjai közötti kölcsönhatások nélkül a klasszikus freudi pszichoanalitikus iskola története is másként alakult volna – Magyarországon is. Ezen kölcsönhatások során vált szükségessé a pszichoanalízis és a pszichoanalitikusság meghatározása, és osztódtak fel az egyes egyesületek/irányzatok főbb tevékenységi területei. A kölcsönhatások ösztönzőleg hatottak a pszichoanalízis népszerűsítésére és az egyes egyesületek, ill. pszichoanalitikusok nyilvánosság előtti és sajtószerelésének mennyiségére is. (3) Nagy Lajos megfogalmazásában „a pszichoanalitikusok egy része éppenséggel nem tartózkodik a propagandától; itt-ott állást foglalnak társadalmi vonatkozású problémákban” (Nagy, 1927, 611). Egyes pszichoanalitikusok, akik sajtószerelésük mértékéből és jellegéből és közéletben való részvételükből adódóan közszereplőnek tekinthetők, új szerepben válnak megismerhetővé, a korabeli laikus olvasó perspektívájából. (4) Az a kép, ami a pszichoanalitikusról a köztudatban élt, és a korabeli újságolvasóban a sajtó révén kialakulhatott, nem egyezik a pszichoanalízis hivatalos szerveinek – a Nemzetközi és a Magyar(országi) Pszichoanalitikai Egyesületnek – pszichoanalitikus-definíciójával.

Jelen dolgozat **célja**, hogy (1) bemutassa a pszichoanalízis és egyes pszichoanalitikusok jelenlétét a kiválasztott országos terjesztésű hírlapokban, munkásságuk és életük olyan oldalait, amelyekről csak a korabeli sajtóból értesülhetünk, (2) különös tekintettel a két pszichoanalitikus irányultságú egyesület fő reprezentánsainak sajtó- és közéletbeli szereplésére és (3) azon kölcsönhatások (pl. a Ferenczi-Feldmann viszony) szerepére, amelyek meghatározták a magyarországi pszichoanalitikus iskolák történetének egyes fejezeteit. A rész-célok teljesülésével a dolgozat megvalósíthatja fő célját: hogy a pszichoanalitikusok sajtószerelésének feltárásával és bemutatásával megteremtse a lehetőséget a magyarországi pszichoanalízis történetének kiegyensúlyozottabb szemléletére, amelyben mindkét, pszichoanalitikusokat magába foglaló egyesület megkapja a korabeli szerepének megfelelő helyet. Ezzel együtt tágabb tudomány- és kultúrtörténeti kontextusba helyezi a magyar pszichoanalízist és annak szereplőit, segítve a navigációt ezen a sokszorosan újrafelosztott és gyakran csatatérre emlékeztető területen.

Módszerét illetően a kutatás inter- és multidiszciplináris – pszichoanalízis/pszichológiatörténeti, kultúrtörténeti, művelődéstörténeti, mentalitástörténeti és sajtótörténeti – alapkutatás, forráskutatás és forráselemzés. Mentalitástörténeten annak az attitűdnek a feltárása értendő, hogyan viszonyul a sajtó, az újságíró és az olvasóközönség a pszichoanalízishez és a pszichoanalitikusokhoz, és fordítva: hogyan viszonyultak a korabeli pszichoanalitikusok a sajtóhoz és laikus olvasóközönségükhöz. A kutatás mentalitástörténeti része ebből a szempontból részben átfedi a dolgozat kultúr- és művelődéstörténeti aspektusát is. Az említett három tényező képezi tágabb kontextusát az adott időszak elhelyezésének a pszichológia, szűkebb értelemben a pszichoanalízis történetében, és egyben hozzájárul a sajtótörténet egy speciális szeletének megismeréséhez. A feltárt forrásokat két szempont alapján dolgozom fel: egyrészt bemutatom a szövegek tartalmát, másrészt számszerűsítem is a megjelenéseket; a publikációk időpontjai, szerző és a megjelenés helye szerint.

A disszertáció tartalmi keretei. A disszertáció témájából adódóan számos olyan téma is fölmerül, amelyek azonban túllépnek jelen dolgozat tartalmi keretein, célkitűzésein. Így például nem kerül sor a hivatkozott cikkek részletes tartalmi elemzésére. Nem vállalkozhattam minden esetben és részletesen az egyes analitikusok cikkeinek összevetésére egymással, sem pedig arra, hogy minden egyes esetben és részletesen összevessem a cikkeket a disszertációban szereplő analitikusok vonatkozó tudományos munkásságával. Ugyanígy nem térhettem ki részletesen a többi pszichoanalitikus sajtóbeli megjelenésére (pl. Hollós, Gartner, Róheim, Décsi stb.).

A feltárt források újabb kutatások alapját képezhetik. A pszichoanalízis magyarországi sajtószereplésének tanulmányozása a későbbiekben kiindulópontja lehet egy Moscovici (1961[2008]) nyomdokain haladó kutatásnak is, amely a pszichoanalízis szociális reprezentációinak gondos leírását célozhatná meg. A pszichoanalízis magyarországi napisajtóban megjelenő sokféle reprezentációjának feltérképezése megmutathatná, miként vált a pszichoanalízis Magyarországon a közgondolkodás részévé, azaz szociális reprezentációvá, „hogyan hatolt be [...] a társadalom különböző rétegeibe” (Moscovici, 2002, 275), a pszichoanalízisből mely témák szivárogtak le leginkább a köztudatba, és hogyan változtak az idők során a reprezentációk. Ez a vállalkozás jelen dolgozat keretein belül nem, de egy későbbi kutatás során realizálható. További lépés lehet egy más országok sajtójára is kiterjedő összehasonlító elemzés,

amely rámutathatna a pszichoanalízis különböző országokban kialakult reprezentációinak feltételezhető eltéréseire és azonosságaira, illetve az eltérések és azonosságok történeti, kulturális okaira.

További – társadalomtudományi – kutatások kiindulópontja lehet a pszichoanalízis sajtóreprezentációjának tükrében megjelenő kulturális reprezentáció és a kor pszichoanalitikusainak kompetenciájához tartozó témák elemzése, ezeknek a korban betöltött szerepének és esetleges időbeli változásai okainak kimutatása is. Egy ilyen elemzés nemcsak arra adna választ, hogy adott időszakban mi foglalkoztatta a társadalmat, hanem arra is, hogy mikor milyen témában tartották kompetensnek a pszichoanalitikai tudást. Továbbá rámutathatna arra, hogy miben tért el a pszichoanalitikusok gondolkodása egy-egy adott témában a társadalmi közvélekedéstől.

A pszichoanalízis 1920-as évektől megfigyelhető térfoglalásának és bulvárosodásának nyomon követése sajtótörténeti szempontból is ígéretes lehet. Ez a bulvárosodás egyben hozzájárulhatott ahhoz, hogy az analitikus irányzatok egyre inkább kiszorították a (liberális) napisajtóból az egyéb pszichológiai, pszichiátriai és orvosi irányzatokat és azok képviselőit is.

Várható eredmények. A korabeli napisajtó feltárása során napvilágra kerülhet mindaz, ami a magyarországi pszichoanalízis történetében elfojtódott az idők során: felszínre bukkannak olyan pszichoanalitikusok, akik időközben elfelejtődtek, akiket valamilyen okból a mainstream (ortodox) pszichoanalízis nem fogadott be, akik kívül álltak a hivatalos kereteken vagy feszegették azokat – vad analitikusok, szakadárok, új iskolák alapítói.

A pszichoanalízis és a pszichoanalitikusok sajtószerelésének feltárásával és bemutatásával a magyarországi pszichoanalízis története és egyes pszichoanalitikusok életműve új perspektívába kerül, és eddig nem ismert adalékokkal egészülhet ki. A kutatás során felderített, rendszerezett és elemzett adatok a magyar pszichoanalízis történetére vonatkozó további kutatásokhoz is hozzájárulnak.

2. Háttérinformációk

2.1 Az alapkö: a Nemzetközi Pszichoanalitikai Egyesület.

1910-ben a nürnbergi kongresszuson – Ferenczi Sándor javaslatára – megalakult a Nemzetközi Pszichoanalitikai Egyesület. Az egyesületi tagság jelentette a garanciát Freud pszichoanalitikus módszerének „legális” alkalmazására (Vö. Ferenczi, 1911a), vagyis az egyesületi keretek gondoskodtak arról, hogy a pszichoanalízis egyértelműen elkülöníthető legyen attól, ami nem az, amint Freud 1914-ben megfogalmazta: „Legyen majd fórum, mely illetékes megállapítani: ehhez a bolondsághoz pedig az analízisnek semmi köze, ez nem pszichoanalízis” (Freud, 1914 [1993, 98]).⁸ Az egyesület célja „[a] Freud alapította lélekelemző tudománynak, egyrészt mint tiszta lélektannak, másrészt mint az orvosi és szellemi tudományokra alkalmazott lélektannak az ápolása és továbbfejlesztése; a tagok kölcsönös támogatása minden, a pszichoanalitikai ismeretek megszerzése és terjesztése iránti törekvésekben” (Freud, 1914 [1993, 98-99]). Az egyesület létrejötte az első lépést jelentette a pszichoanalízis intézményesülése felé vezető úton.

Az egyesületi forma egyik elsődleges funkciója bevallottan a nemkívánatos elemek távol tartása volt. Freud az egyesület megalakulásának évében, 1910-ben jelentette meg *A vad pszichoanalízisről* szóló írását, amelyben kifejtette nézeteit a vad analitikusoktól való elhatárolódás szükségességéről: „Sem nekem, sem kollégáimnak nem kellemes ilyen módon monopolizálni az igényt egy orvosi technika üzésére. De tekintetbe véve azokat a veszélyeket, amelyeket egy ilyen ‘vad’ pszichoanalízis előrelátható gyakorlása a betegekre és a pszichoanalízis ügyére nézve jelent, nem maradt más választásunk. 1910 tavaszán alapítottunk egy nemzetközi pszichoanalitikus egyesületet, melynek tagjai nevük nyilvánosságra hozatalával fejezik ki odatartozásukat, hogy elutasítsák a felelősségvállalást mindazok tevékenységéért, akik nem hozzánk tartoznak és gyógyítási módszerüket ‘pszichoanalízis’-nek nevezik” (Freud 1910 [2007, 106]).⁹

⁸ Freud később a „pszichoanalízis hivatalos kiátkozásának [...] következményeként” írta le az egyesület megalakulását (Freud, 1925 [1993, 45]).

⁹ A pszichoanalízis történetében nem találunk néven nevezett vad analitikusokat, legfeljebb név nélküli utalásokat (pl. Jones, 1957, 50). Kivételt képez ez alól Georg Groddeck esete, aki az 1920-as hágai

Az egyesületi tagság feltételrendszere térben és időben is jelentős eltéréseket mutatott. Az egyesületek összetételét legmarkánsabban meghatározó tényező – az adott kor politikai viszonyain, az ezekhez kapcsolódó emigrációs hullámokon, illetve a tudományszerveződésen (rivális egyesületek megjelenése, a pszichoanalízis egyre erősödő intézményesülése) túlmenően – a pszichoanalitikus mozgalom, illetve **az adott tagegyesület élén álló személy**. 1910-től nagyjából az 1920-as évek közepéig a tagfelvétel szabályait az egyes helyi csoportok határozták meg, így az egyes csoportok tagjainak összetétele nagymértékben függött az adott tagegyesület elnökének szakmai és személyes kapcsolataitól és hatalmi pozíciójától. A tagok végzettségét illetően például már a Nemzetközi Egyesület megalakulása idején is különböző álláspontokat képviseltek az egyes tagszervezetek elnökei. Zürichben a tagság feltétele a felsőfokú végzettség. A berlini helyi csoportba vagy a tengerentúli egyesületekbe csak orvosi végzettséggel rendelkezők léphettek be. Bécsben és Budapesten ellenben nem rendelkeztek a tagok végzettségéről, és nem korlátozták a tagságot a tudományos világ képviselőire. A pszichoanalitikusok megosztottsága az analitikus végzettségének kérdésében az 1926-os, laikus analízis körüli vitában csúcsosodott ki (Vö.: Freud, 1926a, Freud, 1926b; Bos, 2001). Freud a közép-európai analitikusok többségével egyetértésben ellenezte, hogy az amerikai csoportok megtagadták a nem-orvosok felvételét, sőt, Ferenczi szerint ez a korlátozás az egyesület alapszabályával is ellenkezett (*IZP*, 1925, 527 [Giefer 2007]).

2.2 Az intézményesülés mérföldkövei. A tagság és a képzés feltételrendszere

1920-ban Berlinben megnyílt az első pszichoanalitikus poliklinika, amely 1923-tól hivatalosan kiképző intézet is volt. 1922-ben a bécsi egyesület alapszabályba rögzítette, hogy üléseit csak egyesületi tagok látogathatják, és az új tagok esetében bevezetésre

kongresszuson önmagát címkézte vad analitikusnak (és aki a berlini egyesület tagja volt). Freud útmutatásait követve azonban könnyen akadhatunk vad analitikusnak minősülő analitikusra, azaz olyan pszichoanalitikusra, aki nem lett kiképezve, s mégis gyakorló analitikus. Csáth Géza nem kapott analitikus kiképzést, s nem volt tagja egyik egyesületnek sem, idegorvosként mégis végzett analízist (s eredményeit publikálta is). Az is előfordult, hogy az analitikus stílusa, munkamódszere minősült vadnak. Ilyen volt a Freud által egykor nagyra tartott, pácienseit kávéházakban analizáló anarchista Otto Gross, aki haláláig pszichoanalitikusnak tartotta magát (Vö. Hurwitz, 1979). Groddeck, Csáth, Gross mind orvosi végzettséggel rendelkeztek, Csáth és Gross idegorvos volt (Vö. Friedrich, 2008).

került a három hónapos próbaidő is.¹⁰ 1923-ban egy, a berlini egyesület (Berliner Psychoanalytische Vereinigung) hat tagjából – többek között Karl Abraham, Max Eitingon és Hanns Sachs – álló bizottság kidolgozta a pszichoanalitikus képzés irányvonalait, ami „Eitingon-modell”-ként híresült el (*IZP*, 1924, 232-233 [Giefer 2007], vö. Schröter, 2002, 176).¹¹ E modell továbbfejlesztett változatát Eitingon a Bad Homburg-i kongresszuson mutatta be, és valamennyi egyesület elé követendő példaként állította (Bővebben lásd: Schröter, 2002).¹² 1925-től fogva a nemzetközi egyesületnek csak azon tagjai végezhetek terápiát, akik végigjárták az egész képzési utat. Az elméleti képzéssel kiegészített kiképző analízis mellett a kontrollanalízis is a „jövőbeli pszichoanalitikus conditio sine qua non-ja” lett. A tagfelvétel és a képzés rendszere egyre merevebbé, szigorúbbá vált. Az Eitingon-modell az egyesületi tagságot is a képzési feltételek teljesítéséhez kötötte, ami azt is jelentette, „hogy a Nemzetközi Pszichoanalitikai Egyesület tudományos egyesületből pszichoanalitikus terapeuták szakmai szövetségévé alakult” (Schröter, 2002, 175).

Az analitikus képzés új irányelveinek elfogadtatása azonban nem volt zökkenőmentes. Mint annyiszor a pszichoanalízis történetében, az analitikusok ebben a kérdésben is több táborra oszlottak. Freud nem osztotta Eitingon és az őt támogató Ernest Jones lelkesedését: „A távolból azon fáradozom, hogy bizonyos, most érvénybe

¹⁰ Ez azt jelentette, hogy a plénum többségi határozattal megállapította, hogy a tagságra pályázó tudományos/gyakorlati képzettsége kielégítő-e. A szavazás pozitív eredménye esetében a pályázó mint „tagjelölt” három hónapig részt vehetett az egyesület tudományos ülésein. Ez alatt kellett megtartania próbaelőadását, ennek, illetve az ülések vitáiban való részvétel alapján döntött a plénum az illető végleges felvételéről (*IZP*, 1922, 248 [Giefer 2007]).

¹¹ E képzési irányelvek a képzés előfeltételeiről és menetéről is rendelkeztek. A „képzés előfeltétele befejezett vagy folyamatban lévő orvostudományi tanulmányok, [...] leendő gyermekanalitikusok esetében orvostudományi vagy pedagógiai (akár folyamatban lévő) végzettség szükséges” (*IZP*, 1924, 232 [Giefer 2007]). A jelölt felvételéről egy három tagból álló bizottság döntött a jelölt személyes bemutatkozása után. A képzés menete a következő volt: a) kiképző analízis, min. hat hónap b) kötelező és választható elméleti kurzusok, min. 2 szemeszter c) gyakorlati-poliklinikai képzés, amelynek megkezdéséhez megfelelő elméleti előképzettség és befejezett vagy előrehaladott kiképző analízis szükséges. Ez a szakasz legalább 2 évig tartott. A gyakornok a második évben – az oktatási bizottság engedélyével – megkezdhetette pszichoanalitikus működését. d) átmenet az önálló pszichoanalitikus tevékenység folytatása felé: az önálló pszichoanalitikus tevékenység az oktatási bizottság döntésének függvénye (*IZP*, 1924, 233 [Giefer 2007]; bővebben: Schröter, 2002).

¹² Max Eitingon az egységes képzési irányelvek szükségességét azzal indokolta, hogy „egyre nagyobb része annak, amit pszichoanalitikus mozgalomnak nevezünk, a Nemzetközi Pszichoanalitikai Egyesület falain kívül (‘extra muros’) játszódik le: ez elkerülhetetlen, mert a mozgalom túl széleskörű és sokrétű lett ahhoz, hogy egy ilyen központosított kör, mint a miénk, kordában tarthassa azt. Annál fontosabb emlékeznünk egyesületünk alapcéljára, ami a Freud által megalapított pszichoanalitikus tudomány ápolását és előmozdítását jelenti.[...] A sürgető követelményeknek megfelelő berendezkedések megteremtésével tehetünk eleget” (*IZP*, 1925, 516 [Giefer 2007]).

lépő korlátozásokat a [bécsi] kiképzőintézetben mérsékeljek. Magam közismerten a laikus analízis híve vagyok, s liberális felfogásom alapján mindenki számára hozzáférhetővé szeretném tenni az analitikus képzést, aki törekszik rá, még akkor is, ha nem vetheti alá magát teljesen a teljes kurzus szigorú feltételeinek” (Idézi Freud/Eitingon, 2004, 415). 1925. októberi körlevelében Ferenczi is aggályait fejezte ki a reformokkal kapcsolatosan:

„Teljes mértékben osztom Professzor Úr nézetét; azzal, hogy az oktatást azon kevesekre korlátozzuk, akik alávetik magukat a teljes képzés szigorának, az okulás keresők többségét, (köztük értékes elemeket) valósággal az olyan sarlatánok karjaiba kergetjük, mint Stekel. Gondoskodni kellene egy kevésbé teljes képzés lehetőségéről. Szinte hetente jelentkeznek nálam orvosok, professzorok stb., akik meghallván a szigorú feltételeket, rémülten elmenekülnek” (Freud/Ferenczi, 2005, 66).

E feltételeket Ferenczi egy interjúban is összefoglalta:

„Van egy pszichoanalitikusokat kiképző intézet, amely tagja egy nemzetközi egyesületnek, melynek tanfolyama több évig tart. Először az illetőnek magának kell egy pszichoanalízisen keresztül mennie, hogy tisztában legyen önmagával és a pszichoanalitikus eljárással. [...] Amikor ezen keresztül ment (ez 1-2 év), akkor egy mai tapasztalt analitikus felügyelete alatt könnyebb eseteket bízunk rá. Majd egy megfelelő tézis írásos kidolgozásával kell a társaság előtt megjelennie, s csak aztán kap licenciat” (Somlyó, 1991, 90).

A falak, amelyeket a pszichoanalitikus mozgalom azért vont maga köré, hogy védelmet nyújtsanak az akadémiai pszichológia felől érkező fenyegetésekkel és az egyesületek közötti rivalizálással szemben, az intézményesülés folyamata során egyre áthatolhatatlanabbá váltak. E folyamat során a tudományos élet pereméről indult átfogó szellemi mozgalom zárt szakmai közösséggé alakult.

2.1.2 A pszichoanalízis fejlődéstörténetének egy járatlan útja: a „Pszichoanalízis Barátainak Nemzetközi Társasága”

Ferenczi felismerte, hogy a szigorítással a pszichoanalízis nemcsak „értékes” elemeket veszít el, hanem nyitottságát is. Ezt elkerülendő, Ferenczi a hosszadalmas és fáradtságos képzési úttal szemben alternatívát javasolt a pszichoanalízis olyan hívei számára, akik nem voltak elköteleződve a gyógyítás mellett. 1925-ben, a Bad Homburg-i kongresszust

megelőzően tárta fel Freud előtt a terveit:

„Mellesleg a kongresszuson el szeretnék indítani egy mozgalmat, amely – szerintem – a pszichoanalízis és a Verlag jövője szempontjából is elég fontos lehet. Javasolni fogom, hogy alapítsuk meg 'A Pszichoanalízis Barátainak Nemzetközi Társaságát', sok városi filiáléval, amelynek tagságát nem kötnénk semmiféle képzéshez. A társaság alapításának célja az lenne, hogy kedvező irányban befolyásoljuk a 'vad' analitikusokat és érdeklődőket. A 'Nemzetközi Psz[icho]a[nalitikus] Egyesület' befolyását azzal kellene biztosítani, hogy az elnököt és a tisztségviselőket a mi kongresszusunk delegálná. Első elnöknek Pfisteret javasolnám. [...] a mi egyesületünk feszes szervezetét és a tagság szigorú cenzúráját természetesen továbbra is fenn kell tartani. [...] A legfontosabb azonban a vadak nevelése volna és a lehetőség, hogy mindazon érdeklődőket (köztük értékes elemeket), akiknek nincs lehetőségük arra, hogy egyesületi tagságért folyamodjanak, valamiképpen befogadjuk és megszervezzük” (Freud/Ferenczi, 2005, 50).

Freud első reakciója egy bátorító válasz: „Az új 'baráti társaságra' vonatkozó javaslata megfontolandó. [...] Az Ön egyesületének annyiban is lehetne értelme, hogy ellensúlyozhatná a $\Psi\alpha$ bekebelezésére irányuló újabb orvosi törekvéseket” (Freud/Ferenczi, 2005, 52). Freud később visszakozott; az elnöki posztot ugyanis az erre kiszemelt Pfister nem vállalta, a Ferenczi által javasolt jelölteket (Lou Salomé, Aichhorn, Stürcke, Bernfeld, Anna Freud) pedig Freud nem találta alkalmasnak a feladatra: „Tervére nem válaszolok táviratilag. Az Ön által megnevezett személyek egyike sem alkalmas erre a feladatra, s örömet sem lelhetné benne. Amúgy is először a bizottság és a kongresszus jóváhagyását kell megszereznie, s a dolog talán függőben is marad. Ki tudja, sokat veszítünk-e vele! Az ilyesmi nálunk nem megy valami jól” (Freud/Ferenczi, 2005, 56). A kezdeményezés a Bad Homburg-i kongresszuson végleg meghiúsult: „A ' $\Psi\alpha$ Barátainak Társaságára' vonatkozó indítványomat visszavontam, mivel a Bizottság minden tagja ellenezte. Sajnálom...” (Freud/Ferenczi, 2005, 59). Ferenczi a későbbiekben, egy november 28-án kelt levelében még egyszer visszautalt előterjesztett tervére, „hogy a *tudományos* tanmenet mellett, amelynek elvégzése a tagsághoz szükséges, alapítsunk egyfajta *középiskolát* is, amely a laikusok tagadhatatlan érdeklődését szolgálná, s amelynek hallgatói közül némelyek, gondos kiválasztás nyomán esetleg 'tudományos' pályára is bocsáthatók” (Freud/Ferenczi, 2005, 68). Sorai visszhangtalanok maradtak, Freud már nem reagált a felvetésre.

Ferenczi álláspontja a 'vadak' elutasítása helyett a 'vadak' nevelése volt. Ezzel a nézetével azonban magára maradt a pszichoanalízis korabeli döntéshozói között. A

pszichoanalízis a gyógyítani nem kívánó érdeklődők egyesületektől való távol tartása mellett döntött.

2.2 Analitikus irányultságú iskolák, egyesületeik és azok tagjai Magyarországon

2.2.1 A Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület tagjai 1913 és 1939 között

Ha megvizsgáljuk, kik voltak az egyesület tagjai, hogyan változtak az egyesület létszámadatai és a tagok végzettsége a kezdetektől a II. világháborúig, képet kaphatunk arról, mikor ki lehetett Magyarországon pszichoanalitikus, továbbá arról is, milyen fejlődésen ment keresztül a pszichoanalízis mint szakma.

1913-19. Származására és társadalmi hátterére nézve a magyarországi (mint általában a közép-kelet-európai) pszichoanalitikus jellemzően a gyorsan asszimilálódó zsidó polgárság tagjai közül került ki (vö. Erős, 2013). Ferenczinek kiterjedt kapcsolatrendszere volt irodalmi-művészi körökben, leginkább a Galilei-kör tagjai és a *Nyugat* alkotói tartoztak ide. Ez a körülmény meghatározó volt az egyesület tagjainak foglalkozása szerinti, sokszínű összetétele szempontjából. Az egyesület öt alapító tagja közül négyen orvosok (három idegorvos és Lévy Lajos mint belgyógyász), egy pedig – Ignotus személyében – jogi végzettséggel rendelkező költő, újságíró. A csoporthoz 1914-ben csatlakozott Hárnik Jenő idegorvos és Szilágyi Géza jogász, költő, publicista (Lásd: 1. melléklet)¹³. Ebben az időszakban Ferenczi volt az egyesület egyetlen, mai fogalmaink szerinti pszichoanalitikusa, amit 1914 februárjában így fogalmazott meg Freudnak írt levelében: „Ez idő szerint (amíg jobb belátásra nem bírnak) magamat tekintem az egyetlennek, aki itt az Ön felfogása szerinti pszichoanalízishez ért és azt műveli” (Freud/Ferenczi, 2002, 286-287).¹⁴

Az I. világháború alatt beállt szünet után a tagok 1918 márciusában üléseztek

¹³ A munkám során használt taglisták forrása a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület hivatalos orgánuma, a *Korrespondenzblatt* (Giefer, 2007) és az *International Journal of Psycho-Analysis*.

¹⁴ Ferenczi a nagy presztízsű *Orvosi Hetilapban* mindössze egy alkalommal publikálhatott pszichoanalitikus vonatkozású írást (Ferenczi, 1909b). A hivatalos orvosi körök pszichoanalízissel szembeni ellenállásának problematikáját Ferenczi – éppen az *Orvosi Hetilapban*, válaszul a Budapesti Királyi Orvosegyesületben 1908. november 7-én tartott előadásának Salgó Jenő általi kritikájára – így fogalmazta meg: „Olyan ellentétek vannak közöttünk, hogy nem lehet eredményesen vitatkozni. Vitatkozni úgyszólván csakis olyanokkal lehet, a kikkel egy nézetben vagyunk legalább az alapkérdésben” (*Tudományos társulatok*, 1908, 867).

újra, ekkor már nem mint csoport, hanem mint Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület (Silagi, 2009, 81). 1918/19-re felértékelődött a korábban a tudományos élet perifériáján elhelyezkedő pszichoanalízis szerepe (Erős, 2010, 90). Budapest a pszichoanalízis központjává vált, 1918-ban otthont adott az V. nemzetközi pszichoanalitikai kongresszusnak. 1919-ben Ferenczit, a világon elsőként, a pszichoanalízis professzorává nevezték ki (Lásd: Erős, 2003; 2009; 2010). Ezzel a pszichoanalízis, ha csak rövid időre is, de bevonult a felsőoktatásba, és fontos lépést tett afelé, hogy mint értelmiségi szakma elismerésre találjon (Erős, 2010, 86). 1919-ben Litván József elnökletével megalakult a Főiskolai Pszichoanalitikai Egyesület, amelynek rövid életű működéséről keveset tudunk (Litván, 1991; Erős, 2009).

Ebben az időszakban a pszichoanalízis és Ferenczi növekvő népszerűségével párhuzamosan a MPE taglétszáma is láthatóan megugrott – az egyesület 1918. december 31-re 18 tagot számlált –, és a tagok végzettségének palettája is színesedett: „Az 1918. decemberi taglista foglalkozás és társadalmi státusz szempontjából is jól tükrözi az akkori magyar zsidó értelmiségi középosztály összetételét. Vannak köztük orvosok, jogászok, tanárok, bölcsészek, közgazdászok, filozófusok, köztük olyanok, akik jómódú, felső-középosztálybeli budapesti családokból származtak (Ignotus, Róheim Géza, Freund Antal), és olyanok is, akik a vidéki zsidó kispolgárság gyermekeiként kerültek a fővárosba (Ferenczi, Varjas)” (Erős, 2013). Az egyesület összetétele a tagok sokfélesége és sokoldalúsága tekintetében 1918/19-ben érte el tetőpontját. Sem előtte, sem később nem volt az egyesületnek ennyi különböző végzettséggel rendelkező tagja. Ha összevetjük a budapesti egyesület összetételét a bécsi, berlini vagy zürichi egyesületével, akkor azt látjuk, hogy kizárólag a budapesti egyesületre volt jellemző az irodalmi-politikai élet képviselőinek nagyarányú jelenléte, míg a bécsi egyesületben pl. az orvostanhallgatók jelenléte tűnik fel. A budapesti egyesület azért mutathatott ilyen változatos képet, mert – a bécsi példát követve – nem rendelkezett tagjainak végzettségéről.

Az 1920 előtti időszakban a tagok nagy része (Dick Manó, Freund Antal, Ignotus, Varga Jenő, stb.) nem volt gyakorló analitikus; számukra a pszichoanalízis nem gyógymód, hanem – Ignotus szavaival – „embernézet”. A pszichoanalitikus egyesületek tagjai az 1910-es években még nem egy meghatározott szakma képviselői. A tagfelvétel szempontjai – a személyes kapcsolatokon túl – a tehetség, a tudományos érdeklődés és a

pszichoanalízis iránti elköteleződés voltak; formális végzettség megszerzésére, vagyis a pszichoanalitikus képzési út végigjárására nem volt szükség (Vö. Schröter, 2009). Mind Freud, mind Ferenczi számára az volt fontos, hogy minél többen álljanak mögöttük a pszichoanalízis iránt elkötelezett hívek, tekintet nélkül végzettségre és nemre – ami az adott korban ritkaságszámba ment.

1920-as évek. A Tanácsköztársaság bukását követően az egyesület több tagja is emigrációba kényszerült, az itthon maradottakra pedig megtorló intézkedések vártak.¹⁵ Az emigrációs hullámot követően a tagok létszáma átmenetileg megfogyatkozott (az 1920-as és 1930-as évek emigrációiról bővebben lásd: Mészáros, 2009, 2014). A taglétszám lassan kezdett újra gyarapodni, 1923 és 1925 között két fővel, miközben egy fő – Feldmann Sándor – esetében kiléptetés is történt (Lásd: 1. melléklet). Ferenczi 1924. decemberi körlevelében adott helyzetjelentésében is hangsúlyozta, hogy a MPE is tartotta magát a tagfelvétel és a képzés egységesülő irányelveihez: „A néhány éve stagnáló taglétszám is növekedőben van; természetesen csak azokat vesszük fel, akik analízisben, majd gyakorlati és elméleti képzésben részesültek, amiről gondoskodunk” (Freud/Ferenczi, 2005, 23). A stagnáló taglétszám a pszichoanalízis intézményesülését előmozdító intézkedések egyik velejárója volt. A szigorú tagfelvételi szabályok és a merev képzési irányelvek nem teremtettek kedvező feltételeket a MPE bővülésének. Ezenkívül 1927-ben Magyarországon is megjelentek a pszichoanalízistől korábban elszakadt Adler és Stekel fiókegyesületei, és valóban befogadták az „értékes elemeket” (Freud/Ferenczi, 2005, 50).

Az intézményesülés folyamatának ellensúlyozásaképpen – és a rivális irányzatok képviselőinek fokozott aktivitásától sarkallva – az 1920-as évek közepe táján a MPE egyfajta népszerűsítési mozgalom keretében számos előadást tartott a tágabb és szűkebb nyilvánosság részére. Ezek célja a propaganda mellett a „látens analitikusok” (Freud/Ferenczi, 2004, 187) és újabb hívek felkutatása is volt. A tagok létszáma 1927 és 1931 között hét fővel gyarapodott (Lásd: 1. melléklet). Ferenczi egy 1928-ban adott interjúban az alacsony taglétszám és a szigorú képzési feltételek mellett is fontosnak tartja kiemelni a pszichoanalízis és a szellemtudományok kapcsolatának fontosságát, az egyesület nyitottságát és a laikusok kiképezésének lehetőségét (*A pszichoanalitikus*

¹⁵ Ferenczit, akárcsak az egyesülethez nem tartozó Décsi Imrét (*Vegyes hírek*, 1920, 247) kizárták a Budapesti Királyi Orvosegyesületből, Róheim Gézárt pedig eltávolították a Nemzeti Múzeumból (lásd Hárs, 2009).

tanításokkal szemben, 1928, 6). Az 1920-as évek végétől az 1930-as évek elejéig tartó időszakban meghatározóak voltak a rivális egyesületek elleni küzdelmek és a „pszichoanalízis” elnevezés használatának jogosultsága körüli viták.

1930-as évek. Freud 1930 januárjában írott sorai is tanúskodnak arról a változásról, ami Ferenczihez – és így Budapesthez – való viszonyában is bekövetkezett: „Tudja, hogy Bécs – Budapest – Berlin alkotják a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület magvát [...]. Miközben azonban Bécs és Berlin között igen gyakoriak a legszemélyesebb viszonyok, addig Ön hagyja, hogy Budapest olyan elszigeteltségbe süllyedjen, amelynek mindannyian isszuk a levét” (Freud/Ferenczi, 2005, 241). Freud és Ferenczi elhidegülése és a kedvezőtlen politikai légkör ellenére Magyarországon továbbra is „virágzott” a pszichoanalízis. Erről tanúskodik Ferenczi 1931 májusában Eitingonnak adott beszámolója is: az „[e]gyesületben ismét pezseg az élet. Az ifjú utánpótlás, többnyire orvosnők telve vannak munkakedvvel; a laikusok (férfiak és nők) többnyire gyermekanalízissel foglalkoznak” (Freud/Ferenczi, 2005, 278). Az intézményesülés szempontjából fontos lépést jelentett, hogy 1931-ben megnyílt Budapesten az egyesület első nyilvános rendelője és kiképző intézete. A MPE tagjainak létszáma 1931 és 1937 között változatlanul 21 fő, bár több személyi változás történt: Ferenczi 1933-as halálával az egyesület az elnöki tisztségét Hollós vette át, 1934-ben pedig új tagként jelent meg Hajdu-Gimes Lilly (lásd: 1. melléklet; Hajdu-Gimes Lillyről, ill. a női analitikusok pályájáról vö. Borgos, 2009; 2018).

Az egyesület tagjává válni az 1930-as évek második felében sem volt egyszerű, amint ez Székács István visszaemlékezéséből is kiderül: „Érdekes módon az, hogy én a nemzetközi kongresszuson előadtam és némi sikerrel – hát ezt mindenki tudta –, ez nem volt elegendő arra, hogy én az egyesület tagja legyek. Ezt csak azért mondom, hogy lássák, a Magyarországi Pszichoanalitikus Egyesületnek milyen magas igény szintje volt [...]” (Javorniczky, 1990). Az 1930-as években megfigyelhető a tagok végzettség szerinti összetételének egységesülése. Az 1930-as évek második felére egyre kevesebb olyan tagja volt az egyesületnek (pl. Lévy Lajos), aki nem művelte professzionálisan a pszichoanalízist. 1939-ben az egyesület 28 tagja közül mindössze heten nem rendelkeztek orvosi végzettséggel: közülük öt nem-orvos tag még az 1928 előtti időszakban csatlakozott az egyesülethez. Az 1930-as évek első felében került az egyesületbe Lévy Kata pedagógus, második felében Hermann Alice pszichológus,

bölcészdoktor. A tagok végzettség szerinti összetételéből is kitűnik, hogy az 1930-as évekre a MPE tagjainak elsődleges tevékenysége a gyógyítás lett. Az egyesület terapeuták zárt szakmai közösségévé vált, a nem-orvosi (humán- és társadalomtudományi) pszichoanalízis jelentősége a korábbiakhoz képest háttérbe szorult.

2.2.2 A Független Orvosanalitikusok Egyesülete

A Nemzetközi Független Orvosanalitikusok Egyesületét (*Organisation der ärztlichen unabhängigen Analytiker*, később *Internationale Vereinigung ärztlicher Analytiker*) a Freud-féle egyesületet 1912-ben – elvi és gyakorlati nézetkülönbségek, valójában főként személyes ellentétek miatt – elhagyó szakadár, Wilhelm Stekel alapította meg (Stekelről lásd: Bos, 2007; Hárs, 2007a). A Stekel-féle iskolát elsősorban a nagyobb gyakorlatiasság jellemezte (Feldmann, 1926, II.), és néhány kérdésről az ortodox freudistákétól eltérő nézeteket vallottak (pl. az aktuális konfliktus szerepe, a parapatikus tünetek lelki konfliktusra való visszavezetése, az ösztöntan, a bipolaritás törvénye, az aktív technika kérdésében; bővebben lásd pl. Stekel, 1929). Ennek ellenére Stekel hívei önmagukat – a freudi tábor tiltakozásának dacára – mindvégig freudistaként és pszichoanalitikusként határozták meg.¹⁶

A Stekel-féle egyesület összetétele a freudista szervezetek többségétől abban különbözött, hogy az egyesület rendes és rendkívüli tagjai kizárólag orvosok lehettek. A nem-orvos végzettségű érdeklődők, akik hivatásuk révén a lélekelemzéssel valamilyen kapcsolatban álltak, pártoló tagként csatlakozhattak és az egyesület külön e célra rendezett ülésein is részt vehettek (*Új pszichoanalitikus*, 1927, 7). Az orvosi végzettségtől és az azzal járó szaktudástól csak kivételes esetekben tudtak eltekinteni (lásd: Feldmann, 1930a, 52). Feldmann egy későbbi nyilatkozatában az egyesület megalapításának szükségességét is az orvosi analízis elsőrangúságával indokolta: „[s]zükség volt erre a Stekel által különben már régebben megalapított egyesülésre, hogy a pszichoanalízis, mely a beteggyógyítás jegyében született, ki ne csússzon az

¹⁶ Feldmann 1930-ban úgy ítélte meg, nincs már értelme a pszichoanalízis „iskolákra” való osztottságának. *Nem tárgyi okok, hanem a mult harci emlékei és a vezérek temperamentuma osztja már csak különböző iskolákra a pszichoanalízis tudományát*” (Feldmann, 1930a, 6). Ennek megfelelően Feldmann ’irányzatok’ helyett a pszichoanalízis különböző „árnyalatairól” beszél (Uo.).

eredeti célok mellőzésével az orvosok kezei közül” (*A férfiak visszavonulnak*, 1928, 4). A freudi tanokhoz – saját és követői bevallása szerint – hű maradt Stekel a freudi pszichoanalízis szemére vetette, hogy az „a metafizika és a metapszichika zavaros területeire tévedt. [...] Az élő és szenvedő beteg háttérbe szorul és csaknem tisztán arra lesz jó, hogy rajta etnográfiai, filológiai és irodalomtörténeti tudálékosság kitombolja magát” (Stekel, 1924, idézi Feldmann, 1926, 2-3).

A Független Orvosanalitikusok Nemzetközi Egyesülete [Internationale Vereinigung unabhängiger ärztlicher Analytiker] a tagok minőségét és mennyiségét illetően is összemérte magát a Freud-féle egyesülettel: Stekel egy 1924-ben írt levelében nem mulasztotta el Freud tudtára adni, hogy a független orvosanalitikusok egyesületének „mintegy 60 tagja van”, mégpedig azért, „mert a kutatás egyéni szabadságát nem korlátozzák” (idézi Bos, 2007, 195). 1925-ben írt pszichoanalízis-történetében pedig büszkén hirdette, hogy „[a]z orvosok többsége az én oldalamon áll. A független orvosanalitikusok egyesületében, bár még csak két éves, máris több orvos van, mint a régi, Freud-féle szervezetben. A bécsi analitikus egyesület 41 tagjából 13-an (!) laikus analitikusok!” (Stekel, 1926 [2005, 126]). Feldmann is bírálta a Freud-féle egyesületek tagságát: „Az analitikai pálya művészi pálya. Emberalkotás. Ide nem valók az egészen szürke emberek, amilyenektől a freudi tábor csak úgy hemzseg” (Feldmann, 1930a, 54).

A magyarországi fiókegyesület megalakulásáról és további történetéről a rendelkezésre álló hivatalos dokumentumok hiányában a korabeli napisajtóból tájékozódhatunk. A személyes ellentétek szerepe a magyarországi egyesület létrejöttében is nagy szerepet játszott: a fiókegyesület alapítója a MPE renegátja, a Ferenczi által 1923-ben elhajtott Feldmann Sándor (Lásd: Hárs, 2007a). Feldmann kétévi izolált működés után (Feldmann, 1925, I) előbb a Független Orvosanalitikusok Nemzetközi Egyesületéhez csatlakozott, amelyben rajta kívül Ornstein Lajos is aktívan tevékenykedett, majd 1927 decemberében többedmagával megalakította a Nemzetközi Független Orvosanalitikusok Egyesületének magyarországi csoportját, Magyarországi Független Orvosanalitikusok Egyesülete néven.¹⁷ Az egyesület titkára Gartner Pál, jegyzője Hajnal Richárd, pártoló tagjai Justus Pál és Nagy Lajos írók. Céljául a „Freud

¹⁷ Az egyesület megalakulását több napilap (a *Népszava* és az *Ujság*) hírül adta, innen tudhatjuk az alapítás hozzávetőleges időpontját (*Új pszichoanalitikai*, 1927, 7; *Új pszichoanalitikus*, 1927, 7).

által alapított és Stekel által a gyakorlat számára revideált lélekelemző tudomány” művelését és „orvosok, pedagógusok, kriminológusok, stb.” közötti propagálását határozta meg (*Új pszichoanalitikus*, 1927, 7). Feldmann 1928-ban így mutatta be az egyesületet:

„Az egyesület tisztán orvoslélektani kérdésekkel foglalkozik, azon a tudományos alapon, mellyel Freud ajándékozta meg az emberiséget, de azokkal a gyakorlati és technikai változtatásokkal, melyek főleg az utolsó esztendőkből Stekel nyomán a gyógykezelés kilátásait nagymértékben megjavították. Az egyesület rendes tagjai csakis orvosok lehetnek. [...] Pedagógusok, kriminológusok és egyéb határtudományágakban bűvárkodók [...] mint pártoló tagok vehetnek részt az egyesület munkájában” (*Három pszichoanalitikai előadás*, 1928, 13).

A Független Orvosanalitikusok tagjai intenzív publicisztikai tevékenységet folytattak, számos népszerűsítő előadást és szemináriumot tartottak, amelyek többsége nem csak orvosoknak, hanem a társadalom szélesebb rétegeinek szólt. Az egyesület *Lélekkutatás* címmel saját folyóiratot is indított, Feldmann Sándor szerkesztésében, amely négy éven át, 1929-től 1932-ig jelent meg. A *Lélekkutatás* nem orvosi szaklap volt, hanem pszichoanalitikai, orvosi, társadalomtudományi, kriminológiai és pedagógiai szemle, amely a pszichoanalízist mint szellemi mozgalmat figyelemmel kísérő szakorvosok, gyakorló orvosok, szociológusok, pedagógusok, jogászok és művészek számára egyaránt íródott. A *Lélekkutatás* tehát az olvasóközönség valamennyi rétegét meg kívánta szólítani. A lap egyik nyílt célja a propaganda volt: „mi igenis akarunk híveket toborozni, de a gyakorlati lélektani kutatásnak és általában a tudományos gondolkodásnak, nem pedig valamely tudományos pártnak vagy iskolának” (Décsi, 1929, 4). A *Lélekkutatás*, egyetlen magyarországi pszichoanalitikai folyóiratként, kész volt közölni más analitikus irányzatok képviselőinek munkáit is, amint Décsi a lap Beköszöntőjében hirdeti: „Szívesen adunk teret olyan közleményeknek is, amelyek valamelyik iskola igazát védik, de az *érvelésükben és hangjukban azzal a tisztelettel, amivel minden tudományos vitatkozó az ellenvéleménynek is, végeredményben pedig a tudományos kutatás szabadságának tartozik*” [Kiemelések az eredetiben]¹⁸ (Décsi, 1929, 4).

Az 1930. őszi előadásciklus alkalmával az érdeklődők köréből „Lélekkutatás

¹⁸ Kiemelések – a dolgozatban szereplő valamennyi idézet esetében – az eredetiben.

barátai” néven önálló csoport is alakult, „azzal a tudományos és etikai célzattal, hogy az orvosanalitikusok szerkesztésében megjelenő *Lélekkutatás* című negyedévi tudományos folyóiratot, hűen a lap eredeti céljához, a modern lélektan iránt érdeklődőkhöz közelebb vigye és az orvosanalízissel határos általános lélektani kérdések [...] irodalmi feldolgozásában támogassa” (*Orvosanalitikai előadások*, 1930, 13). E csoport működéséről nem állnak rendelkezésre adatok, de létrehozatala önmagában is fontos lépés volt a laikus érdeklődők megszervezésében. A független orvosanalitikusok részben megvalósíthatták azt, amit Ferenczi a Nemzetközi Pszichoanalitikai Egyesület keretei között hiába próbált elérni – gondoljunk itt az 1925-ben általa fölvetett kezdeményezésre (a Pszichoanalízis Barátainak Nemzetközi Társasága), amit Freud és a nemzetközi egyesület vezetői egyöntetűen elutasítottak.

Az egyesület pontos, évekre lebontott taglistája sajnos nem áll rendelkezésre; a hozzáférhető források alapján az egyesület valaha volt tagjainak 13 főt számláló névsora rekonstruálható (Lásd: 1. melléklet). Az egyesület tagjai a MPE tagjaihoz képest fiatalabbak, Feldmann és Ornstein 1890-ben, az egyetlen női tag, Pollák Konstantina Szilárdka 1896-ban született, Gartner 1900-ban, Rajka 1901-ben, Szinetár pedig 1902-es születésű volt. Akárcsak a MPE tagjai, az orvosanalitikusok is az asszimilált zsidó városi polgárságból kerültek ki. Szintén az MPE néhány tagjához¹⁹ hasonlóan, az orvosanalitikusok is többen kapcsolódtak a Galilei-körhöz, ahol előadással is szerepelt pl. Feldmann Sándor (*A Galilei-körben*, 1919, 7), Farkasházi Menyhért és Ornstein Lajos – utóbbinak már a Galilei Kör 1911/12-es taglistáján szerepelt a neve (Varga, 1976, 226). Az egyesületnek több vidéki tagjai is volt: Ornstein Lajos bel- és ideggyógyász Debrecenben élt, Rapaport Szegeden. A pécsi Erzsébet Tudományegyetem orvosi karának hallgatója volt Farkasházi, Szinetár és Gartner is. A Tanácsköztársaság bukását követően Gartner 1919-ben a budapesti egyetemről zárták ki diákmozgalmi tevékenységéért, Feldmann pedig 1921-ben, „a kommün idején tanúsított” magatartása miatt a Budapesti Orvosok Szövetsége zárta ki tagjainak sorából (*Kizárások az orvosszövetségből*, 1921, 3).

Kutatási terület tekintetében változatos képet mutatott az egyesület: foglalkoztak többek között a gyermek, a nő és a férfi ösztönéletével (Feldmann), a nemi élet

¹⁹ Ferenczi Sándor, Hermann Imre, Hárnik Jenő, Pfeifer Zsigmond, Rotter Lilián, Fazekas Sándor, aki 1918/19-ben volt a MPE tagja, a Galilei-kör titkára és főtítkára is volt (Vö. Csunderlik, 2017).

zavaraival, pl. impotenciával (Décsi, Feldmann), a különböző neurotikus fóbiákkal (Feldmann), grafológiával (Feldmann)²⁰, a pár- és pályaválasztás lélektanával (Ornstein, Décsi), a babonák eredetével (Décsi), a pszichoanalízis és jogtudomány határkérdéseivel (Balázs), az orvosanalízis és a feminizmus kapcsolatával (Pollák), a gyermekneveléssel (Hajnal), a pszichoanalízis és a belgyógyászat kapcsolatával, a szervi betegségek lelki okaival (Ornstein), a bűnözés lélektanával és kriminálpszichológiai kérdésekkel (Feldmann, Gartner, Décsi, Balázs).

A napisajtóból az is kiderül, hogy az egyesület feltehetően az 1932-es év végén két részre szakadt. Feldmann elnöklétével működött tovább a Nemzetközi Egyesület hivatalos csoportja, és létrejött egy különálló csoport, Gartner Pál elnöksége alatt (Somogyi, 1933, 9). A Feldmann-féle egyesület 1933 januárjában tiszteletbeli elnökévé választotta Décsi Imrét, titkára Kerényi János orvos lett, és tagja maradt Rapaport Samu. A hivatalos egyesületből kivált Gartner-féle csoport először 1932 októberében kerül említésre a sajtóban Analitikus Orvostársaság néven, tagjai Balázs Dezső, Hajnal Richárd (mint titkár), Szalay Károly és Szinetár Ernő (*Lelkészek és orvosanalitikusok kongresszusa*, 1932, 7).²¹ Feldmann az egyesület elnöki posztját Ferenczi 1933-ban bekövetkezett haláláig biztosan ellátta, de ezt követően többé nem szerepel a neve az egyesülettel összefüggésben. 1933-ban – ismeretlen okokból – Pollák Konstantina is kivált az egyesületből. Décsi Imre csatlakozott Gartner köréhez, amely a sajtóbeli adatok alapján továbbra is folytatta működését; az Aktív Analitikus Orvosok Szemináriumában 1934-ig tartottak előadásokat. A sajtóforrások alapján – 1934-ben a „magyar stekeliánusok nevében” felköszöntőt mondtak Stekelre – lehetséges, hogy G.[artner] Szöllősi Magda és ifj. Nagy Endre is csatlakozott az egyesülethez (ifj. Nagy, 1934, 4).

Az egyesület megszűnésének pontos időpontja nem ismert, mindenesetre 1936-os források még az aktív analitikusok elnökeként említik Gartnerert. Az egyesület tagjai közül többen az ortodox freudi irányzat felé fordultak. Farkasházi Menyhért, aki

²⁰ Az orvosanalitikusok szoros kapcsolatot tartottak fenn az 1929 decemberében megalakult, tudományos írásvizsgálattal foglalkozó Magyar Írástanulmányi Társasággal, amelynek választmányi tagjai között volt Feldmann és Décsi Imre, főtitkár-ügyésze Balázs Dezső, titkára pedig Gartner Pál volt (*A Magyar Írástanulmányi Társaság*, 1929, 7). Feldmann rendszeresen publikált a Magyar Írástanulmányi Társaság *A Grafológia* című írástanulmányi folyóiratában, és előadásokkal is szerepelt a társaság ülésein. Románé Goldzieher Klára, a társaság társelnöke 1929-ben grafológiai kurzust tartott az egyesület tagjainak részére.

²¹ Az egyesület a sajtóban többféleképpen szerepel, pl. Magyar Analitikus Orvostársaság vagy Orvosanalitikai Társaság néven.

meglehetősen rövid ideig volt a Feldmann-féle egyesület tagja, Bálint Alice-nál nyerte kiképzését, majd Hermann Imréhez járt kontroll-analízisbe (Farkasházi, 1984, 159).²² Rajka Tibor 1931-ben adott elő utoljára az orvosanalitikusok szemináriumában, ezt követően – Ferenczi tanácsára – Révész Lászlóhoz járt analízisbe, és az 1930-as évek végére a MPE tagja lett (Szőnyi, 2006, 170). Szinetár Ernő is „jónak látta”, ha szerez „ortodox pszichoanalitikus sajátélményt is”: az 1930-as években „néhány éven át Bálint Alicehoz, majd [...] Bálint Mihályhoz”, később Révész Lászlóhoz járt analízisbe (Szinetár, 1984, 158). Maga Feldmann 1938 októberében előadást tartott a MPE-ben, és 1939-ben a taglistára is újra felkerült a neve, USA-beli lakcímmel.

2.2.3 A Magyar Individuálpszichológiai Egyesület

Adler 1911-ben alapította meg Bécsben a Szabad Pszichoanalitikus Egyesületet [Verein für freie Psychoanalyse], amely 1912-től az Individuálpszichológiai Egyesület nevet viselte [Verein für Individualpsychologie]. A Magyar Individuálpszichológiai Egyesület 1927 novemberében alakult meg, „az egy év óta működő i[ndividuál]psz[ichológiai] olvasókörből” (Kulcsár, 1932, 109). Elnöke Máday István, az alapító tagjai Mádayn kívül Szívós Anna (később alelnök), Zechmeister Ida, Rácz Jenő és Brachfeld Olivér. A tagokról vezetett nyilvántartás sajnos nem áll rendelkezésre; az ismert tagok az egyesület gyógyító-nevelői profiljából adódóan jellemzően orvos vagy pedagógus végzettségűek, nagyobb hányaduk nő (a tagoknak egy általam összeállított, nem teljes listáját lásd: 1. melléklet). Feltehetően az egyesület támogató köréből kerültek ki tiszteletbeli elnökei, az 1931-ben megválasztottak között pl. számos korabeli prominens személyiség megtalálható volt.²³ Az egyesület több saját folyóirattal is rendelkezett (*Lélek és jellem*, *Gyermekvédelem*, *A jövő útjain*). Az 1934-től 1936-ig megjelenő *Emberismeret* negyedévi lélektani, grafológiai és pedagógiai folyóiratot Kulcsár István és Székely Béla szerkesztette.

Fontos kiemelni, hogy bár az individuálpszichológiát a pszichoanalízis egyik

²² Farkasházi 1930 őszén kapcsolódott be az orvosanalitikusok előadásciklusába, de a sajtóban ezt megelőzően nem szerepel a neve az egyesülettel összefüggésben, amelyből 1931-ben kilépett, és a freudi irányzat felé fordult (Harmat, 1994, 212).

²³ A sajtó 1931-ben az alábbi, éppen megválasztott tiszteletbeli elnököket nevezi meg: Ugron Gábor egykori belügyminisztert, Benedek László orvosprofesszort, Csordás Elemér akkori tisztifőorvost, Imre Sándor szegedi pedagógiaprofesszort, gróf Keglevich Gyula földbirtokost, Rottenbiller Fülöp büntetőjogászt, ifj. báró Wlassics Gyula egykori miniszter, kultúrpolitikus (Beküldött hírek, 1931, 12).

„vadhajtásának” tartották, és a korabeli freudista pszichoanalitikusok mint riválisra tekintettek rájuk (Lásd Ferenczi Freudnak írt leveleit, pl. Freud/Ferenczi, 2005, 253), az individuálpszichológusok az orvosanalitikusokkal ellentétben soha nem nevezték magukat pszichoanalitikusnak. Az individuálpszichológia maga is egyértelműen elhatárolta magát a lélekelemzéstől, mondván, az individuálpszichológia és a pszichoanalízis „egymással homlokegyenest ellenkeznek”, és bár mindegyikük lelki betegségnek tekinti az idegbajt, s lelki eszközökkel gyógyítja azt, „az individuálpszichológia, ellentétben a freudizmus módszerével, sohasem vizsgálja az ideges embert külön, környezetétől függetlenül” (Z. Beke, 1925, 22). A legalapvetőbb eltérés a pszichoanalízis és az individuálpszichológia között az, „hogy míg Freud az emberben elsősorban ösztönlényt lát, addig Adler társadalmi, vagyis erkölcsi lénynek tekinti az embert. Az individuálpszichológia nem akarja fölöslegessé tenni az összes régebbi lélektani irányokat és kutatásokat, hanem az embernek, mint társadalmi lénynek a lelki fejlődését világítja meg, az emberi jellem kialakulását tárja elének” (*A tudomány jövője*, 1934, 28.). Ennek megfelelően az ellen is tiltakoztak, hogy az individuálpszichológia az analízis egyik mellékajtása lenne:

„Tulajdonképpen a pszichoanalízis elnevezés a Freud által felépített tudományokat sem jelöli meg szabatosan, mert csupán a kutatás módszerét nevezi meg. [...] Minthogy az individuálpszichológia is – legalább részben – a nemtudatos lelki jelenségek felfedésével foglalkozik, ezen az alapon az individuálpszichológiát is pszichoanalitikai irányzatnak lehetne nevezni. Helytelen volna azonban a két irányt, melyek lényegesen különböznek egymástól, közös névvel jelölni” (Máday, 1940, 11).

Máday szerint az individuálpszichológiát, amely az emberi lélekben „az egységesítő célirányosságot, nem pedig a szétbontó, részletező okozatosságot keresi, sokkal inkább nevezhetnők pszichoszintézisnek, mint pszichoanalízisnek” (Máday, 1940, 12).

Az individuálpszichológia tehát a lélekelemző iskolák közé tartozott, és gyógyító és nevelési módszert is kínált. Adler már 1914-től szociális munkára határozta el magát, s a nevelési tanácsadó állomások lettek az individuálpszichológia legfontosabb szervei, amelyek feladatait így fogalmazta meg Erwin Wexberg: „Egyrészt foglalkozunk azokkal a gyermekekkel, akiket különböző kerületi iskolákban nem tudnak nevelni. Másrészt a tanítókat és a tanárokat megfelelő pszichológiai és pedagógiai tanácsokkal látjuk el”

(*Szorongás és szerelem*, 1929, 5).

Az egyesület fő tevékenysége az volt, hogy kurzusokat rendezett „a nevelési tanácsadásban magukat kiképezni óhajtok részére”, s működése legfontosabb eredményének a tanácsadás megszervezését tartotta (Kulcsár, 1932, 109). 1932-ben az következő négy tanácsadó működött a fővárosban: „1. Budai Ambulatórium, I. Zenta-u 5. 2. Charité Poliklinika. VI, Csengery-utca 69 [...]. Vezető dr. Rácz Jenő. 3. Családvédő Egyesület tanácsadója, melyben a nevelési tanácsadás konstitucionális vizsgálattal van egybekötve. [...] Ipsz.-i tanácsadó dr. Kulcsár István. 4. Az V. ker. Népház nevelési tanácsadója V, Vág-u 12. Vezető G. Cserna Erzsébet” (Kulcsár, 1932, 110). Az individuálpszichológusok tevékenysége a freudista irányzat képviselőiben azonban inkább féltékenységet, mintsem elismerést ébresztett: „A félhivatalos, részben a kormányzat által támogatott szövetség a 'Gyermekvédő-liga' felkért, hogy szervezzek meg náluk egy pszichoanalitikus gyermek- és szülőtanácsadó rendelőt. A felkérés szépséghibája, hogy az adlerinánusok is létrehozhatnak ugyanott egy rendelőt” (Freud/Ferenczi, 2005, 251).

A freudista irányzat képviselői – de egyes stekelisták is²⁴ – általában lesújtó véleménnyel voltak az individuálpszichológusokról és az individuálpszichológiáról. Az individuálpszichológus szerintük nem más, mint aki a nehézségek elől megfutamodva a könnyebb utat választja – jól szemlélteti ezt Hirsch Margit példája is: „Azzal a szándékkal kezdte látogatni a szemináriumokat, hogy analitikusnak képezteti ki magát – pszichoterápiás tevékenységgel akarta elárvult önmagát pszichoterápiázni. A szándékot azonban feladta, mert a freudi út abszurdmód hosszadalmasnak és fáradtságosnak ígérkezett s valami olyat keresett, ami gyorsabban viszi célhoz. Meg is találta Adler individuálpszichológiájában, oda pártolt át és hamarosan a budapesti adlerista korifeusa lett” (Silagi, 2009, 87). Székács István is hasonló színben tüntette fel az individuálpszichológiát: „Az egy rossz elem volt. Nem akartak analízisbe menni, és mégis analizáltak. Az analitikus sokak szemében valami mágus, aki mindenfélét csinál.

²⁴ Feldmann így fogalmazta meg az individuálpszichológiai egyesület tagságával kapcsolatos ellenérzéseit: „Az egész individuál-pszichológia oly egyszerű, hogy úgy látszik, mintha kevés gyakorlattal boldog-boldogtalan individuál-pszichológus lehetne. És tényleg, ha szétnézünk az adlerinánusok táborában, a nagyszerű és kiváló elmék mellett, találunk ott naiv és tájékozatlan nénikéket, az individuálpszichológiával szórakozó 'privátembereket' és végül – nem kis számban – egy egész had odasorakozott és odamenekült parapátiást [...]. Az adlerinánusoknak tehát meg kell rostálniok táborukat, ha nem akarják magukat a felesleges elemekkel diszkreditálni” (Feldmann, 1930a, 53).

Aki erre a szerepre vágyik anélkül, hogy tanulni is akarna: ez az individuálpszichológus” (Hadas, 1995, 20).

2.3 A pszichoanalitikus mozgalom és a sajtó

Az egyes pszichoanalitikusok sajtószerelésének bemutatása előtt érdemes átfogó pillantást vetni magának a pszichoanalízisnek a napisajtón belüli jelenlétére. „[N]émán, állásfoglalás nélkül [...] nem haladhat el mellette senki sem” (Szilágyi, 1912, 3). Szilágyi Géza megállapítását a magyarországi napisajtó is igazolhatja, hiszen a pszichoanalízis az 1910-es évektől kezdve a napilapok állandó szereplője lett. „[M]induntalan találkozni lehet vele mindenhol” (Dénes, 1918a, 8 [2012, 83]), akár híreket, publicisztikai írásokat, folyóiratszemeleket vagy színi- és könyvkritikákat olvasunk a korabeli napisajtóban, akár a pszichoanalízis népszerűsítését célzó munka kerül a kezünkbe. Így születtek a pszichoanalízis reprezentációi: a rendelőkön kívül, szalonokban, kávéházi vitákban és újságírók tollából (Vö. Moscovici, 2002, 271). A népszerűség e fajtájának a pszichoanalízis képviselői nem örültek túlságosan; maga Freud így nyilatkozott a pszichoanalízis reprezentációinak széleskörű elterjedésével kapcsolatban: „[...] néha félek a saját népszerűségemtől Angliában és Amerikában. A túlságos népszerűsítésnek az a következménye, hogy az eszméket felületesen, kritikátlanul elfogadják és nem mélyednek el komoly tanulmányokba. Az emberek egyszerűen csak ismétlik azokat a frázisokat, amelyekkel a színházban és a sajtóban teletömik a fejüket” (Viereck, 1927, 13).

A korabeli napisajtó olvasója igazolva láthatja, hogy „[s]zép városunk magasműveltségű középosztálya ma már jobban beszél freudul, mint magyarul” (B.L., 1934, 10). A vizsgált sajtótermékekben is megfigyelhető, hogy a pszichoanalízis olyan fogalmai, mint a 'komplexum', az 'elfojtás', a 'tudattalan', a 'szublimáció' vagy az egykor „cocktail mellé, sós mandula gyanánt” (*Meghalt Alfred Adler*, 1937, 4) szervírozott adleri 'mikó' az 1910-es évektől kezdve egyre inkább a közgondolkodás és a köznyelv részévé, az önkifejezés elmaradhatatlan eszközeivé váltak. Az, hogy a különböző mélylélektani irányzatok közötti ellentétek és viszályok (pl. az ortodox

pszichoanalízis és az individuálpszichológia képviselői között) a közgondolkodásig nem hatoltak le, és a közvélekedés nem húzott éles határvonalat az ortodox (freudi) pszichoanalízis és más pszichoanalitikus iskolák (mint a stekeli aktív analízis), ill. egyéb mélylélektani irányzatok (pl. individuálpszichológia, sorsanalízis) között, a napisajtó nyelvhasználatában is megmutatkozik.²⁵

2.3.1 A pszichoanalízis explicit előfordulása három különböző napilapban 1910-1939 között

„Magyarországon megint sok szó esik rólunk.”
(1914. február 18. [Freud/Ferenczi 2002, 292])

Három különböző napilapban (*Budapesti Hírlap*, *Népszava*, *Pesti Napló*) vizsgáltam a pszichoanalízis explicit előfordulását, vagyis azt, hogy a 'pszichoanalízis' és vele azonos jelentésű szavak (mint 'lélekelemzés', 'freudizmus') – a hirdetésekkel leszámítva – hány írásban kerülnek említésre az adott lapban és évben. A 'pszichoanalízis' nem csak egy tudományt jelölt, egyet jelentett Freud és Magyarországon Ferenczi nevével is. A vizsgált időtartam az 1910 (a Nemzetközi Pszichoanalitikai Egyesület megalapításának éve) és az 1939 (a világháború kitörésének éve) közötti időszak. Az 1939-év már csak a *Népszava* esetében teljes; a *Pesti Napló* utolsó száma 1939. február 28-án jelent meg, a *Budapesti Hírlap* 1939 márciusának végén szűnt meg.

A táblázatból (2. melléklet) világosan látszik, hogy a pszichoanalízis a különböző lapokban és években eltérő töménységben volt jelen. A pszichoanalízis említéseinek számát tekintve szembevetendő a *Pesti Napló* jelentős fölénye a *Budapesti Hírlappal*, de a *Népszavával* szemben is. Ezek az eltérések a lapok politikai irányultságából, jellegéből, és (fő)szerkesztőik személyes kapcsolataiból adódtak.

Megfigyelhető, hogy a különböző politikai nézetet képviselő lapok egy-egy hírt mennyire a maguk módján, szubjektíven tártak saját – tőlük ezt váró –

²⁵ Egy lehetséges későbbi vizsgálat segítségével kideríthető lenne, hogy a napisajtó alapján mely pszichoanalitikus irányzatok szociális reprezentációi voltak leginkább uralkodóak; a reprezentációkat közvetítő nyelv mélyrehatóbb, tartalomelemzéssel történő vizsgálata e dolgozat kereteit azonban túllépi.

olvasóközönségük elé (Példáért lásd: Friedrich, 2015).²⁶

A három vizsgált lap közül a *Pesti Napló* rendelkezett a legnagyobb múlttal, példányszámmal és a legirodalmibb programmal is (Vö.: Lengyel, 2006). Baloldali-liberális szemléletű, széles látókörű orgánium volt, amely „sok ’színest’ elbírt, és [...] fölvette fedélzetére az újonnan jelentkező, jónak ígérkező munkatársakat” (Dénes, 1980, 153), így a pszichoanalitikus mozgalom tagjaihoz igen közel álló *Nyugat* közel teljes gárdája dolgozott a *Pesti Napló*nak. A *Pesti Napló* és egyáltalán az Est-lapok olvasóközönségét elsősorban a budapesti liberális művelt középosztály tagjai alkották.

Ferenczi 1930. január 5-én kelt, Freudnak írt levele arról tanúskodik, hogy ő maga és az egész pszichoanalitikus mozgalom jó viszonyt ápolt a *Pesti Napló* szerkesztőségével, ez esetben történetesen Surányi József szerkesztővel: „Az egyik jobb magyar napilap (*Pesti Napló*) szerkesztője, aki nem viszonyul ellenségesen a pszichoanalízishez s már számos szolgálatot tett neki, tegnap felhívott s megkérdezte, vajon a N.[eue] Fr.[eie] Pressé-hez hasonlóan ő is megjelentethetne-e magyar fordításban néhány oldalt az Ön új könyvéből, természetesen a forrás megjelölésével” (Freud /Ferenczi, 2005, 239). A *Pesti Napló* számos, pszichoanalízist szerepeltető riportot, interjút, szépirodalmi és publicisztikai írást, recenziót és hírt közölt, amelyek alapján a pszichoanalízis történetének számos fejezete rekonstruálható lenne (Vö. Lengyel, 2001). Érdekes, hogy a pszichoanalitikus tanok hordozói, közvetítői milyen gyakran nem maguk a pszichoanalitikusok voltak, hanem a pszichoanalízis felé elkötelezett orvosok és a lélekelemzés iránt érdeklődő művészek, publicisták (pl. Karinthy Frigyes, Bálint György).

²⁶ A magyar sajtó számára a német újságírás hagyományai jelentették a követendő példát: „Márpedig az angolszász és német újságírás között alapvető különbség van [...]. A brit és amerikai újságírók, legalábbis elméletben, arra törekcszenek, hogy személytelen, tárgyilagos beszámolót adjanak a tényekről. A politikai nézeteket és személyes ízlést illik a lehető legalacsonyabb szinten tartani, hogy az csak közvetetten [...] legyen érzékelhető. A véleménykifejezés és ítékezés a vezércikkírók és kolumnisták előjoga. A német újságírást, különösen a weimari köztársaság idején, homlokegyenest ellenkező magatartás jellemezte. Kiindulópontja a tudósító világnézete volt, s az újság politikai filozófiája, melynek írt. Nem az volt a dolga, hogy híreket és tényeket jelentsen [...], hanem hogy a tények ürügyén hangot adjon véleményének és orákulumi ítéleteket mennydörögjön. 'A tények nyersen felszolgálva fogyasztathatlanok az olvasó számára', mondotta volt egy híres német szerkesztő. 'Fözve, megrágva és a tudósító nyálába pácolva kell tálalni őket.' A német olvasóközönség [...] [v]alóságmegközelítését eltorzította a Weltanschauung, a világnézet, s az ember minél jobban hozzászokik a világnézethez, annál könnyebb levenni a lábáról. [...] a különböző berlini, bécsi és prágai lapok szerkesztőinek jobban ízlett a mézeskalács, mint a tények eledele; kihúzták a számokat, de meghagyták a jelzőket, sőt néha még a magukéit is hozzátették. Lapjaik Közép-Európa legtekintélyesebb, legelismertebb folyóiratai voltak, így a hiba nem pusztán az enyém volt, hanem egy egész kultúráé, amely rohamosan vesztette el kapcsolatát a valósággal” (Koestler, 1996, 191-193).

A *Budapesti Hírlap* 1925-ig Rákosi Jenő²⁷ hírlapírófejedelem konzervatív napilapja volt, ezt követően egyre veszített függetlenségéből, mindinkább kormányközeli orgánummá vált.²⁸ Erről tanúsít Móricz Zsigmond 1934-es naplóbejegyzése is:

„Ha Az Esttel szakítok, nem mehetek a Budapesti Hírlap, Nemzeti Újság s Magyarság felé, mert az én magyarságom és fajiságom ezeknek kevés. Ezek ordítják a fajiságot, kritikátlanul. Én itt még tízszer jobban meg volnék kötve. Itt egy őszinte szót nem lehet kimondani sem a kormány, sem az úgynevezett nemzeti eszmékkel szemben. Oly szűk lenne nekem az ő hasábjuk, hogy azon énnekem semmi írásom el nem férne. Ha én Az Esttel szakítok, csak balra mehetek” (Móricz 1934. szept. 23 [2016, 651]).

A *Budapesti Hírlap* hírt adott a pszichoanalízissel kapcsolatos eseményekről, pszichoanalitikusok könyveiről, hírközléseiben és riportjaiban azonban a pszichoanalízis nemegyszer negatív felhanggal került említésre (Pl. *Berlin, a jósok és kuruzslók Mekkája*, 1932, 7; bővebben lásd: Friedrich, 2015).

A *Népszava*, a Magyar Szociáldemokrata Párt napilapja, rendszeresen közölt pszichoanalízist érintő híreket, könyv- és színikritikákat. Szerkesztőségét személyes szál is kötötte a pszichoanalitikus mozgalomhoz, ugyanis Dubovitz Margit – 1918-tól Ferenczi páciense, később az MPE tagja – fivére, Garami Ernő 1905 és 1918 között a *Népszava* felelős szerkesztője volt, de újságírói között is akadtak szimpatizánsai a pszichoanalízisnek (Vö. Freud/Ferenczi, 2003, 131).

Felmerül a kérdés, hogy mi állhatott a háttérben a pszichoanalízis ilyen nagyarányú jelenlétének napisajtóban. A pszichoanalízis szerepeltetése és a pszichoanalitikusok lelki jelenségekre adott magyarázatainak közlése részben olvasói igényt szolgált ki, így kedvező hatással lehetett az eladott példányszámra. De mivel magyarázható a társadalom egyes szegmenseinek pszichoanalízis iránti fogékonysága? Különböző társadalmi csoportok számára különböző okokból volt fontos a pszichoanalízis: mint ígéretes gyógy mód, mint egyfajta filozófia, ill. világnézet, vagy mint eszköz a társadalom megváltoztatására.

²⁷ Rákosi Jenő halála után Ferenczi Sándor vette meg a Lisznyai utcai Rákosi-villát.

²⁸ Főszerkesztőjét, Csajthay Ferencet 1930-ban Horthy érdemkereszttel is kitüntette.

3. Pszichoanalitikusok a „pódiumon”

„A pszichoanalízisnek be kell vonulnia az életbe!”

(Ferenczi Sándor, 1926)

Az 1920-as évekre a pszichoanalitikus mozgalom az intézményesülést elősegítő intézkedések (pl. tagfelvétel és képzési irányelvek leszabályozása) következtében sokat veszített kezdeti nyitottságából, ugyanakkor, a „művelt rétegek” érdeklődése a pszichoanalízis iránt egyre növekedett (Freud/Ferenczi, 2005, 23). E folyamatok következményeképpen mind a pszichoanalízis, mind a társadalom részéről igény támadt a pszichoanalízis népszerűségének növelésére.

A pszichoanalízis képviselői – részben a tévedések elosztatása végett – maguk is késztetést éreztek a népszerűsítésre. 1925-ben Budapesten vendégeskedő Rudolf von Urbantschitsch arra hívta föl a figyelmet, hogy a népszerűsítés halaszthatatlanná vált: „Mesterem, Freud [...] mereven elzárkózott a pszichoanalitika népszerűsítése elől és minden erre vonatkozó indítványunkat, kérésünket elutasította. Ma már azonban nem lehet tovább várni, a nagyközönségnek meg kell tudnia, hogy tulajdonképpen mi is az a pszichoanalízis [...]” (Ráskay, 1925a, 6.). E tevékenységnek a külső feltételek is kedvezni látszottak, hiszen, amint Ferenczi 1923 szeptemberében Freudnak írta, „[a] politikai helyzet itt valamelyest javult, úgyhogy lassanként a nyilvánosságban is újra kezdhünk színre lépni a pszichoanalízissel” (Freud/Ferenczi, 2004, 182).

A népszerűsítés színtere lehet (1) a széles nyilvánosság, pl. a napilapokban és bulvárlapokban való szereplés és a nagyközönségnek szánt előadások esetében, vagy (2) szűkített szakmai kör is, amint Ferenczi ezt 1926-ban egy ülést követően megfogalmazta: „Mindenkinek, aki az emberrel foglalkozik, tehát orvosoknak, tanároknak, íróknak, sőt minden szülőnek rá kell eszmélnie, hogy az embert nem lehet megismerni a pszichoanalízis nélkül. Úgy látszik, elérkezett az ideje, mikor eléjük vihetjük Freud tanításait. A pszichoanalízisnek be kell vonulnia az életbe! Ferenczi szavai után az egyesület elhatározta, hogy orvosok és tanárok számára pszichoanalitikai tanfolyamokat kell rendezni” (*A pszichoanalízis jövője*, 1926, 6).

A pszichoanalízis népszerűsítésének taktikai szükségességét a különböző analitikus irányzatok egyidejű társadalmi aktivitása magyarázza. A rivális irányzatok egyesületeinek létrejötte és különösen a független orvosanalitikusok által kifejtett propaganda az ortodox freudista szervezeteket is nagyobb aktivitásra készítette: „Emiatt kissé nagyobb hírverést kell csapnunk a közvéleményben, s már tanácskozunk a módozatokat illetően (nyilvános előadások, publikációk stb.)” (Freud/Ferenczi, 2005, 66).

A dolgozat következő része a pszichoanalízis és a pszichoanalitikusok széles nyilvánosság előtti szereplését mutatja be – különös tekintettel az egyesületek fő reprezentánsaira –, külön alfejezetekben tárgyalva az egyesületeket reprezentáló pszichoanalitikusok (1) sajtószerepléseit (nyilatkozatok, hozzászólások, interjúk, riportok), (2) nyilvános előadásait, (3) publikációit, és végül (4) a róluk keringő anekdotákat és a személyiségükről a sajtó által közvetített képet.

3.1 Az egyesületek fő reprezentánsai – Ferenczi és Feldmann – interjúkban és riportokban

3.1.1 Ferenczi Sándor interjúkban és riportokban

A pszichoanalízis sajtószereplésének vizsgálata igazolja, amit Ferenczi 1924. december 16-án kelt körlevelében írt: „[s]zokatlan események, például bűnesetek kapcsán a közönség (és a lapok) kíváncsiak a pszichoanalízis véleményére” (Freud/Ferenczi, 2005, 23). A magyar napisajtóban legtöbbet szereplő és a leggyakrabban meginterjúvolt pszichoanalitikus maga Ferenczi Sándor volt. Nyilatkozott bűnügyekről, kuruzslásról, csodákról, Európa lelki csődjéről, a „pesti idegekről”, nevelésről, általában az emberi lélekről. Beszélt a pszichoanalitikus mozgalomról és saját munkájáról. Sőt, olyan személyes részletek is kiderülnek róla, mint a napirendje, a kutyájának a neve, hogy ki fogadta őt otthonában, miután Amerikából hazatért, vagy hogy olvasott-e detektívregényeket. Nem volt ez mindenhol így, nem mindenhol volt a pszichoanalitikus a közélet témája és része. Freud például, ha csak tehetett, kerülte az újságírókat és a nyilvánosságot.

Talán Freud és Ferenczi eltérő személyiségéből fakad ez a különbség. Ferenczi

unokahúga, Dénes Zsófia így jellemezte teljesen különböző természetüket: „Freud komoly, feszes, mindig egy kissé merev és distanciát tartó egyéniség. Ferenczi Sándor csupa közvetlenség, meleg szív, és csodálatosan megőrzött, gyermekded kedély” (Dénes, 1979, 52). Dénes Zsófia egyszer, 1918-ban a *Világ* részére interjút is készíthetett Freuddal – rajta kívül ez csak Georg Sylvester Vierecknek sikerült.²⁹ Visszaemlékezése jól érzékelteti, mennyire idegen volt Freudtól a nyilvánosság előtti szereplés: „Nem esik jól Freud professzornak az interjú. Nem az ő lényéhez való a személy szerint, s nem úgy szerinti hírlapi szereplés. Tudom és látom, mennyivel szívesebben töltene csendes, tudományos eszmecserében a délutánját orvos barátaival, akik itt körülvették. [...]” (Dénes, 1918 [2012, 81]). Sőt, mint mondja, „[e]z elvi kérdés volt nála. Neki a tudósok hírlapi szerepléséről lesújtó véleménye volt. Azt tartotta, még ha az újságírók ragaszkodnak is az ő nyilatkozata hű szövegéhez – amiben kevésbé bízunk –, azzal ő sem a tudománynak, sem az ügynek nincsen hasznára, mi több: az ő lényétől ez a jelentkezési forma igen távol áll” (Dénes, 1980, 459-460). Freud magatartása a későbbiekben sem változott. 1935-ben is azt vallotta, a nagyközönség számára az ő tudományhoz való viszonyán kívül, semmi, ami személyéhez tűnik, nem lehet érdekes: „Ami [...] személyi viszonyaimat, küzdelmeimet, csalódásaimat, sikereimet illeti, a nyilvánosságnak nincs joga ezekről többet megtudni. Én úgyis néhány írásomban – *Álomfejtés, A mindennapi élet pszichopatológiája* – nyíltabb és őszintébb voltam, mint általában azok, akik életüket a jelen- és utókor számára leírják” (Freud, 1925 [1993, 63]).

Ferenczi a nyilvánossághoz való viszonyában nem követte Freud példáját. Már pályája korai szakaszában (1903-ban és 1904-ben) is közölt publicisztikai írásokat – szám szerint 13 cikket – nem szakmai sajtóorgánumban, Bródy Sándor *Jövendő* című hetilapjában (Zsoldos, 1996, 137). Zsoldos (2001, 120) kutatásai szerint Ferenczi a *Jövendőtől* való távozása után az *Ujságban* jelentetett meg publicisztikát.³⁰

Azt, hogy milyen kép jelenik meg róla a sajtóban, Ferenczi sem bírta teljesen az újságírókra. Amint Nagy Andor visszaemlékezéséből kiderül, Ferenczi a vele készült interjúkat – a megbotránkoztatás elkerülése végett – nyomdába kerülésük előtt mindig

²⁹ Az 1920-as években Viereck, a majdani náci propagandista interjúvolta meg Freudot (Viereck, 1930).

³⁰ Dolgozatomban az *Ujság* számait 1918-tól kezdve tekintetem át, így Ferenczi említett írásainak felkutatása a jövő feladata.

gondosan áttanulmányozta:

„Amikor intervjut adott közkeletű kérdésekről, tízszer is átnézte nyilatkozatát, vajjon nem mondott-e egy szóval többet, mint amennyit mondani szabad, nehogy túlságosan meglepő legyen az, amit az aktuális kérdésről való merész elgondolásaiból a nyilvánosság elé bocsát. S miután a nagyszerű merészségeket az intervjuból rendszerint kitörülte, végül is gyermekes kedvvel rámnvetett, mint aki valami csínyet követ el és megkérdezte, vajjon elég jámbor és szürke-e most már, amit mondott, ahhoz, hogy meg ne botránkozzanak” (Nagy, 1934, 4).³¹

A következőkben bemutatott 43, Ferenczit megszólaltató írás történeti és/vagy informatív értéke miatt is fontos kiegészítése Ferenczi életrajzának és életművének. Az interjúk forrása kilenc különböző napilap: *Az Est* (1), *Budapesti Hírlap* (1), *Esti Kurir* (14), *Magyarország* (2), *Népszava* (1), *Pesti Hírlap* (2), *Pesti Napló* (16), *Ujság* (3), *Világ* (1) és két hetilap, a *Színházi Élet* (1) és a *Tolnai világlapja* (1). Ferenczi az esetek közel $\frac{3}{4}$ részében a *Pesti Napló* vagy az *Esti Kurir* megkeresésére nyilatkozott (3. és 5. melléklet). A sajtószerelések egy kivétellel mind az 1921 és 1933 közötti időszakban történtek. Ferenczi jó politikai érzékéről tanúskodik, hogy míg 1924-ig csak évente egyszer nyilatkozott a sajtónak, addig 1925-től – amikor egyrészt a pszichoanalízis népszerűsítésére volt szükség, másrészt a fő riválisnak tekintett, a független orvosanalitikusok nemzetközi közösségéhez tartozó Feldmann Sándor is feltűnt a napisajtóban – átlagosan kéthavonta jelent meg vele készült interjú vagy riport (Lásd: 4. melléklet). Legtöbbször, hét alkalommal az 1928-as évben szólalt meg. Ferenczi napisajtóban való jelenléte az 1930-as évekre, amikor többek között a *Klinikai Naplót* (Ferenczi, 1985) és a *Nyelvzavar* (Ferenczi, 1933) tanulmányt termő „elszigeteltségébe” vonult vissza (Freud/Ferenczi, 2005, 304), a korábbiakhoz képest csökkent, de nem szűnt meg; a halálát megelőző hónapokban háromszor is nyilatkozott napilapnak.

A Ferenczivel készült interjúkat, riportokat és nyilatkozatokat – azok nagy számából adódóan – tematikus bontásban mutatom be. Ily módon jól követhető az is,

³¹ Ferenczi e szokása onnan is eredhet, hogy 1921-ben kellemetlen helyzetbe hozta egy, a *Világban* közölt nyilatkozata, amelyben Weiss Manfréd öngyilkossági kísérletének lélektani motívumait fejtegette (r.g., 1921, 4), s amely az egyik következő számban helyesbítésre szorult: „Dr. Ferenczi Sándor ideg orvos az öngyilkosság lélektanáról nyilatkozott munkatársunknak, és félreértés folytán a nyilatkozat szövegébe egy közismert nagyiparos neve került bele, holott e név közlése a kérdezett szándékától távol állott” (*Jobb nem élni című*, 1921, 4).

mikor mi érdekelte a sajtót, és mikor milyen témákról adott Ferenczi fölvilágosítást.

Ferenczi a hétköznapi lélektani vonatkozásairól

Ferenczihez 1912 és 1933 között közel tíz alkalommal fordult a sajtó, hogy valamely hétköznapi eseménnyel, jelenséggel kapcsolatban lélektani magyarázatot kérjen tőle.

A háború utáni ember lelki életéről.

„*Blut ist ein besonderer Saft*” (Goethe)

„*Geld ist ein besonderer Stoff*” (Ferenczi)

Az 1920-as évek első felében az olvasóközönség leginkább a közelmúlt politikai eseményeinek társadalomra gyakorolt hatására volt kíváncsi. 1922 áprilisában a *Pesti Napló* munkatársa Ferenczit mint „országos hírű pszichiátert” arról kérdezte, miként vélekedik a háború hatására megváltozott pszichéjű emberről. Rajta kívül két rendőrfőtanácsos, Vámbéry Rusztem büntetőjogász, végül a vasöntő és a magánhivatalnok felesége fejtette ki nézetét a kérdéstről. Válaszában Ferenczi részletesen elmondta, milyen felvilágosítást adhat a pszichoanalízis az emberek mentalitásának megváltozása és az ember valódi természete felől:

„Nos, és én éppen azzal a paradoxnak látszó válasszal szolgálhatok, hogy lényegében nem is változott a háború hatása alatt az ember természete. A pszichoanalízis már vagy harminc esztendeje, tehát éppen a nagy európai szélső idején, nem szűnt meg hangoztatni, hogy hamis idealizmusban ringatózik az, aki konvencionális társadalmi formák általánosabb elterjedéséből, erkölcsi, esztétikai, szociális dogmák fennhangoztatásából arra következtethet, hogy az emberiség tényleg valamely magasabb fejlődési fokot ért már el, úgy, hogy a barbárság visszatérése kizárt dolog. Mi, pszichoanalitikusok, kik nemcsak a jelenségek felületét néztük, hanem próbáltunk bepillantani a lélek mélységeibe is, úgy tapasztaltuk, hogy az u. n. 'kultúrember' belsejében alig csökkent erővel ott élnek a kegyetlenség, a nemi féktelenség, a tisztátalanság ősi ösztönei, melyeket csak a társadalom külső nyomása, az 'elfojtás' akadályoz meg nemcsak abban, hogy tettekben nyilvánuljanak meg, de még abban is, hogy ideálokban nevelt Énünk, tudásunk, akár csak tudomást is vehessen létezésükről. [...] A háború rettentő felfordulásának kellett jönni, hogy – szomorú elégtétel! – a lélekelemzés igazságai kiderüljenek. A háború nem változtatta meg az emberiséget, csak lekaparta azt a külső mázat, a 'kultúrát', mely primitívtségünkre ráakódott” (*A háború után*, 1922, 6).

Ferenczi a pszichoanalízissel szembeni ellenállások súlyos következményeiről is beszélt, az újabb és újabb háborúkért pedig egy általa elgondolt ördögi kört tesz felelőssé: „Addig, míg a tudomány Cassandráit, mint az emberek pillanatnyi kényelmét és nyugalma ’zavaró körülményeket’ ily könnyelműen fogjuk elhallgattatni vagy agyonhallgatni, mindig csak a háború lesz az a nagy igazságtévő [...]. A háború után az újjáépítés korszaka következik, miközben ismét megfélemedeznek a keserves tapasztalatokról és újra elkezdik a hamis ideálok kultiválását, aminek megint csak — összeomlás lehet a vége. (Uo.)”

A „circulus vitiosusból” kivezető utat Ferenczi a megelőzésben látta, amely – akár a gyógyításban – az „okok elfogulatlan tudományos kutatása” (Uo.).

A *Pesti Napló* 1923-ban is hasonló témában fordult Ferenczihez, portrét kérve tőle az ideges Budapestről, amely Ferenczi szerint „nem is ideges”; a betegstatisztikája legalábbis egyáltalában nem ad okot aggodalomra. Ferenczi ezt követően azt az érdekes megfigyelését közli, hogy a háború legsúlyosabb lelki következményeit, „a háborúból maradt idegsokkok” – más néven háborús neurózisok – „mintegy kilencvenöt százalékát eltörölte” az „állítólagos béke” érzése, „a feloldódása a többnyire tudatalatti félelemérzeteknek, melyek a Höferek idején még a rokkantakat sem szüntek meg kínozni” (*Nem is olyan ideges*, 1923, 3). Ferenczi mint a téma legszakavatottabb magyarországi ismerője szólott hozzá e kérdéshez, hiszen éveken át tanulmányozta a háború által produkált idegbetegségeket, és egy barakk-kórház ideggyógyászati osztályának vezetőjeként a „harctéri sokkot” szenvedett katonák százait figyelte meg (Vö. és bővebben lásd: Erős, 2014); 1916-ban tanulmányt írt, 1918-ban előadást is tartott a háborús neurózisok kezeléséről (Ferenczi, 1916, 1919a). A béke tehát gyógyított – a háborús neurózisok megmaradt öt százalékának Ferenczi szerint csak a fele reménytelen, „a másik fele egyszerűen öntudatlanul sem akar gyógyulni, talán rossz néven is venné szegény, ha kigyógyítanák, lévén a betegsége kenyérkereseti forrás” (*Nem is olyan ideges*, 1923, 3). Ami még mindig virágzik, az a „drótsövénybetegség”, a „hazatért hadifoglyok riadt idegenkedése az itthoni új élettől” (Uo.).

Ferenczi ezután a Tanácsköztársaság következményeiről szólva azt a meglepő felfedezését közölte, hogy a háborúnál sokkal intenzívebben hatott az emberek kedélyére a kommün: „Az anyagi javak veszélye talán jobban izgat, mint az életé?”

(Uo.) – teszi fel a kérdést önmagának is. Ferenczi a jelenségre több lehetséges magyarázatot is lát: talán a pénznek lehet valamiféle szimbolikus értéke, „vagy talán az uniformizáló kasztrendszer, az egyéni kiváltságok elvesztése izgatta úgy fel az embereket? Ki tudja?” (Uo.)

A beszélgetés végén beszámolt saját praxisából származó tapasztalatairól, miszerint a nemek között nem lát különbséget a tekintetben, hogy mindkét nem egyformán kiszolgáltatott „a mai szomorú idők befolyásával szemben” (Uo.). Ferenczi a beszélgetés végén még megragadta az alkalmat a pszichoanalitikus módszer rövid ismertetésére.

A mai Európa lelki csődjéről.

A *Pesti Napló* 1925 májusában Ferenczit az általános európai depresszió okairól kérdezte. Ferenczit mindig is foglalkoztatták a társadalmi és politikai kérdések (Ferenczi, 1914a, 1922), és az interjúban elmondottak tovább árnyalják a Ferenczi politikai felfogásáról alkotott képet (Vö. Erős, 2016). Kiderül, hogy Ferenczi nemcsak a kommunizmustól és anarchizmustól határolódott el (Erős, 2016), hanem bármiféle idealizmustól.

E beszélgetésben Ferenczi a korábbiaknál nagyobb jelentőséget tulajdonít a nehéz politikai és gazdasági helyzet lelki életre gyakorolt hatásának, és tudományos alaposságú, részletes elemzését adja a gazdasági-politikai helyzet és a lelki tényezők összefüggésrendszerének. Ferenczi az eszmék és a lelki szükségletek közötti diszkrepanciáról és ennek súlyos következményeiről beszélt, óva intve a túlzott idealizmustól:

„A szocialisták egyik tévedése az volt, hogy nem vették figyelembe a lelki szükségleteket, amelyekhez pedig az emberiség ösidők óta valósággal hozzászólt. [...] A szocialisták [...] csupán a *vegetatív életet látták*. Azt hitték, hogy *nem fontos sem a család, sem a szülőföld*, csak az általános munkakötelezettség és az ebből következő általános jólét. Számításukban *csalódtak*. Csalódtak az ideáljaik megvalósíthatóságában. A bekövetkezett *lelki krízis* most egy *másik végletbe* sodorja a világot. Ez a másik véglet azonban, a *háborús nacionalizmus*, éppoly veszedelmes elintézési mód. Igaz *önismereten alapuló szellemi művelődés*, az ítélőképesség folytonosan fejlődő uralma az ösztönök felett — ez szükséges ahoz, hogy az *emberiség végletek felé ne sodródjék többé*. Még egyszer ismétlem: *az idealizmusnak túlzásai föltétlenül és minden vonatkozásában károsak*. Ennek ellenszere az *őszinteség*, mely egyebek közt arra is kötelez, hogy bevalljuk azt, hogy a mások családját már nem tudjuk ugyanolyan önfeláldozó szeretettel szeretni, mint

a magunkét. Megvan bennünk az *emberszeretet* érzése is, azonban korántsem olyan intenzíven, mint a rokonainkhoz való ragaszkodás. *Neveléssel*, nagyon nehéz és nagyon komoly munka árán talán más volna a világ sorsa. Addig azonban, az emberek, mikor vezérek kiállnak és prédikálnak nekik, mindent elhisznek. Mert mindnyájunkban megvan az a bizonyos *gyermekded hiszékenység*, mely apaként tiszteli a vezért” (*Veszélyes ideálok*, 1925, 9).

Ferenczi kifejtette nézetét, miszerint a magyar társadalom helyzete is más lenne talán, ha a szocializmus Angliából érkezett volna Magyarországra, mert ott a tanokat „*lerealizálták*, ott a politikai programban nincs több, mint az, ami gyakorlatilag megvalósítható” (Uo.), viszont „[m]ihozzánk magyarokhoz az osztrákok közvetítésével, Németországból kerültek el a szocialista tanok. A német szocializmust pedig a német idealizmus tökéletesen áthatotta. Szó szerint vette a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméjét, ami pedig csak mint elérhetetlen ideál lebegett az emberiség szeme előtt. A *túlzott idealizmus megbosszulja magát*. Ma két véglete körülbelül az erősen fegyverkező *sovinizmus* és a *kommunizmus*. Ha mi magyarok a szocialista tanokat Angliától kapjuk, mai gazdasági és társadalmi helyzetünk képe kétségtelenül egészen más volna” (Uo.).

Válaszul a kérdésre, hogy a nők, vagy a férfiak idegrendszerét viselte-e meg jobban a tíz év óta tartó megrázkódtatás, Ferenczi a férfiakat nevezte meg, mondván, őket „közvetlenül érintik az események. A nők viszont valahogy őseredetibb, természetesebb lények, könnyebben és ösztönösen megtalálják az egészségesebb és helyesebb utakat – és az alkalmazkodást” (Uo.). Ferenczi a közeljövőről elkomorodva, borúsán nyilatkozott, a távoli jövővel kapcsolatban viszont kifejezetten derűlátó, s hitt abban, „hogy a mélyebb értelemben vett tudománynak is fontos szerep fog jutni a népek kormányzásában. Szóval olyanok fognak kormányozni, akik alaposan tudnak számolni az ember igazi természetével” (Uo.). Az interjú végén a lelki keserőségtől sújtott olvasót nem irányítja egyenesen pszichoanalitikushoz, inkább tanáccsal szolgál számára:

„Ha túlságosan felgyülemlett az emberekben a keserűség, *ne kövessenek el mingyárt valami meggondolatlan tettet*, hanem igyekezzenek könnyíteni feszült lelki állapotukon. Bizalmas barátaik és ismerőseik előtt, akiknek megértésére számíthatnak, *panaszolják el* bajaikat, aggodalmaikat. Már maga az ilyen meghitt szavakban kiömlő panaszkodás is nagyban elősegíti a *lélek gyógyulását*” (Uo.).

Csodákról és miszticizmusról.

A *Pesti Napló* 1926-ban riportot közölt a Budapesten működő csodatevőkről, csodálatos jósnőkről és kuruzslókról, akikhez az 1920-as években egyre többen fordultak tanácsért vagy gyógyulásért. A *Pesti Napló* tudósítója a kuruzslóepidémia lelki okairól kérdezte Ferenczit, aki a témában részben személyes tapasztalatokkal is rendelkezett, hiszen sokat foglalkozott az okkult jelenségek megfigyelésével, saját kísérleteket végzett, és maga is tanulmányozott jövőmondó hírében álló személyeket (Vö. Erős, 2007; Gyimesi, 2011). Ferenczi szerint a tömegek babonákba és kuruzslásba vetett hitéért a háború okozta csalódás felelős: a háború előtt a hazát egy jó apának tekintették, akiben

„feltétel nélkül is vakon bíztak. [...] De elveszett a háború és a hadikölcsön is. A legbiztosabb, a legszilárdabb pontok is labileknek, ingékonyaknak bizonyultak. A tradíciók összeomlani látszanak. Az ingatag tömeg erre a másik végletbe csap át. Ami észszerű, azt úgyszólván keresztülvihetetlenül reménytelennek látja. [...] A reményeiben csalódott közönség azok felé fordult, akik az észszerű gyógyeljárásokat teljesen elvetik és irracionális elemekkel, – hogy úgy mondjuk – csodák útján gyógyítanak. *Az intézményekbe vetett hit megrendült s helyébe a miszticizmus került*” (*Az intézményekbe vetett hit*, 1926, 10).

Ferenczi számára a jelenség legszomorúbb vonatkozása az, hogy

„*a bizalom a régi, fundamentális igazságokban teljesen megszűnni látszik.* [...] Már pedig a bizalom hitelének ily megvonása az észszerűvel szemben *a tömegek lelki tökéjének elvesztését jelentené.* Mert mi a hitel? Egy jó anekdota van erre. Egyszer egy ismert korifeustól azt kérdezi a barátja: Mi szeretnél lenni? – Rothschild, válaszolja a másik. – át persze, – feleli az első – mert Rothschildnek sok pénze van. – Nem azért. – magyarázza a második – nem a pénzéért szeretnék Rothschild lenni, hanem *azért, mert neki hitele van.* – Íme, ez a hitel az észszerűvel, a reálissal, a biztossal szemben megszűnt. *Már senki sem akar megfontolt számítások útján eredményt elérni, csak csodákkal.* A lelkek gyermekesen türelmetlenek lettek. *Ami kell, legyen azonnal.* [...] *A gyors siker utáni vágy, az azonnali helyzetváltozás utáni áhítóság az anyagiakban; a lelkiekben az értelemről a mágia felé való elfordulás jellemzi s indokolja meg a mai elfáradt lelkű tömegek csodátváro bűnűségét*” (Uo.).

A kérdéskör egyébként régóta foglalkoztatta Ferenczit, egy 1919-es írásában a vakhit jelenségének egy mélyebb, pszichoanalitikus magyarázatát adta: „a hívés minden abnormitása [...] nem más, mint regressziós szimptóma, vagyis a valóságérzés fejlődésének megakadása azon az infantilis fokon, amelyet én a valóságérzék mágikus illetve projekciós fázisának neveztem” (Ferenczi, 1919c [2000, 176]).

A cinizmusról.

Ferenczi utolsó sajtószerelése alkalmával, 1933 januárjában a *Pesti Napló* körkérdésére felelt: Mi lehet az oka az emberek cinizmusának, csak fitogtatott külsőség vagy a lélek mélyében gyökerezik-e? Ferenczi elmondja, hogy a cinizmus kútforrása környezethatás vagy személyes élmény (csalódás) lehet, majd a cinizmus különféle formáit ismerteti. Cinizmus például a blaszfémia is, amely „igen sokszor a várakozásában csalódott hithű ember reakciója, aki nem a filozófus nyugodt érvelésével, hanem úgyszólván mint személyes ellenségével húz Istennel ujjat. Szóval, alapjában hisz a létezésében. Hogy a mai korban szaporodik az istentagadók száma, nem kétséges” (Bozzay, 1933, 14). A szerelmi csalódás (szexuális cinizmus) pedig „a bizalom megrendülését, sőt minden finomabb érzelmek megszűnését eredményezheti” (Uo.). Megemlítette továbbá a társadalmi és politikai cinizmust, mely intézmények ellen fordul és az anarchiában hisz (Uo.). Gondolatmenetének végén a cinizmusért a politikai hatalom képviselőit is felelőssé teszi: „Általában azt mondhatni, hogy a cinizmusban személyes élmények negatív indulati színezete terjed át intézményekre, viszont az is igaz, hogy egyes korok vezetőférfiainak viselkedése és cselekedetei rengeteg emberben ingathatják meg a bizalmat a szép és nemes eszmék iránt” (Uo.). Ferenczi kritikai megállapítását a korabeli olvasónak nem volt nehéz az aktuális politikai viszonyokra vonatkoztatnia.

Népszerű tudományos kérdésekről.

Az okos lovakról.

Ferenczi első sajtóbeli megszólalása a *Népszavában* jelent meg 1912-ben. A *Népszava* arra kérte „a magyar tudományos világ néhány kiváló képviselőjét” – Ferenczi mellett többek között a pszichoanalízis heves ellenzőit, Apáthy István természettudóst és Hajós Lajos ideggyógyorvost –, hogy mondják el véleményüket az akkoriban a tudományos köröket és a közvéleményt is élesen foglalkoztató elberfeldi okos lovakról (Vö. Krall, 1912; Claparède, 1912; Maday, 1914). Ferenczi von Osten és Krall kísérleteit már korábban is figyelemmel kísérte, érdeklődéséről 1912. június 5-én Freudnak is beszámolt: „Tegnap óta egyfajta tudományos láz gyötör. *Otto te Kloot* könyvecskéjét [Kloot, 1912] olvastam a 'gondolkodó lovakról' (Hans, Muhammad és Zarif) [...], amely ezen lovak figyelemre

méltó matematikai teljesítményét ismerteti (négyzet- és köbgyökvonás, osztás, nagy számok kivonása). Meggyőződésem, hogy ezekben a (nézetem szerint makulátlanul helyes) kísérletekben az *indukció* játssza a főszerepet.” (Freud/Ferenczi, 2002, 94). Ferenczi a *Schriften zur angewandten Seelenkunde* számára egy a témát érintő tanulmány megírását és az elberfeldi lovak meglátogatását is tervbe vette, de meg végül nem valósította. Ferenczi véleménye a kísérletekről és az állatpszichológiáról általában, amint hozzászólásának fölvezetéseképpen a *Népszava* is kiemeli, eltért a pszichológusok többségének felfogásától:

„Már a v. Osten-féle 'Kluger Hans' elleni tudományos hadjáratban hibáztattam a kritikának azt a fölületes és elbizakodott módját, amellyel a tudósok ezen nagyjelentőségű kísérletek fölött (hihetőleg, mert kényelmetlenek voltak, új problémákat vetettek föl) napirendre tértek. Még ha igaz lett volna is, hogy az 'okos Hans' (mint állított) a gazdája fejének 1/20 milliméternyi (!) mozgásából olvasta le annak szándékait és gondolatait: olyan 'Leistung'-ról lett volna szó, amilyenre állat eddig példát nem szolgáltatott, sőt amire az ember is alig képes. De a Krall újabb kísérletei teljesen kizárják az ilyen befolyásolás lehetőségét; nincs tehát kétség benne, hogy az ő lovai (Zariff és Mohamed) maguk végzik a produkciókhoz szükséges szellemi munkát. Hogy ebben a munkában mennyi a tudatos és mennyi az automatikus elem, egyelőre bizonytalan. De hiszen az ember nevelésében is legalább annyi szerepe van az öntudatlan utánzásnak és a gépiességnek, mint a tudatnak; (szerintem sokkal, de sokkal több!) Kétségtelen, hogy az Osten-Krall-féle kísérletek óriási haladást jelentenek az állatpszichológiában és a lélektanban általában. Ez az első komoly bizonyítéka annak, hogy az emberi lélek nem valami példa nélkül álló unicum, hanem csak magasabb fejlődési foka az állatoknál is meglévő (és mint a példa mutatja, fejleszthető) lelki képességeknek. A pszichoanalízis kimutatta az emberi lélek mélyén rejlő primitív (ha úgy tetszik: állati) működésmódokat; Krall kísérletei pedig az állatnál mutatják ki, hogy e primitív működésmódok megfelelő nevelés hatása alatt oly színvonalra emelhetők, amilyennek lehetőségét eddig csak embernél tételeztük föl” (Bresztovszky, 1912, 8).

Ez a nyilatkozat arra is felhívja a figyelmet, hogy „pszichoanalitikus” név használata, ami másfél évtizeddel később annyi vita forrása lett, ekkor még kevéssé volt divatban: 1912-ben Ferenczi még mint „nagynevű ideggyógyász és pszichológus” szerepel a sajtóban.

Homeopátiáról.

1924 májusában Ferenczi az *Ujságnak* a „hasonszervi gyógymódról” (homeopátiáról) szóló riportjához adott egy rövid nyilatkozatot. A hasonszervi gyógymód a cikk írása idején már évtizedek óta a feledés homályába merült fogalom, pedig az 1800-as évek közepén az arisztokrácia körében nagy népszerűségnek örvendett. A hasonszervi

gyógymód még tanszéket is kapott Budapesten, amelynek Bakody Tivadar volt első és utolsó tanára. Mindazonáltal sok ellenzője is volt, aki nem tartotta komoly tudománynak, akárcsak a riportban elsőként kérdezett Végh János is, Budapest akkori tisztifőorvosa, aki szerint „e gyógymódnak *soha nem volt létalapja*” (A.L., 1924, 5). Ferenczi Sándor ellenben, amint a riporter is kiemeli, az orvosi társadalom többségével szemben „koncessziót tesz” a hasonszervi gyógymód részére, és hangsúlyozza, hogy a „homoepatia tudományos tekintetben nem olyan babona és nem abszurdum, mint ahogyan azt sokan képzelik” (Uo.). Azt is megjegyzi, hogy e gyógymód „még ma is dívik”, sőt pl. Németországban igen népszerű. Alapelve, a „similia similibus” ugyanaz, mint

„ami a mai napig annyira elterjedt oltási eljárásokban is érvényesül. Például a himlőoltásban, ahol a gyengített fokú himlőbetegséget mesterségesen idézik elő, hogy ezzel a himlőtől megóvják az embert. Az sem olyan feltétlenül abszurdum, hogy igen hígított gyógyszerekkel is lehet valami hatást elérni. Tagadhatatlan azonban, hogy; a homeopata gyógyhatásban nagy szerepet játszik a szuggesztio. Vagyis a gyógymódba vetett bizalom” (Uo.).

Az izgalomról.

A *Pesti Napló* 1928-as húsvéti ünnepi száma az izgalomról közölt riportot annak kapcsán, hogy az amerikai Western State College pszichológiai kísérletező intézetében megállapították, hogy a csók egyenként három perccel rövidíti meg az életet. A riport az izgalom megnyilvánulási formáinak és szükségessége okainak jár utána. Ferenczitől mint szaktekintélytől az amerikai előadás-sorozatban elhangzott gondolatokat idéz arról, hogy az ösztönös kegyetlenkedési vágy szublimálódik, úgyhogy az emberiség áldásává is válhat. Ferenczi elmondta, „hogy számos kollégája azért volt kitűnő sebész, mert ilyen módon – persze szublimált formában – elégítették ki kegyetlenkedési hajlamaikat. Én magam is orvos vagyok [...] de azért, ha arról volna szó, hogy engem megoperáljanak, inkább olyan sebészt választanék, aki izgalmat érez az operáció iránt, mint olyat, aki szentimentális és sajnálna belém vágni” (*Egy csók három perccel*, 1928, 85).

Az 'Egy lélek titkai' magyarországi betiltásáról.

A *Pesti Napló* 1928 májusában az *Egy lélek titkai* magyarországi betiltásának körülményeiről számolt be: „A budapesti filmcenzúra különös indoklással tiltott be egy külföldi tudományos filmet. [...] A bizottság a film megtekintése után annak előadását nem engedélyezte azzal az indoklással, hogy a pszichoanalitikus módszer úgy erkölcsi, mint orvosi szempontból megbízhatatlan, tudományos értéke kétes, maga a film pedig hamisan állítja be a pszichoanalízis jelentőségét” (*A pszichoanalízis úgy erkölcsi, mint orvosi szempontból*, 1928, 8). Ferenczi elmondja, hogy akárcsak Freudnak és a többi bécsi pszichoanalitikusnak, neki is voltak aggályai a filmmel kapcsolatban, a betiltást azonban semmi esetre sem látja indokoltnak: „Mi helytelenítettük a film nyilvánosságra hozatalát, nem tartván helyesnek a pszichoanalízis ilyen való propagálását. [...] Mint gyakorlott filmlátogató még sem látom annyira indokoltnak a betiltást, mert művészi szempontból szépet nyújt a film, amely egészen ügyesen van megcsinálva. Már Berlinben az volt a kifogásunk a film ellen, hogy reklámszerűen foglalkozik a pszichoanalízis sikereivel” (Uo.). A betiltás indoklását Ferenczi „teljesen naivnak” tartja: „Hozzánemértők beszélhetnek csak így a pszichoanalízisről. olyanok, akik nem ismerik, hogy mi az” (Uo.).

A gyermekkorról.

1930 áprilisában az *Esti Kurir* hosszabb beszélgetést közölt Ferenczivel *Nincs az életnek korszaka, amely annyi szenvedéssel járna, mint a gyermekkor* címmel. A „kisgyerekből, aki 'hallgasson, ha a nagyok beszélnek', 'várjon, amíg rá kerül a sor', akit előre is megverték, ha nem is csinált semmit, hogy utána jól viselje magát, szóval a család apró rabszolgájából 'őfelsége a gyermek' lett, [...] az egész világ visszhangzik a legkülönfélébb és egymásnak legellentmondóbb követelményektől és javaslatoktól a gyermekek sorsát illetően” (*Nincs az életnek korszaka*, 1930, 7). Az *Esti Kurir* munkatársa arra kérte Ferenczit, hogy mutasson vezérfonalat a gyermeknevelésben uralkodó konfúzió labirintusában.

A beszélgetés témája a pszichoanalízis „legaktuálisabb” és „legfontosabb [...] problémája” volt (Uo.). A következő évben, 1931-ben jelent meg a téma legjelentősebb magyarországi kutatójának, Bálint Alice-nek a könyve *A gyermekszoba*

pszichológiájáról, amellyel „[s]úlyos köveket dobott a pszichoanalízis a gyermekneveléstan oly sokáig stagnáló vizeibe” (Ferenczi in Bálint, 1931 [1990, 11]). A gyermeknevelés 1930-ban még fiatal kutatási területe volt a pszichoanalízisnek. Ferenczi Bálint Alice könyvéhez írt előszavából is kiderül, hogy a pszichoanalízis csak az 1920-as években „mert hozzájárulni a gyermeknevelés kérdéséhez, amikor erre a halmozódó tapasztalás úgyszólván rákényszerítette” (Ferenczi in Bálint, 1931 [1990, 11]).

A beszélgetésben Ferenczi ismertette a pszichoanalízis gyermekanalízisben elért eredményeit:

„[Ö]römmel állapíthatom meg, hogy a haladás ezen a téren ennél sokkalta nagyobb és hogy lassanként kialakul a gyermek lelki higiénéjének és gyógyításának pontos lélekelemzési technikája. Természetes, hogy a felnőtteken végzett gyógyító és nevelő eljárásokat nem lehet vaktában átvinni a gyerekekre. A fejlődő gyermek lelki elferdüléseit nem egyenesítheti ki az orvos, vagy a nevelő egymaga, ehhez a hozzátartozók együttműködése nélkülözhetetlen. Voltaképp úgy áll tehát a dolog, hogy mindenekelőtt a gyermek környezetében kell felvilágosító és irányító munkát végezni, máskülönben minden erőfeszítésünk kárba vész” (*Nincs az életnek korszaka*, 1930, 7).

Kitért Anna Freud korszakalkotó jelentőségére és a magyarországi egyesületben folyó – Bálint Alice és Dubovitz Margit által kifejtett – munkálkodásra is. Fontos lépést jelentett, hogy az egyesület égisze alatt nemrégiben megnyílt „a Gyermekvédő Liga vendégszerető házában [...] az első pszichoanalitikai tanácsadó gyermekek és szülők számára. A szülők itt felvilágosításra és a gyermekek nehéz esetekben gyógykezelésre találnak” (Uo.).

Ferenczi a gyermekkori lelki sérüléseinek – traumáinak – utóhatásaival kapcsolatban saját tapasztalatiról is beszámolt:

„Erről egész könyvet lehetne írni és nem is lehetetlen, hogy ezt a könyvet még megírom.³² Mert főleg az utóbbi időben az idevágó tapasztalatoknak olyan tömege adódott gyakorlatomban, amely magamat is megdöbbentett, sőt arra készítetett, hogy a nemzetközi analitikai kongresszus legutóbbi oxfordi gyűlésén figyelmeztetnem kellett a kartársakat, hogy az analízis az utóbbi időben némileg elhanyagolta azokat a tényleges lelki és testi gyermekkori sérüléseket, amelyek a kedélybetegségek mélyén felfedezhetők és sok mindent volt hajlandó a gyermek beteges képzelődésének tulajdonítani, aminek a ténylegességét én kétségen felül megállapítottam. Lehet, sokan azt fogják mondani, hogy túl sötéten látom a helyzetet, de én hajlandó vagyok majdnem azt mondani, hogy a gyermekkori korszak boldogságáról szóló elképzelések alaposon tévesek és hogy talán nincs az emberi életnek korszaka, amely annyi, szinte elviselhetetlen szenvedéssel járna, mint a gyermekkori” (Uo.).

³² A témában Ferenczinek végül nem született könyve.

A gyermekkor szenvedése miatt Ferenczi a felnőttek lélektani kérdésekben való tájékozatlanságát, hozzá nem értését okolta:

„Mérhetetlen az a tapintatlanság, önzés és tudatlanság, amellyel a felnőttek [...] belegázolnak a fejlődő lelki élet harmóniájába. Hol túlságos kínzó szigorúsággal verik béklyóba a gyermek önállóságát, hol pedig a túlzott elkényeztetés okozta túlérzékenységet próbálják büntetésekkel ellensúlyozni, de ezzel egyebet, mint konfúziót a gyermek lelki világában elérni nem tudnak. Arról nem is beszélve, hogy mily nagy a tájékozatlanság és az ebből folyó tapintatlanság a fejlődő gyermek szexuális ösztön megnyilvánulásai körül. A modern jelszavaktól félrevezetve aztán némely helyütt az ellenkező végletbe esnek és a támaszra és vezetésre szoruló gyermekeket még féktelen ösztöneivel magára hagyják. A gyerekkori kínlódásokban keresem annak a ténynek is a magyarázatát, hogy életünk első öt-hat esztendejére alig emlékszünk vissza” (Uo.).

Hogy mit lehetne tenni, hogy ez a szomorú helyzet megváltozzon? Ferenczi nem látja elérkezettnek az időt arra, hogy a pszichoanalízis pontos gyakorlati utasításokat adhasson, de „amit a pszichoanalízis ezen a téren teremtett, már is tiszteletreméltó és szép reményekre jogosít” (Uo.).

Az alvásról.

Ferenczihez a *Budapesti Hírlap* egyetlenegyszer fordult, 1930-ban, amikor az alvásról intéztek kérdést az orvostudomány különböző területeinek képviselőihez: Hajós Imre urológus, Büchler Pál ideggyógyász és Ferenczi mint pszichoanalitikus fejtették ki álláspontjukat. Hajós Imre arra hívta fel a figyelmet, hogy a gyermeket már egészen korán tanítani kell a helyes alvásról: „éppen a fiatal években rendkívüli fontosságú a helyes alvás technikájának elsajátítása” (Büky, 1930, 10). Hajós egyformán egészségtelennek tartja – „különösen szexuális szempontból” – a hason- illetve hanyattfekvést, de nem ajánlja a bal oldalon, a szív oldalán való fekvést sem, mert az rendszerint szorongó érzéseket és kellemetlen álmokat idéz elő (Uo.). Hajós szerint a nevelés egyik súlyos hibája az alvás tanításának mellőzése. Büchler Pál ideggyógyász hozzászólásában amellel érvel, hogy az „alvás nem ösztön, hanem a természetes kifáradás következménye” (Uo.). A megfelelő testhelyzetet illetően az urológussal ellentétben azt vallja, hogy akkor a legegészségesebb az alvás, „ha a test hanyatt és teljesen kinyújtott állapotban fekszik, mert ebben a helyzetben ernyednek el a legtökéletesebben az izmok” (Uo.). E megszólalások jól illusztrálják, hogy a hivatalos

orvostudomány szemléletmódja még 1930-ban is milyen „egyoldalú” és „materialisztikus” volt (Róbert Kelen, 1933 [Zsoldos, 2001, 138]), s igen távol állt a pszichoanalízistől.

Ferenczi eltérő megközelítésmódja e hétköznapi kérdésben is szembetűnő. Először is, kollégáival ellentétben, a leghatározottabban kijelenti, hogy „az alvás ösztön” (Büky, 1930, 10). Ferenczi magyarázatában egyik alapgondolatára (Ferenczi, 1913b, 1924) ismerhetünk:

„Mert mit csinál az újszülött, amikor megszületik? Nyugtalanítja az új helyzet, addig meg nem nyugszik, amíg hasonló helyzetbe nem kerül, mint volt születés előtt. Ennek eléréséhez szükséges a pakolás, a meleg és a ringatás. Ha mindezt megkapta, nyugtalansága megszűnik, elalszik s nincs kizárva, hogy alvásában azt hallucinálja, mintha meg se született volna” (Büky, 1930, 10).

Ferenczi az alvás külső technikájával szemben a lélek szerepére helyezte a hangsúlyt, és rendkívül fontosnak tartotta „azt, hogy a gyerekek elalvás előtt meg legyen a lelki nyugalma” (Uo.). Éppen ezért nem adott egyértelmű választ „arra a kérdésre, hogy mi a helyes [...] alvás. Szerinte mindenki úgy alszik helyesen, ahogy azt a gyerekszobában megszokta és magával hozta” (Uo.). Az elalvó gyermek testhelyzetének szabályozása Ferenczi szerint már csak azért is irreleváns, mert alvás közben rendszerint mindenki többször változtat testhelyzetén. Az alvást elősegítő narkotikumok használatától óvva int. Az álmatlanságban szenvedő páciensen Ferenczi szerint az segíthet, ha orvosa vigasztalja és lelkileg van segítségére, és „a szuggesztívó egy bizonyos nemének felhasználásával megtanítja aludni” (Uo.).

Ferenczi a bűnelkövetés lélektanáról.

A pszichoanalízis és jogtudomány, ill. kriminológia határkérdései és a kriminalitás lélektani vonatkozásai a pszichoanalízis számos képviselőjét a kezdetektől fogva foglalkoztatták, Freudon (1906, 1916)³³ túl A. J. Storfer (1911)³⁴, Theodor Reik (1925,

³³ 1906-ban Freud előadást is tartott Bécsi Egyetem jogi karán, a büntetőjog tanszék tanára, Alexander Löffler meghívására. Az előadás *Tatbestandsdiagnostik und Psychoanalyse* címmel nyomtatásban is

1932)³⁵, Franz Alexander és Hugo Staub (1929), Fritz Wittels (1928, 1929) és Erich Fromm (1931) is tanulmányozta a kérdést. A kriminalitás lelki determinánsaiba bepillantást nyújtva a pszichoanalízis talán legnagyobb horderejű felismerése az, „hogymindnyájan mint antiszociális ösztönlények kezdjük meg földi pályafutásunkat” (Dukes, 1933, 280-281).

A pszichoanalízis és a kriminológia, ill. a kriminalitás kapcsolata Ferenczit is foglalkoztatta – „igazságfanatizmusából” (Ferenczi, 1928 [1982]) eredően is, és mint törvényszéki szakértőt is.³⁶ A téma kapcsán több alkalommal is kifejtette nézeteit: először 1913-ban *A pszichoanalízisről és annak jogi és társadalmi jelentőségéről* c. előadásában (Ferenczi, 1914a), 1919-ben, az *Új Forradalomban* megjelent írásában (*Pszichoanalízis és kriminológia*) és egy 1928-ban tartott előadásában (*A pszichoanalízis és a kriminalitás*).

Ferenczi az Országos Ügyészi és Bírói Egyesületben tartott 1913-as előadásában a pszichoanalízis jogi és társadalmi jelentőségéről szólva kifejezést adott azon reményének, hogy a pszichoanalízis egy napon a gyakorlati büntető jogszolgáltatás terén is alkalmazható lesz. Mint utópisztikus lehetőséget említette a büntettek pszichoanalízissel való gyógyítását, amely azért is fontos, hogy ezáltal a pszichoanalízis bepillantást nyerhessen „a büntettek lelki megszabóiba” (Ferenczi, 1914a [1982, 170]). Ferenczi azt remélte, hogy a pszichoanalitikus tapasztalatok nyomán kriminálpszichológiai szempontból új megítélés alá kerülhet a bűncselekmények egész sora (Uo.).

Az 1919 márciusában megjelent, a Tanácsköztársaság forradalmi hevületében született *Pszichoanalízis és kriminológia* című írásában Ferenczi hozzáállását a derűlátás és a gyakorlatiasság jellemezte. Legfontosabb feladatként „a pszichoanalitikus kriminológia megalkotását”-t (Ferenczi, 1919b [1920, 126]) nevezte meg. Bűnözési hajlandóságokban szenvedő pácienseivel elért eredményei érlelték meg Ferencziben

megjelent, a büntetőjog tekintélyes professzora, Hans Gross által alapított szakfolyóiratban, az *Archiv für Kriminalanthropologie und Kriminalistik*-ben (Freud, 1906, Vö. Rohrwasser, 2005; Friedrich, 2007).

³⁴ Storfer *Sonderstellung des Vätermordes* c. írása az „első kriminálpszichoanalitikai tanulmány” (Dukes, 1933, 273).

³⁵ 1925-ös, *Geständniszwang und Strafbedürfnis* c. művében Reik a vallomási kényszert tette vizsgálat tárgyává.

³⁶ Ferenczi tíz éven át volt a budapesti királyi törvényszék orvosszakértője.

„azt a felfogást, hogy a bűncselekményeket [...] beható lélekelemzési vizsgálat tárgyává kellene lenni, szóval: a pszichoanalízist a bűnügyi lélektan szolgálatába állítva, meg kellene alkotni a kriminálpszichoanalízist. E terv kivitele — úgy hiszem — nem ütközik leküzdhetetlen akadályokba” (Ferenczi, 1919b [1920, 127]). Ferenczinek a kriminálpszichoanalitikus anyaggyűjtés gyakorlati megvalósításáról is határozott elképzelése volt: „hozzáértő pszichoanalitikusnak kellene vállalnia a feladatot, hogy jogerősen elítélt és vallomásban lévő büntetteket keressen fel a fegyintézetekben és őket rendszeres lélekelemzésnek vesse alá” (Uo.). Nagy perspektívát látott továbbá „a büntettek pszichoanalitikus gyógyításának, illetőleg utánanevelésének” a lehetőségében is (Ferenczi, 1919b [1920, 128]).

1928-as bécsi előadásában Ferenczi a pszichoanalízis és a kriminológia együttműködésnek kevésbé a lehetőségeit, inkább a korlátait emelte ki. Előadásban nem szólt sem kriminálpszichoanalízisről, sem pszichoanalitikus kriminológiáról; elmondta, hogy nem osztja egyes pszichoanalitikusok (pl. a berlini Franz Alexander) nézetét a pszichoanalízis alkalmazhatóságáról függőben lévő bűnügyekben (Ferenczi, 1928 [1982, 363]). Kifejezést adott azon meggyőződésének, hogy a pszichoanalízis „olyan esetekben, amelyek még a bíróság előtt vannak [...] nem alkalmazható” (Uo.). Ezt azzal indokolta, hogy a vádlott nyilatkozataiban nem feltételezhető korlátlan őszinteség, ami pedig a pszichoanalízis alkalmazhatóságának elengedhetetlen feltétele. Ily módon a pszichoanalízis a kriminalisztikának egyéb gyakorlati szolgálatot nemigen tehet, „mint hogy elméleti fegyverzetünket és lélektani tapasztalatunkat a büntető jogszolgáltatás [...] rendelkezésére bocsátjuk” (Ferenczi, 1928 [1982, 364]). Ez azt jelenti, hogy a pszichoanalízis által „összehordott” anyag fontos a bűnözés jövőlélektanának szempontjából, de ezek az adalékok „korántsem alkalmasak arra, hogy a törvényhozónak vagy a [...] jogásznak gyakorlati útbaigazításul szolgáljanak” (Ferenczi, 1928 [1982, 362]). Mivel a tudattalan jelentőségéről csak az analízisen átesett szakember győződhet meg, pszichoanalízis a legközelebbi feladatát Ferenczi a jogászok és törvényszéki orvosok analitikus kiképzésében jelöli meg (Ferenczi, 1928 [1982, 365]).³⁷ Ferenczi azt vallotta, hogy amíg a jogászok és orvosszakértők analitikus

³⁷ „Ellenszolgáltatásul azt kívánánk, hogy a hatóságok a fogházak anyagát a már elítélt, bűnöket beismert bűnözők megvizsgálása céljából rendelkezésünkre bocsássa. Minden jogunk megvan arra a reményre, hogy az ilyen, lehetőleg módszeres és egységes vezetés alatt végzendő vizsgálatok nemcsak gazdag

kiképzése meg nem történik, addig a pszichoanalízisnek nem lehet e téren gyakorlati haszna.

A kriminálpszichoanalitikai felismerések gyakorlati érvényesítéséhez azonban rögzös út vezet, hiszen „[ú]gy a további tapasztalati úton való kutatás, mint a vizsgálódás eredményeinek gyakorlati alkalmazásba vétele az államhatalmon mulik” (Dukes, 1933, 280).

A hisztériás izgalmakról, amelyeket a bűnügyek a közönségből kiváltak.

1925-ben az *Esti Kurir* tudósítója a Lederer Gusztávné gyilkossági ügyének törvényszéki tárgyalására odasereglett közönség nagyfokú érdeklődésére kért Ferenczi Sándortól lélektani magyarázatot, amely így hangzott:

„az érdeklődés, amelyet a közönség a mézárások és gyilkosságok iránt tanúsít, ugyanolyan okokból származik, mint a véres színházi drámáknak élvezete. [...] A rémdrámák nézésében, az azokkal való foglalkozásban ugyanis kiélvezhetik az emberek mindazokat az előnyöket, amelyek a kriminalitással járnak, mintegy felelőtlenül kiélhetik arra irányuló tudatalatti vágyaikat. Ezenkívül kiélvezhetik azt a szituációt is, hogy ők milyen becsületes, tisztességes polgárok” (*A rémtörténetekben*, 1925, 5.).

Az izgalmak mértéke Ferenczi szerint attól függ, ki mennyire képes elfojtani szadisztikus hajlandóságait, „és mennyire képes úgy feltüntetni magát önmaga előtt is, mintha lényegben különböznék a bűnözőtől” (Uo.). A beszélgetés második felében Ferenczi arra hívta fel a figyelmet, hogy bár a pusztító ösztönök mindenkiben ott vannak – a jelenség filozófiai oka a „meghalási ösztön” (Vö. Freud, 1920 [2003]) –, ez azonban az emberek számára csak a háborúban vált nyilvánvalóvá. A gyilkossági ügyek iránti érdeklődés tehát a szadisztikus ösztönökből ered, amelyek általában nem élhetők ki nyíltan, így „hol erkölcsi felháborodás, hol egyszerű ’érdeklődés’ formájában megjelenő izgalmban nyilvánulnak meg, mint amilyeneket Ledererné gyilkossági ügye a közönségből kiváltott” (*A rémtörténetekben*, 1925, 5.).

adatgyűjteményt szolgáltatnának egy jövőbeni valóságos kriminálpszichológia számára, hanem a megvizsgáltaknak is javukra válnának” (Ferenczi, 1928 [1982, 365-366]).

„Utazás Öngyilkosok és Családirítók lelkének mélyébe”.

Az *Est* 1925 karácsonyán megjelent interjúja egy rettenetes családi és gazdasági tragédiára reflektált: Hajdu Gyula nyugalmazott csendőrszázados csődbe ment vendéglője miatt súlyos anyagi helyzetbe került, ezért feleségével együtt a halálba ment. A családfő halántékon lőtte három gyermekét, majd önmagával végzett, míg az asszony a mélybe vetette magát. „S hogy a dráma tragikuma teljes legyen: [e]gy órával a Hajdu-család katasztrófája után – megjön a pénz. Az a pénz, amely értelmi szerzője volt a háromszoros gyilkosságnak és kettős öngyilkosságnak” (Kárpáti, 1925, 2).

Az interjút e sorok vezetik be:

„Búvárharang ez a szoba, amiben ülünk — a külső zaj lassan elhal — [...] és csendesen, észrevétlenül, szinte süllyedni kezdünk. Az emberi lélek tengerszintje alá fogunk leszállani, talán a fenékgig, ha elérjük. Eleinte ismert, még napsütött rétegek jönnek majd — erkölcsi kategóriák, kötelesség, becsület, vallás, világszemlélet, önérzet — aztán elhomályosul a horizont, a harang ablaka előtt mesebéli szörnyetegek csapnak el, ijesztő emlékei egy elsüllyedt világnak. A tengerfenék lakói — atavisztikus fenevadak. A sokmillió éves állatemberi lélek ösztönélete, ami ott nyüzsg a tudat fenekén, ismeretlenül, elfeledve, míg tudatunk hajója hetykén és önérzettel siklik el a mélységek fölött, tulajdon lelkünk felszínén” (Karinthy, 1925, 13).

A lélekelemzés által feltárt mélységekben Ferenczi Sándor kalauzolja a képzeletbeli búvárharang utasát, aki a pszichoanalízis és Ferenczi jó ismerője és barátja, Karinthy Frigyes. Az interjú a tenger mélyére vezeti az olvasót, amely már csak Karinthy *Capilláriája* (1921) és Ferenczi *Thalassája* (1924) okán is a beszélgetés a legmegfelelőbb színtere (Vö. Nemes, 1994; bővebben: Hárs, 2013).

Karinthy először éppen a *Thalassáról* kérdezi Ferenczit, megemlítve, hogy az „ősz bécsi mester” a „legszellemesebb tudományos könyv”-nek nevezte azt – de Ferenczi „[n]em örül ennek a jelzőnek”: „jobb szereti, ha elhiszik csodálatos gondolat- kalandjait, amiket látott és átélt, mikor lent járt a mélyben, mintha ‘csak« gyönyörködnek bennük’” (Karinthy, 1925, 13). Hiszen éppen ebben az interjúban is felmutatja Ferenczi, hogy a *Thalassa* sokkal több egy tudományos fantazmagóriánál, hogy elmélete a bűnelkövetés és az öngyilkosság lelki hátterének megértését is szolgálja. Miért kívánják a halált? – hangzik el a kérdés. Ferenczi, mielőtt válaszolna, gondolkodik: „Nem az ügyvéd, vagy orvos ráncbaszedett szemöldökével, aki szabályt

keres összehordott tudásának lexikonjából, hogy alkalmazza rá. Úgy gondolkodik, mintha önmagának is először tette volna fel a kérdést – kíváncsian, kitáguló szemmel, a gondolataalkotó kedv rögtönző tehetségével” (Uo.). Végül elmondja, hogy bár az öngyilkosság ésszerűtlen dolognak tűnik, a lelkünk mélyén a pszichoanalízis megtalálta a halál utáni vágyat, amely a halált olyan kívánatos tartja, „mint azt a boldog szunnyadást, amivel anyánk ölében pihentünk” (Uo.). Csak egy lépésre, egy kiváltó okra van szükség ahhoz, hogy ez a vágy a tudatba kerüljön, és végrehajtsa az utolsó cselekvést: hiszen a szervetlen létből született az élet „s olthatatlan honvágygal vágyik vissza a szervetlenbe, szétbomlani, megsemmisülni, megpihenni” (Uo.). Így az öngyilkosnál „csak a mindnyájunkban lappangó vágy érvényesül” (Uo.).

Ferenczi végül Hajdú százados, a családirtó öngyilkos lelkiállapotát elemezte. Ferenczi gyanúja szerint a százados már valamivel félkilenc előtt megállíthatta az óráját, és azért nem volt hajlandó tovább várni a pénzre, amit félkilencre ígértek, mert tette végrehajtása „nagyobb kielégülést jelentett számára, mint az életmentő aktus” (Uo.). A pénz hiánya csak ürügy volt Hajdú századosnak önmaga és mások elpusztítására. A hátrahagyott búcsúlevél első sora Ferenczi szerint („Lehet, hogy elhamarkodtam a dolgot...”) nagy önismeretre vall: már múlt időbe helyezte az eseményt, amit el akart követni. (Uo.) Hajdú százados esetében tulajdonképpen az történt, hogy külső okot keresett a belső kényszerre. Amikor idáig jut a beszélgetés, [a] bűvárharang zökken egyet. Feneket értünk volna, ilyen hamar...? [...] Kérdően nézek vezetőmre. Mi hát ez a belső kényszer?” (Uo.)

Ferenczi tűnődve néz maga elé, és így válaszol: „[h]a meghalni szabad, mást is szabad... s ez a más mi lehetne egyéb, mint a régi vágy kielégülése... ölni, pusztítani” (Uo.). Karinthy egy dolgot nem tud megérteni: de miért a szeretett gyermeket...? Ferenczi kérdéssel felel: „Ön költő — soha nem érezte még, hogy a gyűlölet lehetősége nélkül szeretet se volna a szívében?” (Uo.) Az interjú ezzel véget ér. A beszélgetőtársak friss levegő után vágnak. „Valami foszforeszkál odakünt. Ferenczi Sándor az ablakhoz lép és megjegyzi, hogy milyen korán sötétedik. Bizonyosan dolga van már, várják a páciensek. Az előszobából mozgás. Elbúcsúzom, perc múlva a folyosón vágyok és nagy lélekzettel köszöntöm a szabad levegőt” (Uo.).

Ez a beszélgetés felhívja a figyelmet a beszélgetőtárs szerepének jelentőségére: a hozzá közel álló Karinthy Frigyesnek Ferenczi kész volt a bűnelkövető tetteinek lélektani hátteréről mesélni, amit más esetben elutasított (lásd: Szirmai, 1930, 13).

A steglitzzi gyermektragédiáról.

Az steglitzzi tragédia ügye már csak azért is magára vonta a világ érdeklődését, mert szereplői mind fiatakorúak voltak. 1927 nyarán Berlin-Steglitzben, a Scheller-villában két tizenkilenc éves fiatal, Günther Scheller és Paul Krantz alkoholos befolyás alatt öngyilkossági paktumot kötött. Azért határoztak így, mert a 18 éves Johann Stephan szakácstanulót Günther Scheller húgának, Hilde Schellernek a szobájában találták. Hilde Paul Krantz szerelme volt. Günther Scheller lelőtte Johannt, de a fegyvert az előzetes megállapodás ellenére nem Krantznak adta át, hanem önmagával végzett. Az egyetlen szemtanú a 16 éves Hilde. Krantz ártatlansága később bebizonyosodott, de 1928 februárjában éppen gyilkosság vádjával állt a bíróság előtt. A tárgyalások világszerte a figyelem középpontjában álltak. Ferenczit az eset lelki vonatkozásairól kérdezte az *Esti Kurír*.

Ferenczi előrebocsátotta, hogy folyamatban lévő ügyről úgy véleményt mondani, hogy nem ismeri az ügy minden részletét, nem lenne összeegyeztethető a tudományos lelkiismerettel – ezt az elvet mindig igyekezett szem előtt tartani –, ezért aztán a konkrét esethez hasonló jelenségekről fogja elmondani általános benyomásait. Ferenczi valamiféle meghasonlást lát a felnőttek és a fiatalok között általában, ami arra vezethető vissza, hogy a

„biedermeierkor családi szigorúságát, fegyelmét és modorosságát minthogyha a fegyelmezetlenség és féltelenség váltotta volna fel. Azelőtt a gyerekeket a legkisebb okból vagy ok nélkül is elpáholták, azután mintha a rossz lelkiismeret kínozza volna a felnőtteket, teljesen szabadjukra hagyták őket a gyermek- és a kamasz korban. Kinevezték századunkat a gyermek századának s míg azelőtt a tekintély súlyával neheztedek rá, hirtelen térdre borultak előtte és imádni kezdték” (*Pillanatfelvételek*, 1928, 6).

Ferenczi szerint nagy a nevelők felelőssége, akiknek meg kell tanulni különbséget tenni a belső (lelki) és a külső (cselekvési) szabadság között: „[á]m adják meg a szabadságot a

bátor végiggondolás és átérés dolgában minden fejlődő emberi lénynek, de a józan ész elkerülhetlenné teszi, hogy mutassák meg: hol vannak a cselekvésben azok a határok, amelyeket tisztelni kell, hogy a társadalom fennmaradhasson” (Uo.). A jelen eset Ferenczi szerint azért történhetett meg, mert maguk a szülők kivették az ifjúságból „az eddigi delejtűt, a tekintély elvét, anélkül, hogy kellőképpen megértették volna bennük a képességet az önfegyelmezésre. Szexuális téren a legridegebb tilalmakat a teljes nemtörődés váltotta fel. [Ezek a szociális és nevelésügyi állapotok] [k]ülön büntettes-típust teremtettek a fiatalok között, amelynek egy ugyancsak tipikus példája a steglitzi eset” (Uo.)

Ferenczi a jövőben egy gondolkozásában és érzéseiben szabad ifjúságot képzelt el, „de amely a cselekvésben fegyelmezett és amely elég józan ahhoz, hogy le tudjon mondani sok olyan vágyának teljesüléséről, ami másokat gondba és veszedelembe dönt” (Uo.). Meggyőződése, hogy az ifjúságnak börtönőrökre nem, de megértő vezetőkre szüksége van.

Mademoiselle X-ről.

Mademoiselle X, alias Molnár Erzsébet, a 23 éves varrónő szeretett egy asszonyt és meggyilkolta, „szenvedélyeinek izzásában, ész nélkül” (Szirmai, 1930, 13). A feltételezett indíték: féltékenység. Már elítélték és bezárult mögötte a börtönajtó, amikor Szirmai Rezső 1930 áprilisában a közvéleményt még mindig foglalkoztató, rejtélyes gyilkossági ügygel kapcsolatban Ferenczihez fordult felvilágosításért. Ferenczi válasza ezúttal a merev elutasítás:

„Nem, nem, erre nem válaszolok. Erre a kérdésre, hogy mit látok Molnár Erzsébetben, mit látok a bűnében, a bűne mögött, a tette előtt, a tette után, hogy mi a pszichoanalitikai kriminológia álláspontja vagy föltevése, vagy sejtése, — nem, erre nem válaszolok. Azt hiszem, — és ez meggyőződése — hogy ha pszichoanalitikus ezzel az esettel kapcsolatban ezekre a kérdésekre válaszolni mer, — az nem lehet meggyőződéses pszichoanalitikus. Az talán nem is tisztességes. *Mert a pszichoanalízis legújabb eredményei sem adnak módot arra, hogy ezekre a kérdésekre válaszoljunk.* A pszichoanalitikai kriminológia még teljesen kialakulatlan. És Molnár Erzsébet esete tisztára idetartozik. Ezek a dolgok tudományos szempontból még nincsenek kivizsgálva teljesen. Így egyelőre nem marad más hátra, mint a józan ész szuppozíciói és a bíró józan véleménye éppen úgy eltalálhatja az igazságot, mint egy pszichoanalitikus. *Hiszen beszélhetnék én itt sejtésekről, elmondhatnám, hogy mit sejtetek, mi van a gyilkosság háttérében, mi volt a lélekben, de orvos sejtésekről nem beszélhet, csak bizonyosságokról, illetőleg arról, amit ő bizonyosságnak hisz. Ebben az ügyben pedig csak sejtteni lehet...*” (Szirmai, 1930, 13).

Bár korábban volt már rá példa, hogy Ferenczi megosztotta a nyilvánossággal egy bűnesettel kapcsolatos reflexióit (lásd: Karinthy, 1925), Ferenczi ezúttal szkeptikus, sőt kifejezetten elutasító, mondván, egy ilyen jellegű vélemény-nyilvánítás átlépné a pszichoanalízis határait. Ferenczi elutasító magatartásában több körülmény is közrejátszhatott: (1) Nem sokkal korábban, 1929 decemberében Ferenczi „ellenlábását”, Feldmann Sándort szólaltatta meg a *Pesti Napló* egy bűnesettel, a tiszazugi méregkeverőnők ügyével kapcsolatban (Szirmai, 1929, 5). Ferenczi a ‘nem meggyőződéses’ és ‘nem tisztességes’ pszichoanalitikus fölemlegetésével Feldmannra utalhatott, minthogy gyakran minősítette hasonló jelzőkkel. (2) Ferenczit – ahogy korábban Feldmann is – az orvosanalitikusokkal szimpatizáló és velük (pl. a Feldmann írásait rendszeresen közlő *Együtt* szerkesztőségében) együtt is dolgozó Szirmai Rezső kérdezte.

A „veszedelmes életkor”-ról.

Ferenczit a *Magyarország* tudósítója a „nagy-néni-szerelem” legújabb áldozatainak kapcsán kérdezte 1931 augusztusában. A feleségével és kislányával élő Róth Andor ügyvédet, nagy-nénje, aki háztartási teendőket végzett Róthéknál, ecetsavval leöntötte, halántékon lőtte, majd magával is végzett. Ferenczi a konkrét esettel kapcsolatban ezúttal sem mondott véleményt, ezt, mint mondja, csak az teheti meg, aki „pontos lélekelemző vizsgálat alá vette az illető gyermekkorát és előéletét” (*A „veszedelmes életkor” érzelmi útja a szerelemtől a revolverig*, 1931, 5). Ferenczi a „nagy-néni-szerelem” jelenségét a nők és a férfiak szexualitása közötti különbséggel magyarázta: „Részint élettani, részint társadalmi okokból igen nagy különbség van a két nem szekszuális élete között. Valószínű, hogy a férfiaknál a nemi mirigyek kiirtása vagy működésének megszűnése úgyszólván végét jelenti a nemi életnek. A nőknél ezt nem tapasztalhatjuk” (Uo.). Ferenczi úgy látja, hogy előrehaladott korban a férfiak életében kisebb szerepet játszik az elfojtás, a letagadás, a szégyenkezés, a nők esetében ellenben az „elfojtott, felhalmozódott ösztönök az öregedéskor krízis elé állítják az embert. A havi gyengeség megszűnése hirtelen azt a félelmet ébreszti fel bennük, hogy szerelmi életüknek most már vége. Ilyenkor aztán a felhalmozódott ösztön valamilyen formában megpróbál kitörni.” (Uo.). E felhalmozódott ösztön fizikai vagy lélektani formákban is

kifejezésre juthat, ez utóbbi esetben „[ö]nmaguk előtt is érthetetlen vágyakozások, szégyenletesnek látszó érdeklődési formák léphetnek fel hirtelen, amik vagy valami pszichoneurózist okozhatnak, vagy pedig egyes esetekben elmebajt is. De elég gyakran ragadtatják magukat ilyen hatások alatt abnormális vagy kriminális cselekedetekre is” (Uo.). Ferenczi szerint ilyen szomorú esetekből le kell vonni a tanulságot, a társadalomnak meg kell változtatnia a felfogását, „amely az idős nők aszekszualitását mint ideált állítja oda. [...] Úgy látszik, máris kezd mutatkozni a belátás és a társadalmi felfogás máris mind feljebb tolja azt a határt, amely a nő nemi életét lehetségesnek vagy elfogathatónak találja” (Uo.).

Modern rémekről.

Ferenczi Sándor ritkán nyilatkozott bulvár jellegű lapoknak, így ritkaság a „félinterjú”, amit Szini Gyula készített vele egy a *Tolnai világlapja* számára. Bűnözőkről, gaztettek sorozatát elkövető rémekről beszélgettek egy békés vasárnap délután Ferenczi rendeloszobájában, feketekávé mellett. Szini első kérdésével arra volt kíváncsi, hogy lehetségesnek tartja-e Ferenczi a lélekelemzés a prevenciót, a potenciális bűnelkövető előzetes ártalmatlanná tételét. A beszélgetés azonban a gangsterek világa felé kanyarodott, s Ferenczi amerikai élményeiről és a gangsterek tanulmányozásának eredményeiről mesélt:

„Érdekes tapasztalatokat szereztem abban a világban, amely a nagy bűnesetek tipikus hazája és ahol a bűnösök ellen való védekezés is a legjobban van megszervezve. Amerika egyébként is érdekes szerepet játszik a bűnös ember életében. A gangster-ek a modern technika, sőt a modern haditechnika vívmányait használják fel a társadalom ellen való harcukban. [...] A 'gangster'-ek életét – folytatja Ferenczi – több amerikai városban tanulmányoztam, New-Yorkban, Detroitban, Cincinnati államban [sic!] és főként Csikágóban, amely a 'gang'-ek igazi hazája. Részt vettem egy tudományos értekezleten, ahol bírák, ügyvédek, orvosok, pszichológusok, rendőri nyomozók, detektívek stb. voltak képviselve, szóval mindazok, akik bűnöző emberekkel foglalkoznak. A legérdekesebb tapasztalatom az – folytatja Ferenczi – , hogy Amerikában a hatósági személyek, hogy úgy mondjam, nem is annyira függetlenek a gangsterek világától. Ez kényes dolog és nem szeretném, ha amerikai barátaim megharagudnának rám, tehát meg kell magyaráznom, miről van szó. A gangsterek nemcsak technikai és tudományos vívmányokkal harcolnak a társadalom ellen, hanem néha oly nagyszerűen szervezkednek, hogy behálózzák magát a társadalmat,

'földalatti' összeköttetések révén érzetik befolyásukat, sőt hatalmukat. Néha egy gang hatalmába kerít egy egész várost és garázdálkodik ott. A bűnözők e magas iskolájával tehát lépést kell tartania a bűnösök üldözésének és az igazságszolgáltatásnak is. Valóságos versenyfutás ez" (Szini, 1930, 38).

És mi a helyzet a düsseldorfi rém és a budapesti gyújtogató esetével? Szini feltételezése szerint „nyilván elmebajosokkal állunk szemben” (Uo.). Ferenczi újra hangsúlyozta, amit néhány hónappal azelőtt Szirmai Rezsőnek is elmondott: „Én mint idegorvos nem mondhatok véleményt olyan esetekben, amelyeket személyesen meg nem vizsgáltam” (Uo.). S hogy van-e „született bűnös”? Ferenczi a veleszületettség mellett a traumatikus esetek jelentőségét említi, „amikor valamely megrázkódtatás okozza a lelki elváltozást. Nem lehet tudni, hogy például gyermekkorában nem ért-e valakit oly lelki megrázkódtatás, amely bűnös irányba terelte” (Uo.). Az eszes detektív kapcsán, aki a pesti piromániás embert leleplezte, Ferenczi megjegyezte, hogy „nem ártana, ha a rendőrségen, ügyészségen, bíróságoknál is képzett pszichoanalitikusok volnának” (Uo. 39). Legvégül a nevelés kiemelt szerepéről és a piromániáról osztott meg néhány gondolatot:

„Általában – folytatja Ferenczi, – szerintem a prevenciónak is egyik leghathatósabb és legkönnyebben alkalmazható eszköze – a nevelés volna. Megint hangsúlyoznom kell, hogy igen gyakran a gyermekkorban kapja az ember azokat a traumatikus behatásokat, amelyek bűnözővé tehetik. Ha a tanítók, sőt a szülők tudnák ezt, a gyermekeket már korán óvhatnák azoktól a káros és kóros hatásoktól, amelyek később elhatalmasodhatnak az emberben és rossz irányba terelik. Itt van mingyárt a pirománia esete – mondja Ferenczi. – Ki piromániás? Amikor nagy tűz van, óriási tömeg sereglik a lángok köré, amelyekben szemmel láthatólag gyönyörködnek. Ezen az alapon azt is lehetne mondani, hogy minden ember piromániás. A népies hit – folytatja Ferenczi – gyakran ráhibáz érdekes lélektani jelenségekre. Így például a gyermeket, aki gyufagyújtogatásban gyönyörködik, trefásan meginti: hogy ágyba fog urinálni. Ebben az urinálásban ugyanis van valami kéjes organizmus és összefügghet a piromániával. A prevenció hathatós módja tehát az volna, ha a gyermeket már zsenge korában leszoktatnák a tűzben való gyönyörködésről, gyufagyújtogatásról, ágyba való urinálásról. Ezzel esetleg egy későbbi gyújtogatótól szabadítanók meg a társadalmat” (Uo. 39).

Ennek az interjúnak a legnagyobb érdeme, hogy értékes új adalékokkal gazdagítja a Ferenczi amerikai tartózkodására vonatkozó eddigi ismeretanyagot, rámutatva Ferenczi érdeklődésére az amerikai társadalom, a gengsztervilág iránt.

Ferenczi Sándor az öngyilkosságról.

Az 1920-as években Budapest öngyilkossági indexe európai és világviszonylatban is kimagasló volt (Melly, 1928, 71, 74), így az öngyilkosság kérdése hosszún éveken át élénken foglalkoztatta a szakmai közösségeket és laikusokat egyaránt. Az öngyilkosság kérdésének kultúr- és tudománytörténeti beágyazottságát jól mutatja, hogy 1921-ben a pl. a *Nyugat* hasábjain is vita folyt az öngyilkosságról³⁸, és 1934-ben az *Emberismeret* is különszámot szentelt a témának³⁹. 1921 februárja és 1932 novembere között négy különböző napilap összesen öt alkalommal fordult Ferenczihez az öngyilkosság lelki okainak pszichoanalitikus szemléletű megvilágításáért.

Ferenczi saját praxisából is ismerhetünk egy öngyilkossági esetet: Ferenczi 19 éves „rendkívül csinos” és intelligens páciense agyonlőtte magát, mielőtt a javasolt pszichoanalitikus kezelés megkezdődhetett volna. Ferenczi évekkel a történetek után, 1929-ben „Egy proletárlány gyermekkorá” címmel adta közre egykori páciensnőjének hátrahagyott életrajzát, amelyből csak a sokat kínzott gyermekkorát megörökítő rész maradt fenn. Az eset tanulságaképpen Ferenczi arra figyelmeztet, hogy „hogyminden öngyilkossági szándék bejelentését komolyan kellene vennünk, és ellene mindig energikusan fel kellene lépünk!” (Ferenczi, 1924 [2004, 128])

Jobb nem élni.

1921-ben Ferenczi a *Világnak* adott rövid nyilatkozatot az öngyilkosság lelki természetéről, mondván, az „természetesen pszichológiai probléma, de még ma sincs teljesen felderítve. [...] A melankólia vizsgálata a legalkalmasabb nyom, amelyen haladva megoldhatjuk a problémát” (r.g., 1921, 4). Behatóbban a gazdasági okokból elkövetett öngyilkossági eseteket elemzi, amelyek különösen a kommün idejében voltak jellemzőek, s Ferenczi is számos esetről tud. Ilyen esetek háttérében az áll, hogy az emberek „annyinak érzik magukat, amennyijük van. Ez a nácisztikus önszeretet eredményezi aztán, hogy ha anyagilag leromlanak, az ideálsülyedés miatt megbüntetik magukat és öngyilkosok lesznek” (Uo.). A közelmúlt politikai történéseire reflektálva

³⁸ Posch Jenő *Nyugarban* közölt akadémiai székfoglalójára (Posch, 1921) Füst Milán közölte a kérdéssel kapcsolatos észrevételeit (Füst, 1921a, 1921b).

³⁹ 'Az öngyilkos' különszáma. *Emberismeret*, 1934, I. évfolyam, 2-3. szám.

elmondja még, hogy a hazájából elűzött „anyagi katasztrófába süllyedt intellektuel tábor” szintén az öngyilkosságban keresi nyomorának megszűnését (Uo.).

Miért lesznek öngyilkosok az emberek?

1925-ben a *Pesti Hírlap* munkatársa az öngyilkossági járvány kapcsán beszélgetett Ferenczivel, aki az öngyilkosságokkal kapcsolatban felhívta a figyelmet az egyéni hajlam szerepére: „Azok, akik életrevalók, a jég hátán is megélnek. Ha nem tudnak boldogulni, elmennek máshová, új életet kezdenek. De akikben hajlam van az öngyilkosságra, azoknak kapóra jön a mai ínséges kor” (*Miért lesznek öngyilkosok*, 1925, 6). Ferenczi szerint valamennyi öngyilkosban él továbbá az öntudatlan reménység, hogy a halál csak ideiglenes, amit mindnyájan hiszünk, de „[e]lsősorban az öngyilkosok, kik azért tudnak végezni magukkal, mert képzeletük hiányos s nem fogják föl, hogy mit jelent a halál...” (Uo.).

Napjaink járványa: az öngyilkosság.

1926 februárjában a *Magyarország* tudósítója, Ráskay László kérte Ferenczitől, hogy a Budapesten járvánnyá lett kór titkait feltárja, és megmutassa: hol a segítség? Ferenczi először azt fejtegette, van-e mód az öngyilkosság belső kényszerével küzdő emberek gyakorlati megmentésére: „Csak azt tudom javasolni: a vallásosok menjenek papjaikhoz, keressék a vigasztalást és meg fogják találni. De aki nem vallásos, annak számára is van vigasztalás: a hozzáértő orvosnál. Az orvosnál kiderülhet, hogy a csökkent ellenállóképesség az aktuális bajok, a nyomor és mind a többi, az öngyilkosságokat közvetlenül előidéző tényezők nem mások, csak előtérbe tolt körülmények, amíg a tulajdonképpeni indok a háttérben rejtőzik. [A] megfelelő lelki segítség megnöveli az ellenállóképességet a pillanatnyi bajokkal szemben. Ha pedig az első kétségbeesés elmúlt és elszállt a végzetes pillanat, úgy megmenekült az öngyilkosjelölt” (Ráskay, 1926, 13). Az öngyilkosságok tulajdonképpeni oka pedig „az emberek analizátlansága” (Uo.). A ragályszerűséget illetően Ferenczi elismeri, hogy nagy szerepe van ugyan az utánzásnak, de fontos hangsúlyozni, hogy „az öngyilkosság

tette tulajdonképpen nem adott események következménye, hanem lappangó lelki depressziók halált kereső kirobbanása” (Uo.).

Leányöngyilkosságokról.

1927-ben a *Pesti Napló* munkatársa fordult az amerikai útből nemrég hazatért Ferenczihez, hogy a pszichoanalízis szemszögéből világítsa rá a fiatalkorúak szaporodó öngyilkosságának tragikus eseteire. Ferenczi kiemeli, hogy az öngyilkosság „nemcsak pszichológiai, hanem biológiai probléma is, és Freud nyomán most folynak megértéséhez a kutatások”, amelyek a halálöszön létezését is felételezik (*Leányöngyilkosságok*, 1927, 4; vö.: Ferenczi, 1929).

A korabeli statisztikai elemzések is arról számolnak be, hogy „az öngyilkosságok számszerű növekedése a fiatal nők és általában [nemre való tekintet nélkül] a magasabbkorú egyének csoportjára esik” (Melly, 1928, 34), ezért Ferenczi külön kitért e két korcsoport nagyobb arányban elkövetett öngyilkosságának okaira. Ferenczi a fiatalkorú öngyilkosoknak két típusát nevezte meg. Az egyik típusra a blazírtság jellemző, amely úgy adódik, hogy

„egyeseket már egész kora gyermekkorukban rajongással veszik körül, dicséretekkel halmozzák el és ahogy idősebbek lesznek, ez a rajongás csökken, a dicséret megcsökken és értéktelenné válnak, őr marad ezekben az emberekben, kielégületlenségi érzés. Különböző ez a tragédiájuk a koránérett, csodagyermeknek is, akik egyre nagyobb dicsőségre és elismertetésre éhesek és ezt nem kapják meg olyan mértékben, mint várják. A blazírt számára azok az élvezetek és örömeik, amiket az élettől kap, kevés” (Uo.).

A fiatalkorú öngyilkos másik típusa pedig az, „aki sokat szenvedett gyermekkorában és így elvesztette képességét arra, hogy a dolgokban örömet tudjon lelteni” (Uo.). A megoldást Ferenczi a gyermeknevelésben, a tudományos lélektani alapokon nyugvó pedagógiában látja, s hisz abban, hogy a pszichoanalízis egyszer majd képes lesz helyes irányelvekre helyezni az ember nevelését.

Ferenczi több megértést tanúsít az idősek halálba menekülése iránt, „hiszen a szellemi és testi képességek lazulása némely emberre nehezen elviselhető és ritka az a

típus, amelynek képét Cicero a Derűs öregkorról című munkájában festette meg. A ma élő öregeket inkább a malícia, az irigység és a melankóliára való hajlamosság jellemzi” (Uo.). Ferenczi röviden kitér az lelkiismeret-furdalás öngyilkosságban játszott szerepére, a pszichoanalízisnek arra a gyakori tapasztalatára, hogy a felettes én „halára ítéli” az egyéniség többi részét.

Ferenczi a fiatalkorúak öngyilkosságainak problémájára az egyik lehetséges megoldást a lelki tanácsadók felállításában látja, amit egy amerikai egyetem léptetett életbe, „ahol is egy egyetemi tanár a hallgatóság számára lelki tanácsadóként szerepel” (Uo.). A gyakorlati megvalósíthatósággal kapcsolatban azonban szkeptikus, hiszen „míg a szakértők sincsenek tisztába a problémákkal, ez az intézkedés sem jelent sokat” (Uo.)

Fiatalkorúak öngyilkosságáról.

1932 novemberében – már a Freuddal való utolsó, drámai találkozás és a wiesbadeni kongresszus után – a *Pesti Napló* újabb öngyilkossági esetek kapcsán intézett kérdést Ferenczihez. Ferenczi a konkrét esetről – egy tizenhárom napos házaspár a férj idegbetegsége miatt vált meg az élettől – ezúttal sem nyilvánít véleményt, de megosztja azt a nagy általánosságban szerzett tapasztalatát, hogy neurotikusok és hozzátartozóik, sőt még a lélektanilag tájékozatlan orvosok is „a házasságot úgyszólván gyógyszernek ajánlják és tartják ideges zavarok ellen. [...] Nem tudják, hogy a lelki szerkezet milyen csipkefinom dolog, amelyhez nem szabad ilyen drasztikus eszközökkel nyúlni” (*Házasságának 13. napján*, 1932, 9). A házasságkötés tehát a neurotikus ember számára olyan megrázkódtatást jelenthet, amely sok esetben nem megnyugvást hoz, hanem még jobban felborítja az idegegyensúlyt. Ferenczi e nézetével a korabeli hivatalos orvostudomány álláspontjával is szembeszegül, hiszen Melly József tisztifőorvos budapesti öngyilkosságokról szóló statisztikai közleményében elismeri ugyan, hogy az a házasságban élők öngyilkosságainak száma is növekszik, de ő is arra a megállapításra jut, hogy „a házasság az öngyilkosságok ellen nálunk is profilaktikumnak tekinthető” (Melly, 1928, 74).

Ferenczi a pszichoanalízisről, Freudról és a pszichoanalízis történetét érintő eseményekről

A sajtó, valahányszor a pszichoanalízis legújabb eredményeire volt kíváncsi vagy a pszichoanalízist érintő jelentősebb esemény történt, Ferenczi Sándorhoz fordult felvilágosításért, aki mint a MPE első számú képviselője és Freud budapesti helytartója, Magyarországon egy személyben reprezentálta a pszichoanalízist. Ferenczi beszámolt kongresszusokról, nyilatkozott nagynevű pszichoanalitikusok látogatásával vagy Freud Goethe-díjával kapcsolatban, szükség esetén védelmébe vette a pszichoanalízist, tisztázta Theodor Reiket és a laikus analitikusokat a kuruzslás vádjá alól, ugyanakkor erélyesen fellépett a pszichoanalízist fenyegető támadásokkal és visszaélésekkel szemben.

A Bad Homburg-i kongresszusról és magyarországi vonatkozásokról.

Az 1925-ös évben, amikor a pszichoanalízis a népszerűsítési mozgalma fellángolt, Ferenczi hat alkalommal nyilatkozott a sajtónak. A Bad Homburg-i kongresszusról⁴⁰ adott beszámoló is jó alkalomnak kínálkozott a pszichoanalízis népszerűsítésére.

Ferenczi 1925 októberében az *Ujság* munkatársának a nemzetközi egyesület IX. kongresszusának sikereiről nyilatkozott. Büszkén hirdette, hogy a kongresszusnak kétszázötven résztvevője volt, beszámolt az észak-amerikai delegációról, a dél-amerikai és indiai pszichoanalitikusok részvételéről. Megemlítette a kongresszus magyar előadóit – Hermann, Róheim, Hollós – és saját, a pszichoanalízis technikájáról szóló előadását (Ferenczi, 1926). Ferenczi nagy jelentőséget tulajdonít a kongresszusnak abban, hogy az érdeklődés a világ komoly orvostudományi köreiből is a pszichoanalízis felé terelődött, s bízik benne, hogy pszichoanalízis iránti érdeklődés Magyarországon is nőni fog, s amiként Németországban, itt is észre fogják venni az értékeit (A *Nemzetközi Pszichoanalitikai Egyesület IX. kongresszusán*, 1925, 2).

Ferenczi elérkezettnek látja az időt arra, „hogy a magyar orvostudomány komolyan számoljon velünk. A mi orvosi egyetemünkön a tanárok ma még egyenesen kinevetik és kigunyolják a pszichoanalízist. A fiatalság, a legfrissebb orvosgeneráció követi a tanárokat és így távol van tartva az egészségtől” (Uo.). Ferenczi derűlátását az egy

⁴⁰ Bad Homburg-i IX. nemzetközi pszichoanalitikus kongresszus, 1925. szeptember 3-5.

évvel későbbi események igazolják, az 1926-os elmeorvosi kongresszuson a hivatalos orvostudomány pszichoanalízissel szembeni ellenállása felenged annyira, hogy legalább a pszichoanalízis körüli vita elől nem zárkózik el (Vö. *Nagy viharok között vonult be a pszichoanalízis*, 1926, 7.). A beszélgetés végén Ferenczi a pszichoanalitikusok páciéntúráját jellemzi, kiemelve, hogy legnagyobb számban családi bajok miatt keresik fel: „Már a háború és a kommün alatt is a családi viszontagságok okozták a legtöbb lelki bajt. Gyermek és szülő, továbbá a házastársak közötti viszony váltja ki a legtöbb idegbetegséget. Elismerem, hogy ehhez a mai világ külső nyomora és szenvedése is hozzájárulhat, de a belső konfliktusok még mindig több bajt okoznak, mint a külső nyomorúság” (A *Nemzetközi Pszichoanalitikai Egyesület IX. kongresszusán*, 1925, 2).

A pszichoanalízis legújabb eredményeiről, a budapesti pszichoanalitikusokról, kokainizmusról, homoszexualitásról és a turulmadár lovasairól.

Az *Esti Kurir*ban 1925 karácsonyán megjelent Ferenczi-interjú is a pszichoanalízist propagáló írások sorába illeszthető, célja a lap olvasóinak tájékoztatása a lélekelemzés fejlődéséről. Ferenczi beszámolt a pszichoanalízis elmúlt években elért elméleti eredményeiről: a halálösztön felfedezéséről és az én-elemzés tökéletesítéséről, amely a lelki szerkezet működésének magasabb rendű megértését is lehetővé teszi. Gyakorlati téren elért eredményként Ferenczi az aktív technikát említi, amelynek „segítségével az analízis folyamatát gyorsítani és befejezéshez juttatni tudjuk”: ennek alapeszméje „vezérlőnkre és útmutatónk”-ra, Freudra „vezethető vissza”, de kifejlesztésével maga Ferenczi foglalkozott a legtöbbet (A *lélekelemzést legújabban*, 1925, 20).⁴¹

Ferenczi ezt követően részletesen bemutatta a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület tagjait és összefoglalta tudományos eredményeiket.⁴² Fontosnak tartotta

⁴¹ Az aktív technika (Vö. Ferenczi, 1921, 1926; Ferenczi-Rank, 1924) meglehetősen vegyes fogadtatásra talált analitikus körökben, így Ferenczi később visszavonta (Vö. Benedek, 1995; Bókay, 1991; Hollós, 1934).

⁴² „Tagjai közül fölemlíthetem Hollós István dr. főorvost, aki velem együtt írt egy dolgozatot a paralizis lélektanáról, melyet angolra is lefordítottak. Pfeiffer Zsigmond dr. a zene és a gyermekjátékok analízise terén tett kezdeményező lépéseket. Hermann Imre dr. azon fáradozik, hogy megépítse a hivatás az eddigi lélektan és a pszichoanalízis között. Eisler M. József dr. klinikai új tapasztalatokról számolt be több cikkben. Róheim Géza dr., a külföldön is hírneves etnológus az első volt, aki a néplélektan lélekelemzési alapokra fektette. Fiatalabb erőink közül felemlíthetem Révész László dr. és Bálint Mihály dr. orvosokat. Az orvosi és szociális, illetőleg neveléstani határterületen Kovács Frigyesné, dr. Dubovitz Hugóné és dr. Lévy Lajosné szorgalmatoskodnak” (A *lélekelemzést legújabban*, 1925, 20).

kiemelni az egyesület elhatárolódását Feldmann Sándor tevékenységétől: „Meg kell említenem, hogy nem vállalunk közösséget az újabban felszínre került népszerűsítő irodalom egy részével, különösen Feldmann írásaival és tárgyalásmódjával” (Uo.).

Ferenczi az interjú második felében néhány hétköznapi jelenségre világított rá a pszichoanalitikus szemszögéből. Először a kokain és a homoszexualitás közti kapcsolatról fejt ki egyéb forrásból eddig nem ismert nézeteit. A kokainról Ferenczi elmondta, hogy Magyarországon „különösen az idén terjedt el, s „[a] morfinizmussal szemben – amelynél a lelki élet terén inkább a jellem különös elváltozásait állapíthatjuk meg (megbízhatatlanság, hazudozási hajlam) – a kokainizmusnál súlyosabb elváltozások, sőt az elmebaj is gyakoriak, amelyek tüneteikben súlyosabbak, mint a krónikus alkoholizmus tünete” (Uo.). Felhívja a figyelmet egy kevésbé ismert megfigyelésre, mely szerint a kokain hatására megváltozott tudatállapotban a látens (homoszexuális) vágyak manifesztálódhatnak: „a kokainizmus hatása alatt sokszor homoszexualitás szokott kifejlődni a különben normális embereknél” (Uo.). Ezek után a férfi és női homoszexualitás megnyilvánulási formáiról (Vö. Ferenczi, 1902, 1911b, 1914b; bővebben: Borgos, 2013), ill. a női és férfi homoszexualitás eltérő társadalmi megítéléséről szólt:

„A nőknél a homoszexualitás külső megnyilvánulásai, ha be nem vallottan is, olyan általánosak, hogy még egy ország sem hozott a nők homoszexualitása ellen semmiféle rendszabályt. Vannak kórosan homoszexuális nők is, akik lelkileg úgyszólván férfiaknak érzik magukat és a normális kétneműségnek heteroszexuális részét elfojtották magukban. A férfiak homoszexualitását a társadalom súlyos megaláztatásokkal és büntetésekkel sújtja. Ennek folytán ez ma rendszerint nagyon átszellemített formában: sportéletben és a férfiak közötti kóros viaskodási hajlamban nyilvánul meg. A régi klasszikus ókor barátkozásai helyett a mostani Burschenschaftok vérengző párviadaloskodással élik ki ösztöneiket. Jobb volna, ha a szigorú törvényes elítélés és megaláztatás helyett a homoszexualitás kórossá fejlődését megfelelő óvó- és gyógyító intézkedésekkel igyekeznének csökkenteni” (Uo.).

Ferenczi szerint a homoszexualitás tehát „kóros, de nem káros” (Eszenyi-Zahiczky, 2008, 99), de ezúttal is határozottan állást foglal a homoszexualitás kriminalizálása ellen (Vö. Ferenczi, 1906).⁴³

⁴³ Ferenczi a homoszexualitással kapcsolatban is a kor számos gondolkodójánál haladóbb felfogást képviselt. Nem értett egyet pl. Krafft-Ebinggel és Möbius-szal, akik a homoszexualitást degenerációs

Ferenczi végezetül arra is magyarázatot adott, hogy miért is másznak fel az öngyilkosjelöltek a Ferenc József-híd turulmadarára: „Valószínű, [...] hogy azok, akik ezt teszik, az utánzási hajlamon felül bizonyos gyermekes képzetek hatása alatt is állanak, amelyekben a madárháton való repülés mintegy a minden földi rögtől való teljes szabadulás szimbolikus képe. Az álommagyarázat tanúságai szerint a repülés nemcsak az 'égberepülés' vagyis a halál jelképe, hanem a kéjes érzeteké is” (*A lélekelemzést legújabbán*, 1925, 20).

A Freud-ünnepről és azokról, akik visszaélnék a pszichoanalízissel.

Ferenczi 1926 júniusában az *Esti Kurirt* tájékoztatta az aznap este megrendezendő Freud-ünnepélyről, amely „nem akar a szokásos dicsőítés lenni, amivel híres emberek jubileuma alkalmával adózni szoktak, hanem egyszerűen tárgyilagos ismertetése lesz annak, amit Freud több mint 30 éves tevékenysége jelent az orvostudományra csakúgy, mint a szellemi tudományokra. A pszichoanalízis mint egyszerű gyógyító eljárás indult meg, de Freud zsenialitása ebből egészen új pszichológiát fejlesztett ki, amely sok minden emberi és társadalmi jelenségről való felfogásunkat is alapjában megváltoztatta” (*Ferenczi Sándor a ma délutáni Freud-ünnepéről*, 1926, 8). Az ünnepélyen Ferenczin kívül Róheim tartott előadást, amely minden érdeklődő számára ingyenes volt, így szintén kiváló alkalmat jelentett a pszichoanalízis nagyközönséggel való megismertetésére. Ferenczi rövid nyilatkozatában azt is megemlíti, hogy előadásában kitér majd arra a „sok visszaélésre, amit egyesek pszichoanalízis címe alatt elkövetnek” (Uo.).

Kuruzslás-e a pszichoanalízis, ha nem orvos alkalmazza?

Ráskay László 1926-ban a kuruzslás vádjával feljelentett Theodor Reik ügyének apropójából a pszichoanalízistörténet egyik legnagyobb dilemmájáról, a laikus analízisről készített riportot a *Pesti Napló* részére (Vö. Freud, 1926a, 1926b). Ferenczi

betegségnek tartották, továbbá már 1905-től budapesti képviselője volt egy „homoszexualitással kapcsolatos törvénykezés liberalizálására alakított nemzetközi egyesületnek” (Harmat, 1994, 50). Támadta Krafft-Ebing és a biológus Möbius véleményét, mely szerint a homoszexualitás degenerációs, elfajulásos betegség (Harmat, 1994, 50).

mint a „magyarországi pszichoanalitikusok vezére” Freuddal egybehangzóan a laikus analízis mellett szólalt fel, és meghatározta a pszichoanalízis mint tudományág státuszát is: „a pszichoanalízis elméletét és technikáját Freud szerint nem szabad az orvosi mesterség privilégiumának tekinteni. A pszichoanalízis *korántsem pusztán orvosi mesterség*, hanem mint a pszichológiának egyik kutatási módja, az összes szellemi tudományok kutatóit kell, hogy foglalkoztassa” (Ráskay, 1926, 4.). Ferenczi beszél az orvosok sértettségéről, és felhívja a figyelmet a pszichoanalitikus képzés feltételei betartásának szükségességére:

„Ha pontosan betartják a pszichoanalitikus kiképzés feltételeit, akkor nyugodtan lehet a beteget nem orvos pszichoanalitikusra is rábízni. Ma az orvos kuruzsló, aki pszichoanalízist vállal kellő kiképzés nélkül. Az orvosok persze ebben sérelmüket vélik felfedezni. Ez azonban nem jelenthet a mi számunkra annyit, hogy a pszichoanalízist, mely az összes szellemi tudományokra kiterjed, az orvosi szaktudomány privilégiumává degradálják” (Uo.).

Valószínűleg erre a nyilatkozatára hivatkozott Ferenczi 1926. július 25-én kelt körlevelében: „A bécsi lapok támadásai Reik és a pszichoanalízis ellen Budapesten is feltűnést keltettek. Az egyik újság interjút kért tőlem a laikus analízis kérdéséről, s én elég erőteljes nyilatkozatot tettem” (Freud/Ferenczi, 2005, 107).

Napóleon dédunokájáról, a Hercegnőről.

A *Pesti Hírlap* tudósítója 1927 októberében a Hungária-szálló halljában Bonaparte Mária görög királyi hercegnőt várta, hogy budapesti látogatása céljáról kérdezze. „[A] nagyvilági, eleganciával öltözött, magastermetű és arisztokratikus arcú hölgy, aki egyszerű autótaxin, szemüveges, őszes úriember kíséretében érkezett a szállodába” (*Napóleon dédunokája*, 1927, 4). Ferenczi népszerűségére nézve sokatmondó a tudósító megjegyzése: „Kísérőjét azonban, inkább felismerhetik néhányan: Dr. Ferenczi Sándor, a pszichoanalízis legkiválóbb magyar tudósa az, akinek látogatására a királyi hercegnő Budapestre jött” (Uo.). A hercegnő fáradtságra hivatkozva a szobájába vonult, így Ferenczi adott rövid felvilágosítást a néhány napos látogatás céljáról, amely nem más volt, mint „tudományos eszmecsere” (Uo.).

Az egyesület céljairól, a pszichoanalízissel szembeni ellenállásról.

Az *Ujság* munkatársa Ferenczit 1928 februárjában abból az alkalomból kereste föl, hogy megjelentek a nagyközönségnek szóló előadásait hirdető plakátok. Ferenczi az előző év őszén tért vissza Amerikából, s azt tapasztalta, hogy Feldmann „[e]gyre népszerűbbé válik” (Freud/Ferenczi, 2005, 178). Az *Ujság* Ferenczivel készült interjúja jó alkalomnak kínálkozott a pszichoanalízis népszerűsítésére és az előadás-sorozat iránti érdeklődés fokozására.

Ferenczi részletes felvilágosítást adott a MPE céljairól és tevékenységéről, s elmondta, hogy „[az egyesület] tagjai csak olyanok lehetnek, akik ezt a tudományt elméletileg és gyakorlatilag nemcsak hogy megtanulták, hanem tovább is fejlesztették. Ez a magyarázata annak, hogy *a rendes tagok száma alig több husznál*” (*A pszichoanalitikus tanításokkal szemben már csupán nálunk van elzárkózottság*, 1928, 6). Fontosnak tartja ugyanakkor kiemelni az egyesület nyitottságát és a laikusok befogadásának lehetőségét:

„De az egyesület nem helyezkedik az orvosoknál oly szokásos céhszerű elzárkózottság álláspontjára. Freud és követői jól tudják, hogy a lélektan és lélekbuvárlás *épp olyan fontos működési köre a szakképzett pedagógusnak, a történelembuvárnak, a néplélektan kutatójának, a szociológusnak, sőt a gyermeke lelki jólétét szíven hordozó minden művelt embernek és ezért több évre terjedő kiképzés után arra érdemes laikusokat is szívesen látnak a tagok között.* Emellett a belső tevékenység mellett nem zárkózik el az egyesület a nagyközönséget felvilágosító ismertető előadások elől sem [...]” (Uo.).

Ezt követően a hivatalos körök pszichoanalízissel szembeni elzárkózásáról kérdezték, s Ferenczi számos pozitív külföldi példa fölemlítése után a magyarországi – a pszichoanalízis számára igen kedvezőtlen – helyzetet mutatta be:

„A legridegebb az elzárkózottság a budapesti egyetemen, nem utolsó sorban talán azért, mert ott ezidő szerint pszichiátriai kérdésekben is inkább az agy-anatómiai szempont érvényesül. Sajnos, egyelőre az agyonctan kevés felvilágosítást ad nekünk a komplikáltabb lelki funkciókról és így ha nem akarunk ölbe tett kezekkel várakozni, míg az anatómia és élettan megtanít bennünket az érzelmi konfliktusok mibenlétére. [...] Különben is a tapasztalat azt mutatja, hogy mihozzánk Németországon át szivárog be a külföldi befolyás és talán nem tulsokára a lélekelemezés módszere sem lesz az egyetemeinken tabu” (Uo.).

Nyilatkozatában Ferenczi élesen elhatárolódott a többi pszichoanalitikus iskola tevékenységétől. Végezetül röviden összefoglalta előadás-sorozata célját: „Ez a hat előadás persze nem fogja a tárgyat kimeríteni, amint hogy nem merítette azt ki Newyorkban tartott tizenhét előadásom sem, de nem is ez a szándékom. Érdeklődést kelteni és az utóbbi évtizedben történt haladásról informálni, íme, ez előadásomnak főcélja” (Uo.).

A pszichoanalitikai előadások közönségéről.

1928 márciusában Ferenczi az *Esti Kurir* munkatársának kérdésére elmondja, hogy milyen benyomást szerzett népszerűsítő előadásainak közönségéről: „Meglepő az a lankadatlan figyelem, [...] amivel egészen elvont lélektani és élettani kérdéseket órákon át hallgattak. [...] Látszik ebből, hogy Budapesten a közönségnek egészen széles rétege van, amely szinte *áhítozik a komoly, tudományos felvilágosítás után* és az is kitűnik az előadásokból, hogy *kellő tapintattal, mindent meg lehet mondani és mindenről lehet a nagyközönség előtt tárgyalni*” (Ferenczi Sándor dr. *a pszichoanalitikai előadások közönségéről*, 1928, 5). E rövid nyilatkozat a pszichoanalízis népszerűsítésének és (maga az előadó) népszerűségének kísérőjelensége.

A „pszichoanalízis” névvel való visszaélésekről.

Az *Esti Kurir* 1929 márciusában abból az alkalomból interjúvolta meg Ferenczit, hogy „a Magyarországi Pszichoanalitikusok Egyesülete feltűnően érdekes kommunikét tett ma közzé, amelyben felhívja a nyilvánosságot, hogy mindenféle magántudósok és konfuzus filozófiai irányzatok felveszik a pszichoanalízis nevet és ilyen címen előadásokat tartanak a pszichoanalízis tudományos tekintélyének felhasználásával” (*A freudisták tiltakoznak az ellen, hogy*, 1929, 9). Ferenczi elmondta, mi indította az egyesületet erre a kemény hadüzenetre:

„Az utóbbi időben különösen gyakran tapasztaljuk, hogy a legkülönfélébb magán tudósok s konfuzus filozófiai és lélektani irányok követői és terjesztői *a pszichoanalízis nevet, amelynek tudományos tartalmát Freud neve jelöli meg, saját személyük vagy irányzatuk propagálására használják fel*; ez ellen akartunk tiltakozni. Tudományos okból azért, mert mindannak, amit így terjesztenek, *nagyon kevés köze van ahhoz, amit Freud alkotott*. Másrészt gyakorlati

szempontból nem egészen ártalmatlan dolog, hogy kik azok, akik lélekelemzéssel foglalkoznak. Ennek egészségi oldala is van, de *erkölcsi felelősség is jár a pszichoanalízis alkalmazásával*. Hogy ezt a felelősséget viselhessük, éppen ezért alakult meg a Pszichoanalitikusok Egyesülete, amelynek magyar csoportja is van. Az egyesület *azért alakult meg, hogy tagjainak képzettségéért és megbízhatóságáért bizonyos mértékig garanciát vállalhasson, ellenőrizze tagjainak tudományos képzettségét és egyéni megbízhatóságát*” (Uo.).

Ferenczi e nyilatkozatában részben elismételte már korábban is hangoztatott nézeteit, azzal a különbséggel, hogy itt még élesebben határolódott el a rivális pszichoanalitikus egyesületektől – valójában egyetlen ilyen volt – és egyértelműen megvonta tőlük a „pszichoanalízis” név használatának jogát. E hozzászólás része a Feldmann Sándor tevékenysége által kiváltott és a pszichoanalízis név illetéktelenségéről folytatott hosszú vitának, így a dolgozat egy következő fejezetében részletesebben foglalkozom vele.

A pszichoanalízis jelenéről és jövőjéről s a lélek térképének „fehér foltjairól”, amelyek nem fehér foltok többé.

Az 1928 júliusában, a *Pesti Napló* számára készült interjúban Ferenczit a pszichoanalízis kilátásairól kérdezte Csánk Endre. Ferenczi a pszichoanalízis jelenlegi helyzetét illetően azt látja, hogy a tudományos világ lassanként kezdi már elismerni a Freud által harmincöt évvel ezelőtt felfedezett alapvető igazságokat, „újabb eredményeit azonban [...] még nem fogadja el a maga teljességében a tudomány” (Csánk, 1928, 38).

Az interjú helyszínéül Ferenczi otthona szolgált, és a beszélgetés során az olvasó előtt szinte megelevenedik Ferenczi és környezete is: „A kis kőterasról az egész várost látni. A Márton-hegyen lakik mostanában Ferenczi Sándor, olyan környezetben, ahol a zaklatott idegek önmagukban is nyugalmat találnak. Lábainál, puha párnán, őszintén horkol öreg kis kutyája, Kuki. Ferenczi őszülő fejét meghazudtoló élénk mozdulatokkal magyarázza” (Uo.).

Ferenczi a pszichoanalízis mozgalmas táborát mutatja be, hangsúlyozva, hogy a „középuton Freud halad tanítványaival, akiket ortodoxoknak szeretnek nevezni. Pedig *Freud a világ legkevésbé ortodox Freudistája*, ha ortodoxián azt értjük, hogy valaki [...] nem engedi magát meggyőzni. Freud állandóan dolgozik és nem riad vissza attól, hogy

későbbi kutatásainak eredményével korrigálja korábbi megállapításait” (Uo.). Ezután a pszichoanalitikus mozgalomból kivált irányzatokról fest egy kevésbé előnyös képet. Adler „szocialisztikus ízű” elmélete egyszerűsége és könnyen áttekinthetősége következtében vált nagy tömegek előtt népszerűvé: „Csak az a baj, [...] hogy az ember túlságosan kicsinek érzi önmagát. Tehát fel a fejjel. Bizakodva nézzünk magunk elé és minden baj önmagától megszűnik. Két-három előadásban teljesen áttekinthető képet tud nyújtani rendszeréről, amely különben az egésznek csak kis töredékét próbálja önkényesen középponttá tenni és ezzel tagadhatatlan népszerűsége számíthat” (Uo.). Jung egészen ellenkező irányú iskolája, „ugyancsak hatalmas táborot érezhet a háta mögött: a vallásos emberek millióit” (Uo.). Stekel tanítványi körét, amely a ‘pszichoanalízis’ név használatában a pszichoanalitikusok egyedüli versenytársa volt, de/mert nem számított külön ‘iskolának’, ebben a beszélgetésben Ferenczi nem említi meg. Ferenczi úgy látja, egyedül a freudista irány tud objektív maradni, amit a következőképpen támaszt alá:

„Könnyen mondhatná valaki, hogy én ezt azért állítom és hangsúlyozom, mert a magam irányzatát akarom védelmezni. De állításom alátámasztására talán elég, ha azt a tényt hozom fel, hogy *nem esünk bele sem a materialista, sem a spiritualista túlzásokba, hanem dualista álláspontot fogadunk el*. Nemcsak az anyag, és nemcsak a szellem, hanem a kettő együttes működése a lényeg, sőt én saját szavammal utrakvistának nevezném módszerüket” (Uo.).

Ferenczi a pszichoanalízis jövőbeli lehetőségeivel kapcsolatban ezúttal is optimista. Vallja, hogy „[a] *pszichoanalízis előbb vagy utóbb* — de inkább utóbb, mint előbb — *teret fog hódítani és diadalmaskodni fog* [...]. [E]gészen bizonyos, hogy *hibáitól analitikus úton könnyen megszabadulhat majd az ember*. Ennek jelentősége oly nagy, hogy ebben a pillanatban végiggondolni sem lehet, tény azonban, hogy a pszichoanalitikai jellemformálás belepert a lehetőségek kapuján és itt van közvetlenül előttünk” (Uo.). Ferenczi e reményében a kor több pszichoanalitikusa osztozott, többek között az ellenfélként tekintett Stekel is hitt „egy boldogabb emberiségben”, s a pszichoanalízistől várta a csodát: „Csak azt remélem, hogy a beteg emberek tanulmányozása során nyert pszichoanalitikus ismeretek valamiképpen hozzájárulnak majd a gyógyuláshoz. Reménykedve [...] várunk a nagy orvosra, aki elvégzi a

társadalom pszichoanalízisét.” (Stekel, 1922, 513) Freud az emberi szenvedésre semmiféle gyógyírt nem látott, még a pszichoanalízisben sem.

Freud Goethe-díjáról és a pszichoanalízis elismeréséről.

1930 augusztusában Freudnak adományozták Németország legnagyobb irodalmi díját. Freud Goethe-díja alkalmából a *Pesti Napló* és az *Esti Kurir* is megszólaltatta Ferenczit.

A *Pesti Napló* nevében a lap fiatal vezércikkírója, maga is a pszichoanalízis híve, Bálint György⁴⁴ beszélgetett Ferenczivel. Ferenczi Freud kitüntetésében újabb tanújelét látta „annak a nagy elismerésnek, amely egyre terjed és egyre fokozódik a kultúrországok magasbrendű intellektueljei között, *Freud* iránt. Hiszen a mai kultúrember, a mai intellektuel *már nem is tudna gondolkozni a freudi gondolatok támasza nélkül*” (Bálint, 1930, 6).

Bálint György következő, érdekes kérdésfelvetésére Ferenczi látszólagos kitérő válasszal leplezte egyetértését:

„Ez az ellenállás és annak küzdelmes megszűnése talán rokona annak az ellenállásnak és későbbi feloldódásának, amit a páciens érez a pszichoanalitikus orvossal szemben? – kérdeztük.

Ezt én így nem merem és nem akarom kijelenteni, – válaszolta mosolyogva Ferenczi – mert támadnának érte a másik oldalról. Meg kell várni, amíg majd ez a megállapítás odaát fog elhangzani” (Uo.)

Ferenczi ezt követően elmondta, miként ment végbe a pszichoanalízis térhódítása konzervatív orvosi körökben:

„Freud régebbi ellenzőinek táborában ma már felhasználják a pszichoanalízis különböző vívmányait, csak éppen mindenféle más nevek alatt, álitakon, idegen zászlók alatt hozzák be, mert nyíltan még nem merik. Az egész modem pszichiátria a freudi tanítás eredményeire épült fel, — majdnem kizárólag más elnevezés alatt. Csak kevés tudósban

⁴⁴ Bálint György nagyra értékelte a pszichoanalízist és mint Róheim Géza páciense (Javorniczky, 1990; Harmat, 1994; Hárs, 2009) is közelről ismerte a pszichoanalízist, és számos analitikus témájú publicisztikai írást közölt (pl. Bálint, 1935; vö. Bálint, 1966).

volt annyi bátorság, mint a nagy Kretschmerben, aki bár más téren működik, de azért elismeri és nyíltan hirdeti, hogy a legkiválóbb metódus az elmekórtanban Freud metódusa” (Uo.).

Ferenczi beszámol arról is, hogy Magyarországon még mindig nem enyhült a hivatalos körök ellenállása a pszichoanalízissel szemben, s ez az önerőből létrehozni kívánt ambulancia megnyitása elébe is akadályokat gördít: *„Nálunk Magyarországon hivatalos körökben még mindig ellenállás nyilatkozik meg a pszichoanalízissel szemben. Egyesületünk saját költségére pszichoanalitikus rendelőt szeretne felállítani szegénysorsú betegek számára. Különböző formai okok miatt hosszú idő óta húzódik az engedély megadása, úgyhogy a dolog még ma sem kerülhetett döntésre”* (Uo.).

Ferenczi kitér a Freud és Goethe közötti rokon vonásokra (Vö. Hárs, 2007b), majd Freudnak a modern szépirodalomban érezhető hatása kerül szóba: „Ez ugyan nem az én terrénumom [...], de azt hiszem, óvatosnak kell lennünk az úgynevezett freudista regénnyel szemben, mert a pszichoanalízis meglehetősen kézenfekvővé tett egy bizonyos lélekábrázoló irodalmi mechanizmust, amit azután írók úton-útfélen, könnyű ezerrel alkalmazhatnak, — egészen klisészerűen. A szabad asszociáció, ami a pszichoanalízis lényege, nem vihető át minden további nélkül az irodalomba. James Joyce *Ulysses*-ében ezt csak keretnek használta fel, amibe saját jelentős irodalmi mondanivalóját helyezte” (Uo.).

Végezetül Ferenczi néhány Freud személyével kapcsolatos információt oszt meg: Elmondja, hogy bár betegekkel már ritkán foglalkozik, nagyon sokat dolgozik, „mindig talál új témát, új mondanivalót” (Uo.). Kedvenc szórakozása az archeológia, „szép görög, római és egyiptomi műtárgy-gyűjteménye van és *folyékonyan olvassa az egyiptomi hieroglifákat*” Uo.). Ferenczi egy általános tévhitet is eloszlat: *„Freud nem gazdag. Számottevő vagyona volt, amelyet azonban a háború alatt és utána elveszített és csak igen kis részét tudta visszaszerezni. De a vagyon az ő számára nem is jelent nagyon sokat.”* (Uo.).

A Goethe-díjjal kapcsolatban Ferenczi az *Esti Kurir*nak is a pszichoanalízis elkeserítő magyarországi helyzetéről szól: „Az egész világon megvan a megfelelő elismerés — mondotta —, *kivéve Magyarországot. Nálunk az elé is akadályokat gördítenek, hogy a magunk költségén egy gyógyító- és tanítóintézetet állítsunk fel a*

szegényebb sorsnak számára. Bürokratikus formalitásokkal támasztanak akadályokat munkánk késleltetésére. Azonban a *német példa*, a Goethe-díj odaítélése Freudnak, remélem, nálunk sem tévesztheti hatását” (*A 75 éves Freud professzor kapta meg*, 1930, 9). A rendelőintézet végül 1931 nyarán kezdhette meg működését.

Freud összes műveiről.

Ferenczi 1932 júniusában abból az alkalomból nyilatkozott az *Esti Kurir*nak, hogy szerkesztésében megjelent a *Freud összes művei* sorozat első két kötete, *A mindennapi élet pszichopatológiája* és a *Bevezető előadások a pszichoanalízishez*. Nyilatkozatában Ferenczi röviden bemutatja a két kiadott Freud művet, majd a magyar kiadás időszerűségéről beszél: „Freud összes művei *a világ minden nyelvén megjelentek már, csak éppen mi, akik leghamarabb kezdtünk vele foglalkozni, nem adhattuk még ki minden munkáját*. Ezért különösen is szívesen vállaltam azt a feladatot, hogy szerkesztésében magyar nyelven is megjelenjenek Freud összes művei” (*Freud összes művei*, 1932, 3).

A Freud-Ferenczi levelezésből kiderül, hogy Freud összes műveinek magyar nyelvű kiadása hosszú évek óta húzódott, részben a Verlag anyagi helyzete, részben a Verlag igazgatójának, Storfernek a magyarországi ügyekhez való hozzáállása miatt (Vö. Freud/Ferenczi, 2005, 69, 71, 258, 271). Ferenczi Freudnak írt leveleiben többször felhívta a figyelmet arra, hogy a Freud műveinek kiadása körüli késlekedés „rendkívül hátrányos a magyarországi pszichoanalízis szempontjából” (Freud/Ferenczi, 2005, 69). Freud művei magyar nyelven hosszú időn át nem voltak hozzáférhetők a magyar könyvkereskedelemben, amit Ferenczi egy 1930-as körlevelében is szóvá tett: „Ismételten hivatkoznom kell arra, hogy a több mint tíz éves szünet alatt a magyar könyvpiacot egy Stekel-tanítvány művei árasztották el, aki ma úgyszólván az egyetlen forrás, amelyből a magyar olvasó pszichoanalitikus ismereteket meríthet” (Freud/Ferenczi, 2005, 271.)

Ferenczi amerikai útjáról

Ferenczi 1926 októberétől nyolc hónapot töltött Amerikában, ahová a New School for Social Research szabadegyetem meghívására érkezett. Ferenczi amerikai tartózkodásának részleteiről és ottani működéséről a Freud-Ferenczi levelezés alapján is számos információ áll rendelkezésre.⁴⁵ Ismert Ferenczi New School-on tartott előadás-sorozatának részletes programja (Freud/Ferenczi, 2005, 104) és más egyesületek és egyetemek meghívására tartott előadásainak helyszíne és témája, továbbá a laikus analízis amerikai elfogadtatása érdekében kifejtett tevékenysége – Ferenczi laikusszemináriumot is tartott és a laikusok csoportját szerveződésre biztatta (Freud/Ferenczi, 2005, 123, 131) –, amivel hamar kivívta több amerikai kolléga, többek között Brill ellenszenvét (Vö. Freud/Ferenczi, 2005, 156). Amellett, hogy Ferenczi amerikai tartózkodása az ottani pszichoanalízis fejlődését előmozdította, Magyarországon is nagy hatással volt a pszichoanalízis és Ferenczi tekintélyének és népszerűségének növelésére.⁴⁶

Az amerikai előadás-sorozatot itthon is nagy érdeklődés övezte, és meglehetősen nagy sajtóvisszhangot kapott. Az *Esti Kurir* már elutazása előtt is amerikai terveiről kérdezte Ferenczit, a *Pesti Napló* amerikai tudósítója New Yorkban kétszer is fölkereste, hazaérkezése után az *Ujság* és az *Esti Kurir* is meginterjúvolta. Ferenczi 1930-as, *Tolnai világlapjában* megjelent interjújában a bűnelkövetők lelkiéletének elemzése során is sokat mesél a gangsterek világáról szerzett amerikai tapasztalatairól. Ferenczi a sajtóban megjelent nyilatkozataival eddig ismeretlen tények kerültek napvilágra Amerikában szerzett tapasztalatról, élményeiről, az amerikai lélekről.

Ferenczi amerikai terveiről.

Az *Esti Kurir* munkatársa néhány nappal az indulás előtt kereste föl Ferenczit. A beszélgetés felvezetéséből kiderül, hogy Ferenczi egy „vasárnap reggel az Orient-

⁴⁵ Freud, bár „jóváhagyta” Ferenczi amerikai útjának tervét (Freud/Ferenczi, 2005, 95-99), mindvégig óvva intette őt a „dollárbarbárok országától” (Freud/Ferenczi, 2005, 116). Ferencziről írott nekrológiájában Freud Ferenczi amerikai tartózkodását jelöli meg mint sorsfordító eseményt, amely után „barátunk lassanként kisiklott körünkből. Amerikai előadóúttjáról visszatérvén, mintha mindjobban begubózott volna munkájába [...]” (Freud, 1933 [1993, 7-8]).

⁴⁶ Ferenczi 1927-ben egyetlen dolgozatot sem publikált. E hallgatás lehetséges okairól lásd: Benedek, 1995.

expresszel” utazik el Budapestről, hogy majd Amerikában két szemeszteren át a pszichoanalízisről tartson előadásokat. Ferenczi először a pszichoanalízis amerikai helyzetéről számol be és ezzel együtt meghívását is megindokolja:

„Amerikában a pszichoanalízissel számszerint igen sokan foglalkoznak, de alaposan aránylag kevesen vannak kiképezve, amerikanizmus nyilatkozik meg ezen a téren is, úgy hogy akik ennek a hátrányos voltát belátták, azokban felmerült az a gondolat, hogy Európából hívnak meg szakembert, egyrészt a szakemberek kiképzése, másrészt a szélesebb tudományos körök helyes informálása céljából” (*Vasárnap Ferenczi Sándor dr. elutazik Amerikába*, 1926, 15).

Elmondta azt is, hogy levélben számos amerikai tudós is jelentkezett nála egyéneenkénti kiképzésre, valamint hogy Boston, Philadelphia és Washington orvosi köreiből is sok meghívást kapott előadásra, de még nem tudja, hogy elfoglaltsága engedi-e majd, hogy ezeknek a kéréseknek eleget tegyen.

A következő kérdés a bécsi pszichoanalitikus poliklinika és a pszichoanalitikus intézmények vezetésére irányult. Válaszában Ferenczi megerősíti, hogy valóban folyamatban voltak ilyen tárgyalások, de bár a terv egyelőre halasztást szenved, Ferenczi valószínűnek látja, hogy amerikai útja után mégis Budapestre fog visszatérni (Uo.). Elmondja azt is, hogy távollétében az egyesületi ügyeket Hermann Imre fogja ellátni.

Az utolsó kérdés így szólt: „Ön, [...] akit Amerikába az egyetemet végzettek továbbképzésére hívtak meg, miért nem tanít itthon is az egyetemen?”(Uo.). A kérdést a pszichoanalízis egykori, első és egyetlen professzorának címezték (Vö. Erős, 2009). A választ tudjuk, de csak ebből az interjúból ismerhetjük Ferenczi szavaival:

„Annak idején [...] Moravcsik tanár előterjesztett magántanárságra, de a kar többsége leszavazott. A Károlyi-kormány részéről már tervbe volt véve egyetemi kinevezésem, de ennek megtörténte már a kommün idejére esett és így érvénytelen. Sokáig próbáltam küzdeni az ellen, hogy a publikum ne nevezzen tanárnak, végül is belefáradtam a folytonos tiltakozásba és így azt mondhatnám, hogy *tanár vagyok a közhangulat kegyelméből*. Most azonban, hogy alkalmam van ezt ismét kinyilatkoztatni, újból közlöm, nem vagyok tanár és semmiféle hivatalos állásom nincs” (*Vasárnap Ferenczi Sándor dr. elutazik Amerikába*, 1926, 15).

Amerika lelkéről és a pszichoanalízis új eredményeiről.

Fodor Nándor, a *Pesti Napló* New York-i tudósítója a St. Andrew szállodában tett látogatást Ferenczinél, hogy meginterjúvolja amerikai tapasztalatairól; elsősorban arra volt kíváncsi, hogyan viszonyulnak az amerikaiak a pszichoanalízishez, s hogy különbözik-e az amerikai típus az európaiétól.

Kritikáját Ferenczi az amerikaiak dicséretével kezdi: „Az *elzárkózottság* sokkal kisebb, mint amit a nagy európai városokban egész az utóbbi időkig tapasztaltunk. Már 17 évvel ezelőtt, amikor *Freuddal* először jártam itt, nemcsak nagy vendégszeretettel, hanem a *legnagyobb megértéssel* fogadtak” (Fodor, 1926, 9). Ferenczi szerint Stanley Hall, Putnam és William James szerepének köszönhető, hogy „*a pszichoanalízist nem fogadták azzal a vad ellenszenvvel az amerikai tudósok, mint az európaiak*, akiknek túlnyomó része csak két-három évtizedes védekezés után jutott el ma a megértésnek a fokához, amelyet Amerika már 17 év előtt mutatott” (Uo.). A nagyközönség intenzív érdeklődésének azonban hamar jelentkeztek a hátrányai is: a pszichoanalízis „*[d]ivat* lett és egyre-másra születtek analitikus iskolák és centrumok olyan emberek vezetése alatt, akik nem rendelkeztek a kellő képzettséggel” (Uo.). A háború után eszméltek rá, „*hogy a tudományos és laikus közönségnek egyaránt alaposabb és behatóbb információkra van szüksége*”(Uo.).

Ezután Ferenczi az amerikai társadalom rétegeinek a pszichoanalízishez való különféle viszonyulási módjait jellemzi. A társadalom egy része egyfajta szelídített formában igényli a pszichoanalízist:

„*nagy számmal vannak olyanok, akiknek a Freud-féle tanítások tudományosan imponálnak ugyan, de akik kifejezett vallási és etikai irányzatuknál fogva nem egészen elfogulatlanok olyan lelki tartalmakkal szemben, amilyenek a pártatlan analitikai vizsgálatok során felszínre kerülnek. Ezek közül sokan szívesebben fogadnak egy enyhített formájú pszichoanalízist, amely alkalmazkodik a nagyközönség szájaizéhez és lehetőleg mellőzni próbálja a szekszuális szempontok nagy fontosságát*” (Uo.).

Amerikában is megtalálhatóak azok, akiknek a nyugalma zavarják a pszichoanalitikus tanok, így élesen szembehelyezkednek velük. A társadalom egy másik része „*nem annyira tudományos, mint politikai, vagy társadalmi konzervativizmus miatt nem mer az*

új lelki tényeknek szemébe nézni. Ez a csoport azonban Amerikában kisebb, mint Európában” (Uo.).

Végezetül arról számolt be, milyen különbségek fedezhetők fel Európa és Amerika között a pszichoanalitikus gyógy mód szempontjából. A pszichoanalízis tapasztalata szerint az „egyénségek, jellemek, sőt mondhatnám: *a neurozisosok különböznek nemzetek szerint*” (Uo.). A származásbeli különbségek ezek mellett elenyészőnek mutatkoznak: „Mint Angliában, itt is azt tapasztaltam azoknál a zsidóknál és keresztényeknél, akiket vizsgáltam, hogy a faji különbségek alig jönnek számba és a neurozisosok típusa, valamint a karakterbeli nehézségek ugyanazok” (Uo.). A nemzeti különbségek azonban az európaiaktól eltérő képet mutatnak Amerikáról:

„Amerikában a tradíció aránylagos hiánya bizonyos mértékig erősebb és erőszakosabb ösztönöknek és ösztönmegnyilvánulásoknak kialakulásához vezet. Másrésztől mégis van egy erőteljes vallási és etikai hagyomány, úgyhogy *a konfliktus az úttörő karakter agresszivitása és a társadalmi konvenció között valamivel erősebb, mint nálunk*. Nehéz egy ilyen kérdéssel azonnal átfogó nyilatkozatot adnom, de az a benyomásom, hogy ennek a konfliktusnak hatása alatt a neurotikusok és a neurotikus irányban fejlődő karakterek száma itt nagyobb. Miután a naiv kielézési módok éppen e miatt a konfliktus miatt, meg vannak nehezítve, az egész társadalom érdeklődése *egy neutrális területre veti magát és ez a pénzkérés, ami kárpótlásul van hivatva szolgálni sok minden egyébért*” (Uo.).

A „dollárláz” pszichoanalitikus megvilágítása Ferenczi részéről értékes hozzájárulás az amerikai lélek megértéséhez. Mindent összevetve Ferenczi tapasztalata az, hogy „*Amerika jobban érdeklődik a pszichoanalízis iránt, mint Európa*” (Uo.). Budapesttel kapcsolatban is bizakodó, hiszen az itteni hivatalos körök német befolyás alatt állnak, Németországban viszont az egyetemek is egyre komolyabban foglalkoznak a pszichoanalízissel.

Ferenczi az elért eredményekről és további amerikai terveiről.

Fodor Nándor 1927 márciusában beszélgetett újra Ferenczivel, amikor részt vett a Ferenczi tiszteletére adott százötventerítéses búcsúbanketten a Hotel Pennsylvaniában. Ekkorra Ferenczi befejezte előadásait a szabadegyetemen, ahol „öt hónapon át ő volt sztár-előadó” (Fodor, 1927, 19). Fodor az ünneplés tanújaként röviden beszámol a

búcsúbankett eseményeiről és Ferenczivel folytatott beszélgetéséről. Ferenczi az elért eredményről elégedetten nyilatkozik: „Mások mondják, hogy bizonyos tespedésből ráztam fel a pszichoanalitikai érdeklődést és bizonyos felületességből mélyebb vizekre tereltem az idevonatkozó ismereteket” (Uo.) (Vö. Freud/Ferenczi, 2005, 155). Ferenczi gondoskodott az utánpótlásról is: „Rendes kurzusom már véget ért. De most még szemináriumfélélt tartok, csak tanároknak, zárt körben. Akiket itt kiképezek, azok fogják átvenni a munka folytatását, ha én már nem leszek ott” (Uo.). Végül elmondta, hogy haza kívánkozik: „Úgy érzem, hogy otthon is van elég tennivaló” (Uo.).

Egy évi távollét után hazaérkezett Ferenczi Sándor.

Az 1927 szeptemberében hazatérő Ferenczi prominens személyiségnek kijáró fogadtatásban részesül, családján, barátain és páciensein kívül újságíró is várja. Ferenczi fogadtatásáról így számolt be az *Újság*:

„Egy évi távollét után ma este a bécsi gyorsvonattal hazaérkezett Ferenczi Sándor dr., az európai híri ideggyógyász. Páciensei megható szeretettel váraakoztak a pályaudvaron a professzorra, akitől most már biztos gyógyulásukat remélik. Alig szállott ki autójából Ferenczi dr., *a kapu alól előtűnt egy magas, feketeszakállas, sápadt, beesett arcú, nyugtalan tekintetű úriember, aki még a lépcsőig sem hagyta jutni a tudóst, akinek könyörgött, mentse meg, mert már majdnem teljesen tönkrement.* Ferenczi dr. néhány barátságos szóval megnyugtatta, de a beteg már nem is érti, mit mond. Egy cédulára kellett felírni neki, hogy, hétfőn délután megvizsgálja a professzor. Fent a nagydiófautcai lakásban minden szoba kivilágítva. Rokonok, barátok, tisztelők sokasága várja idehaza Ferenczi Sándor dr.-t. A szalonban *négy-öt hatalmas virágarrangement és földiszitve, fölvirágozva az asztal is, amelyen az első vacsorát elfogyasztja családi körében*” (*Egy évi távollét után hazaérkezett, 1927, 8*).

Hogy Ferenczi tekintélyére milyen hatással volt amerikai útja, jól illusztrálja a megszólítás is: mint ‘tanár úr’ hagyta el az országot, mint ‘professzor’ tért haza.

Ferenczi önmagára inkább mint különböző amerikai egyetemeket és egyesületeket bejárt vándortanítóra tekint, s amerikai útjának elért eredményeiről beszámolva ismét elismerően szól a pszichoanalízis amerikai megbecsüléséről is: „*Amerikában a pszichoanalízisnek sokkal nagyobb az elterjedtsége és, hogy úgy mondjam, a tekintélye, mint Európában.* Ezzel szemben bizonyos hiányok mutatkoznak

az ismeretek elmélyítése szempontjából. Ez tette éppen szükségessé, hogy én odajöjjek, quasi mint *vándortanító*” (Uo.). Összefoglalja a európai útjának állomásait, az innsbrucki kongresszusról szerzett benyomásait, és újra kiáll a laikus analízis mellett: „Freud professzor velem együtt azon a nézeten van, hogy *a pszichoanalízis lelki probléma, melyet nem szabad az orvosi mesterségbe szorítani, hanem ismernie kell, tudnia kell róla, a kriminológusoknak, az etnológusoknak és a gyermekekkel foglalkozó tanítóknak. A pszichoanalízist szélesebb alapokra kell fektetni*” (Uo.).

„Némely európai klinika orvosi vizítje katonai parádéhoz hasonlít”. Még egyszer Amerikáról.

1927 decemberében Ferenczi az *Esti Kurir*nak is beszámolt amerikai tapasztalatairól. Élesen bírálta az amerikaiak laikus analízishez való viszonyulását: „Amerikában [...] a pszichoanalízis iránti *érdeklődés nincs arányban az elmélyedéssel*; annál jogosulatlanabb, hogy éppen az amerikai orvosok azok, akik — valószínűleg professzionális tekintélyük védelmében — *mellőzni akarják a nem-orvos analitikusok közreműködését, amit Freud nélkülözhetetlennek tart*” (*Némely európai klinika*, 1927, 9).

Elismerően nyilatkozott viszont az amerikai egyetemeken és klinikákon uralkodó szellemről, ahol nyomát sem látta az Európában megszokott tekintélyelvűségnek és szervilizmusnak. A Columbia University Ferenczi meghívását azzal indokolta, hogy

„‘ők nincsenek kellőképpen tájékoztatva a pszichoanalízisről, sőt sok tekintetben elemi ismereteik is hiányzanak’. *Ilyen őszinte kijelentést [...] az európai kontinens egyetemi tanári karától vajmi ritkán hallhatunk*. Egyébként az ottani klinikákon *az a stramm és alázatos hang is ismeretlen a tanár és orvosai között, ami némely európai klinika orvosi vizitjét katonai parádéhoz teszi hasonlónak*; az asszisztens (adjutáns) leadja a jelentést *s a tanár kíséretével ellép a haptákban álló betegek glédája előtt... Amerikában ez nincs*” (Uo.).

Mint érdekes amerikai szokást említi Ferenczi a nyilvános tudományos vitát, és elmeséli azt is, hogyan hívta ki őt Watson, a behaviorizmus „divatos apostola” egy ilyen vitára, amikor is Ferenczi felvilágosításai a hallgatóság körében nagy meglepetést keltettek, „mert az analízist sokan csak elferdített formában, Adler és Jung hígításában

ismerik” (Uo.).⁴⁷ A riválisokra kitérve megjegyzi, hogy Adler Amerikában a templomokban is tart előadásokat, Jung iránt pedig inkább a miszticizmust kultiváló pénzarisztokrácia érdeklődik.

Ferenczi magánéletéről és munkájáról

Bármilyen téma ügyében kereste a sajtó Ferenczit, a beszélgetések során számos információ hangzott el Ferenczi munkájáról és magánéletéről. A következőkben azokat az eseteket mutatom be, amikor nem egy külső apropó kapcsán terelődött a szó személyes témák felé, hanem a sajtó munkatársa kifejezetten azért fordult Ferenczihez, mert munkájára, magánéletére, hétköznapi szokásaira volt kíváncsi.

Milyen lesz jövőre az irodalmi termés?

Az *Esti Kurir* 1927-es karácsonyi számában írókat, festőket és népszerű tudósokat kérdezett munkájukról. „Min dolgozik most?” – így szólt a kérdés. A válaszadók névsorában többek között Babits Mihály, Fenyő Miksa, Füst Milán, Gellért Oszkár, Hatvany Lajos, Ignotus, Karinthy, Kassák, Komor András, Kosztolányi, Nagy Lajos, Németh Andor, Szép Ernő, Szomory, Tersánszky, Török Sophie szerepel, és Ferenczi mellett még egy pszichoanalitikus: Feldmann Sándor. A szerkesztők reményei szerint „e válaszok mind érdekelni fogják azokat, akik a nyilatkozók művészi és emberi egyénisége iránt érdeklődnek” (*Milyen lesz jövőre az irodalmi termés*, 1927, 23). A pszichoanalitikus népszerűség tekintetében az ország legnevesebb művészeivel vetekedhetett. Ferenczi maga így számolt be munkájáról:

„Két tanulmányon dolgozom a *neurózistan és a pszichiátria* köréből, néhány fontos kérdéstről; sajtó alá rendezem *Amerikában tartott pszichoanalitikai előadásaim* magyar és angol nyelvű kiadását — ezenkívül két újabb előadássorozatot készítek elő. Bécsi meghívásra Bécsben márciusban fogok előadást tartani a *pszichoanalízis és a kriminológia határterületéről*. A másik előadás-ciklust — a pszichoanalízis köréből — *Párizsban* fogom tartani husvét táján, a *Sorbonne tudományfejlesztő osztályának meghívására*” (Uo.).

⁴⁷ Watsonnal folytatott vitáját Ferenczi Freudnak írt levelében is részletesen elbeszélte, vö. Freud/Ferenczi, 2005, 135.

A szerelem végső titkai.

1928 decemberében a *Pesti Napló* karácsonyi száma közölt interjút Ferenczivel. Az interjú fő témája Ferenczi német nyelven 1924-ben, magyarul 1929 márciusában megjelent alapműve, a *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében* (a magyar kiadás Bevezetése 1928-as keltezésű). Ferenczi e művének gondolatai más nyilatkozataiban és beszélgetésekben is felbukkannak (Pl. Karinthy, 1925).

Ferenczi a hozzá intézett kérdésre, hogy legfontosabb alkotásairól beszéljen, némi tünődés – hiszen az „alkotás komoly nagy szó” – után a *Katasztrófákról* kezd beszélni: „Ha van valami, amit műveim közül talán alkotásnak tekinthetek, akkor az a *Versus einer Genitaltheorie* című könyvem, amely a nemzetközi pszichoanalitikus kiadó társaságnál jelent meg 1924-ben németül és amelyet ép most fordítottak le magyarra is. Freud amikor ezt a könyvet elolvasta, igen szellemesnek nevezte, amivel nem voltam nagyon meglepve. Később véleményét odamódosította, hogy talán mégis közel jutottam vele az igazsághoz” (*Beszélgetés dr. Ferenczi Sándorral*, 1928, 53 [2006, 203-206]). Több forrás is alátámasztja, hogy Ferenczi a *Katasztrófák*-at tekintette főművének, többek között Az *Est* könyvkritikájában is azt olvashatjuk, hogy Ferenczi „legfontosabb és legértékesebb munkájának” tartotta új könyvét (*Dr. Ferenczi Sándor új könyve*, 1929, 8). Ferenczi beszél a könyv megírásának módszeréről, az utrakvisztikus eljárásról (vö. Hárs, 2000): megjelenése előtt azért őrizte tíz esztendeig fiókjában a könyvet, „mert ellentétben állott azzal az elfogadott szabállyal, hogy minden tudományág csak saját módszerével dolgozhat, a pszichológia lélektani, a természettudomány fizikai módszerrel” (*Beszélgetés dr. Ferenczi Sándorral*, 1928, 53). Ferenczi az interjúban a könyvében szereplő tételeket fejt ki; elmagyarázza, hogy ismétli meg az egyén fejlődése a faj fejlődését, miért vágyik vissza az ember a tengerbe, és mi módon térhet vissza az örök anyához, s miképpen lesz a nagy katasztrófa, amely a faj esetében a tenger kiszáradását, az egyén életében a születést jelenti, az ember nemi életének hajtóereje.

Az interjú végén néhány tudománypolitikai megjegyzést is tesz: legmaradandóbb alkotásának a Nemzetközi Pszichoanalitikai Egyesület életrekeltését tartja, és sokat küzdött a „pszichoanalízis vadhajtásai” ellen: „legközelebb az úgynevezett Stekel-féle ‘független orvosanalitikusok’ kerülnek talán sorra” (Uo.).

Ferenczi egy napja.

A *Színházi Élet* 1929-ben *Nagy emberek 24 órája* címmel jelentetett meg riportot, s a kor számos prominens személyisége – írók, költők, színészek, politikusok – között Ferenczi napirendjét is közölte. Hiszen „mindenkit érdekel: hogyan élnek, mivel töltik a nap huszonnégy óráját a politika, társadalom, tudomány és művészet sokat emlegetett kiválóságai. [...] Így élnek, így telnek napjaik, amelyek mögé annyi csodaszerű, izgatott és sokszor titokzatosat álmodik az olvasó fantáziája” (*Nagy emberek*, 1929, 22).

„Dr. Ferenczy [sic!] Sándor 8 órakor: felkel. 9-től 1-ig: dolgozik, azaz betegeivel foglalkozik. 1 órakor: ebédel. 3 óráig: pihen. 3-tól 8-ig: dolgozik és a nyáron Oxfordban tartandó előadása anyagának előkészítésével foglalkozik. ½ 9-kor vacsorázik. ½ 10-kor: legszívesebben moziba megy, de sűrűn jár koncertekre is, társaságba viszont meglehetősen ritkán. ½ 1-kor: lefekszik” (Uo.).

A detektívregényekről.

Az *Esti Kurir* 1932. karácsonyi számának anketjában a kor jeles tudósainak, művészeinek, politikusainak – Ferenczi mellett többek között Babits Mihálynak, Fenyő Miskának, Füst Milánnak, Friedrich Istvánnak, Gaál Franciska színésznőnek, Ignotusnak, Karinthynek és Vámbéry Rusztemnek – a véleményét kérdezte egy jellegzetes kortünetről, a detektívregények olvasásáról. Az anket eredménye az lett, hogy „a szellemi arisztokrácia nem szégyenli a detektívregény-olvasást, nem titkolja úgy, mint egy gyerekkori bűnt” (Kolozs, 1932, 13).

Ferenczi Babits-csal, Karinthyval és Vámbéryval együtt a detektívregények kedvelőinek táborához tartozott. Amikor az *Esti Kurir*, munkatársa felkeresi, Ferenczi rendelőjéből éppen akkor távozott az utolsó beteg.⁴⁸ Ferenczi „minden gátlás nélkül, őszintén bevallja”, hogy ő is szívesen olvas detektívregényeket, s rögtön lélektani magyarázattal is szolgál e szokás felől:

⁴⁸ Ferenczi vészes vérszegénységének tüneteiben akkoriban átmeneti javulás állt be, s munkakedve is visszatért. Egészségi állapota felől 1932. dec. 14-én kedvező hírekről számolt be Freudnak, vö. Freud/Ferenczi, 2005, 319.

„Több esztendővel ezelőtt egy előkelő és tudnivágyó, kissé öntelt társaságban azt a kérdést vetették fel előttem, mi különbség van pszichológiai szempontból a kriminális (bűnöző) és a józan ember között? Hirtelenében azzal a látszólagos paradoxonnal tudtam csak felelni, hogy a rendes ember az, aki jól tud vigyázni saját kriminalitására. Ebben egyúttal megvan a kérdés [sic!] arra nézve is, miért hódított olyan rohamosan tért a detektívirodalom. *Mindnyájunkban vannak fantáziák és indulatok, amelyek, ha a cselekvés formáját ölténék, minket is a bűnözők osztályába soroznának.* Ilyen rejtett vagy elfojtott tendenciák azonban, ha elfojtott formában is, de kielégülésre törekcsenek, s törvényszéki tárgyalások leírásának olvasásában, az írásművészet tragikus vagy cinikus alkotásaiban találják azt meg. Már *Aristoteles* is megmondta, hogy a színházba jó eljárni, mert ott sok minden személyes érzésünket kisírhatjuk és kitombolhatjuk... A társadalom [...] és az erkölcs nagy megterhelést ró mindnyájunkra, van bennünk valami, ami *irigyli a minden korlátozástól mentes szabad kiélést.* A görög bölcs a színházban történő érzelm-kielégítést orvosi nyelven: hurutos érzelm-kiömlésnek, *katharzisnek* nevezte el. *Ennek a szolgálatában állnak a detektívregények is.* Persze ezzel még korántsem merítettem ki a bűnügyi regények nagy népszerűségének lélektani problémáját (Uo.).

Ferenczi végül egy rövid történetet mesél el, amely vele esett meg: „Társasággal Lillafüredre rándult ki. A társaság egyik tagja megőrzés végett rábízta pénztárcáját, jelentős összeggel... Este lement a tópartra egyedül, s köveket, fadarabokat dobált a tóba. Hazajövet kellemetlen felfedezést tett, *hiányzott a rábízott pénztárca.* Tüvé tette érte az egész környéket és — *másnap megtalálta az ágyában, a párna alatt*” (Uo.).

Ferenczinek ez anekdotában való részvétele is jelzi népszerűségét, közéleti szerepét és a nagyközönség iránta való érdeklődését.

3.1.2 Feldmann Sándor interjúkban és riportokban

Ferenczi után Feldmann Sándor volt az a pszichoanalitikus, akihez legtöbbször fordultak a különböző napilapok és folyóiratok munkatársai felvilágosításért. A vizsgált lapokban 1926 és 1935 között 39 alkalommal szerepelt riportokban és interjúkban (Lásd: 5. melléklet).

Nagyobb munkáit Feldmann elsősorban azoknak a témáknak szentelte, amelyek leginkább a nemzedék lelki válságaiként – „korunk legsúlyosabb betegségeiként” (Feldmann, 1927a, 9) – foglалhatók össze: „*az emberek nemiéletének rendezetlensége, fonáksága, perverziók tarka változatainak aggodalmas előretörése, a nemileg tehetetlen férfiak megdöbbenően nagy száma, a nők hidegsége a házasságban, mindkét nem nagymértékben kialakult homoszexualitása*” (Feldmann, 1927a, 9). A férfiak potenciazavarain, a nő ösztönéletén túl könyveiben többek között a gyermekkor szexualitását, kényszerképzetek és egyéb ideges lelki bajok keletkezését, a testi működészavarok (pl. dadogás) lélektanát is tárgyalta. A szexualitás problémaköre ehhez képest a Feldmannal készült interjúkban aránylag ritkán került elő, láthatóan tabusított területnek számított akkoriban. Feldmannat jellemzően nem kérdezték a pszichoanalitikus mozgalom történetét érintő lényeges mozzanatokkal kapcsolatban sem – Freud magyarországi helytartója egyértelműen Ferenczi volt –, a sajtó viszont előszeretettel fordult hozzá bármely tudományos kérdés, napihír vagy bűneset lélektani megvilágításáért.

Feldmann a hétköznapiok lélektani vonatkozásairól

A sashalmi delejes asszonyról.

Az *Esti Kurir* 1926-os riportjában Feldmann mint a „független pszichoanalitikusok magyarországi exponense” a csodavárás jelenségét és magukat a csodavárókat tette vizsgálat tárgyává, akik tömegesen vertek táborot a delejes asszony rezidenciája előtt, annak késő éjszakai hazatérésére várakozva:

„Feldmann dr. megnyugtató szavára körénk sereglenek a betegek és bár mindegyik kap helyes orvosi tanácsot, a végén valamennyi kijelenti, hogy ő azért mégis megvárja a delejes asszonyt. Középkorú munkásasszony mutatja a jobbszemét: hályog van rajta. Feldmann dr. ezt mondja neki:

— Fiam, magának ki kell operáltatni a jobbszemét, mert pár héten belül megvakulhat a balszemére is.

— A klinikán is ezt tanácsolták — válaszolja az asszony, — de nem csúfítom el az arcomat, a delejes asszony majd csak meggyógyít” (Németh, 1926, 5).

Feldmann a hatóságok közbelépését javasolta, „mert az itt egybesereglettek nagyrésze rövidesen bekövetkező orvosi beavatkozással még menthető lenne, de ez a tömeghisztéria magával ragadja a betegeket és miközben a delejes asszony csodáját várják, menthetetlenül tönkremennek” (Uo.).

A delejes asszony által meggyógyított esetekre a magyarázatot a szuggesztióban látta:

„Miatán a delejes asszonyról az a hír járja, hogy delejes asszony, nők és feminin természetű férfiak csekélyebb mértékű idegbaján ideig-óráig tud segíteni. Fontosnak tartom azonban megjegyezni, hogy az ilyen bajokon minden orvos tud segíteni, mégpedig jobban, mint a delejes asszony. Az orvos ugyanis megszünteti a bajok okát és ezzel a bántalmak végérvényesen elmúlnak. A delejes asszony erejében való hit csak egész rövid ideig szuggeszálhatja a beteget, úgyhogy a visszaesés minden tényleges bajnál bizonyosra vehető.” (Uo.). Felhívta a figyelmet azonban arra, hogy csak nőies természetű férfiakon és asszonyokon segíthet, mert a szuggesztióra való fogékonyság „tudvalévően nem más, mint tudatalatti szexuális odaadás, vagyis pár excellence nőies tulajdonság” (Uo.).

Az ortodox freudi tábor minden bizonnyal sarlatánságnak minősítette volna, hogy Feldmann – az utcán, nézőközönség előtt – egy várakozó betegen rövid pszichoanalízist rögtönzött:

„Az asszony nyög a szekérben, azt mondja, mozdulni sem tud. Feldmann dr. elkezd kapacitálni, jó szóval kérleli a nőt, végre az kiszáll a szekérből, egész rendesen mozog és rövid pszichoanalízis után annyira normálisnak mutatkozik, hogy az öreg paraszt rémülten néz Feldmann dr.-ra és azt hiszi, valami ellendelejesasszonnyal van dolga” (Uo.).

Az autóbalesetek lelki okairól.

1927-ben az *Esti Kurir* az autószerencsétlenségek pszichológiai vonatkozásairól kérdezte Feldmant, aki az autóvezetés és egyéb eszközök ember általi működtetésének lélektanával kapcsolatban elmondta, hogy „az autó vezetője is egész egyéniségét a

kormánykerékre koncentrálhatja. A kormánykerék így a lélek mérlegévé válik, amely elárulja, hogy; a vezető egyensúlyozott ember-e, elárulhatja a vezető temperamentumát, lelki nyugtalanságát, lelki konfliktusait” (*Ha nők vezetik az autót*, 1927, 7). A balesetek forrása az, hogy

„a legtöbb emberi lelkület rendezetlen és ez a *rendezetlenség éppen a legkritikusabb pillanatokban hat bénítólag* és viszi romlásba az embert. Ha az ember a kormánykerék mellett ül, úgy a kormánykerék lesz az egyéniség kifejezője és így egy indulatáttétel révén az autókezelés mikéntjében fejeződik ki az ember önérzethiánya — az okozza ugyanis a lélekjelenlét elvesztését — kifejeződik továbbá a lélek rejtett, gonosz és kártevő szándéka, tudattalan öngyilkossági tendenciája” (Uo.).

Végezetül a női autóvezetőkre is kitért, akikkel Feldmann szerint feltűnően kevesebb baj történik, mint a férfiakkal: „Ez onnan van, hogy *a kormánykerék a nőnek férfias szimbólumává válik*, módjában áll a kormánykerék mellett ilyen tendenciáit kielégíteni és *ez az önérzetét hatalmasan felfokozza*” (Uo.).

Tóga fakír produkciójáról.

1927-ben az *Esti Kurir* a berlini Tóga fakír állítólagos teljesítményéről – a fakír a hírek szerint százharminc órát töltött a föld alatt, lezárt üvegkoporsóban – kérdezte Feldmann véleményét, aki elmondta, hogy a fakírok önszuggesztiós dresszúrával pl. az érrendszert ugyan kitűnően tudják befolyásolni, de mivel egy ember 5-6 percnél többet nem élhet oxigén nélkül, „kétségtelen tény, hogy Tóga fakírnál, amennyiben a távirat jelentette produkciót valóban véghezvitte, *egész közönséges svindli történet*” (*Ötezer néző jelenlétében*, 1927, 15). A médiumokkal kapcsolatos saját tapasztalatairól is beszámolt: „Kezeltem egész sereg úgynevezett spiritiszta médiumot, de az analízis alatt mindig kiderült, hogy *vagy tudatosan csaltak vagy öntudatlanul*. Ez utóbbi esetben gyakran előfordult, hogy azok, akik a médium cselekedeteit megfigyelték, *érthető okokból bizonyos lelki vakságban szenvedtek, úgyhogy ők sem vették észre a csalást*” (Uo.).

A modern nőről.

1930-ban esztéták, írók, képzőművészek, színművészek, orvosok véleményét kérdezte az *Ujság* a modern nőről. Feldmann „mint neves pszichoanalitikus” a női arcfestést és a rúzshasználatot elemezte a pszichoanalízis szemszögéből, arra a következtetésre jutva, hogy akárcsak a primitív népeknél a főcél a feltűnés, a tetszésvágy kielégítése,

„de ezt a célt ügyesen takarják azzal, hogy 'divat'. [...] Mert az eredeti cél feltűntetése mindig tilos marad. Hogy ez mennyire igaz, bizonyítja sok parapátiás (ideges) nő iszonya a pirosítás és kendőzés ellen: ők erősen érzik azt az Igazságot, amit más társnők sikeresen rejtegetnek önmaguk előtt: hogy a pirosítás és kendőzés erotikus célt szolgál és vele a nők az eredeti helyett az 'ártatlan' arcot emelik ki, teszik feltűnővé és teszik közzemlére” (*Önnek tetszik a modern nő*, 1930, 7).

A sex appeal-ről.

Az *Esti Kurír* művészek, orvosok, színésznők megkérdezésével rendezett ankétot az akkori Európán uralkodó új jelszóról, egy általános és mindennapi problémáról: a sex appealről, amely „bevonult a társaséletbe, a művészetbe, az irodalomba, a színházak deszkáira és a film vásznára”(Ádám, 1931, 17). Feldmann határozott támadást intézett az új jelszó ellen:

„A sex appeal-láz a mai emberiség kulturális és nemi nyomorúságának fokmérője. Szegénységi bizonyítvány, mert nem más, mint teljesen szív- és léleknélküli kapcsolatkeresés a legkönnyebb és legrövidebb úton. Megcsúfolása az emberiség eddigi kulturális és erkölcsi emelkedettségének, amely a nemek közti kapcsolatot és annak megteremtését lelki vonzalomhoz is köti. [...] Az emberiség vezető eszme nélkül vergődik és ebben a vergődésében valami új, könnyű és felelősség nélküli narkotikumot keres, amelyet meg is talál a sex appealben. Az életnek ez látszólagos értéket ad és a nagy nyomorúságot elfelejteti. De mint minden narkotikumnak, úgy a sex appealnek is meg lesz a reakciója. Talán [...] úgy, hogy a szexualitás szervesen beilleszkedik két ember teljes együvé tartozásába, de nem lesz kizárólagos motívuma” (Ádám, 1931, 17).

A „weekend”-ről.

A *Színházi Életnek* egy 1931-es számában ismert írók, színészek, politikusok, orvosok mondták el véleményüket a weekendezésről. Feldmann az orvos szemszögéből magasztalta a weekendezés szokását (Vö. Ferenczi, 1897): „A mindennapi reális élet sok tekintetben erőszakot jelent a testre és különösen a lélekre. [...] Ezért van nagy szükség az úgynevezett 'második világra', mely a köznapi és a mindennapi mellett

felszabadulást jelent a robot alól és menekülést mindahhoz, ami közelebb áll a természethez, mint a reális élet. Ismerjük a

„szabad természet” mély lelki jelentőségét, a turistaság mélyén rejlő titkos erőket, a visszatérést a naphoz, a vízhez, mely az embernek legősibb kísérője. A mindennapi ruhával a weekendező ledobja magáról mindazt, ami a kultúrában túlzott és káros. Az emberek közötti szociális szakadék is enyhül, a barátság jobban kifejlődik, jobban előtérbe kerülnek az emberek természetes előnyei és le kell vetni azt az álcot, melyet az emberek egyébként kénytelenek viselni” (*Weekend*, 1931, 65-66).

A fiús lányról.

Forró Pál, a *Színházi Élet* lelki problémákkal foglalkozó rovatvezetője a „konzíliumot” hívott össze a kérdés – *Milyen a fiús lány?* – megtárgyalására. A konzílium résztvevői: Frey Ernő, Décsi Imre és Feldmann Sándor ideggyógyászok voltak. Frey Ernő igen elismerően szólt az új női generációról, Décsi Imre szerint azonban a nő semmivel nem változott többet, mint a férfi. Feldmann mint az Orvosanalitikusok Egyesületének elnöke nyilatkozott, lándzsát törve a dolgozó nő mellett:

„Ha a dolgozó férfi egészséges kultúrjelenség, úgy nem jelenthet semmi rendellenességet, vagy bajt a dolgozó nő sem. [...] A munkával a nő szexualitása egy nivóra kerül a férfiéval. A dolgozó nőnek élettájékozódása sokkal jobb, önértesebb, több férfit ismer meg, választásában biztosabb és megtanulja a felelősséget vállalni. [...] A dolgozó nő mellé egy új férfitípus fog kifejlődni, melynek szépségideálja is dolgozó nő lesz. Hiszen a nő nem azért kell, mert szép, hanem azért szép, mert kell. A dolgozó nőben az új típusú férfi nemcsak a szexuális társát fogja megtalálni, hanem – a szexualitáson keresztül – egyéb ideáljait is. Ami eddig csak a szerelmesség rövid ideje alatt volt meg: az egymásratalálás boldog érzése, sokkal állandóbb lesz” (Forró, 1931, 43).

Bár Feldmann egyes megszólalásai (*Az Újság ankétje*, 1926, 6; *A tudomány mítosza*, 1927, 10) kevésbé haladó felfogásra utalnak a témával kapcsolatban, a fenti nyilatkozata nem hagy kétséget afelől, hogy üdvözölte a „modern nő” jelenségét. A nézeteiben megmutatkozó ellentmondások feltételezhetően a nőkhöz való személyes viszonyából magyarázhatók.⁴⁹

⁴⁹ Feldmann 1918 decemberében jegyezte el Ripper Margit iparművésznőt (Bp., 1989. márc. 21-?) (*Házasság*, 1918, 8), aki később F. Ripper Margit néven volt ismert. 1928 januárjában megszületett

A lakások és színek harmóniájáról.

A *Színházi Életnek* néhány hozzáértő – egy építész, egy iparművész, egy kereskedelmi tanácsos és Gombaszögi Frida színésznő és Feldmann Sándor – nyilatkozott a témáról. Feldmann a publikum számára a nagypolgári lakás berendezésének és tulajdonosa személyiségének összefüggéseit fejtegette: „természetesen a lakáson is nagymértékben meg lehet látni az illető jellemét. Egy lakásra nézve lényeges: 1. a benne elhelyezett bútorok mennyisége, minősége; 2. formája és színe. [...] Az ember egyéniségének megfelelő színek (ez individuális) helyesen csoportosítva, kellemesen hatnak, mert az ember mintegy színekben is materializálva látja magát” (*Színek, lakások, emberek*, 1932, 203).

Az igazmondó gépről.

Többek között Karinthy Frigyes, Pásztor Árpád, Honty Hanna, Frey Ernő, Herman Lipót festőművész és Kálmán Jenő humorista mellett mint pszichoanalitikus Feldmann is nyilatkozott a *Színházi Életnek* Cambon angol professzor csodagépéről, és csatlakozott a felháborodottak seregéhez:

„Nagyon kételkedem az igazmondásra kényszerítő gép gyakorlati értékében. A lélek mechanizmusai olyan ravaszok, hogy bizonyára kifognak az ilyen gépen is. A gép – mint az eddigi kísérletek igazolták – legfeljebb azt árulja el, hogy a vizsgált ember valamely kérdésnél mekkora izgalomban van, viszont ez az izgalom független attól, hogy a vizsgált igazat mond-e, vagy nem, mert a lámpalázat kiválthatja már a vizsgálattal kapcsolatos fokozott idegesség is. Éppen ezért az effajta vizsgálatot a bűnügyi vizsgálatoknál is teljesen hasznavehetetlennek tartom... De ha mégis tökéletes lenne a gép, akkor nagyon veszélyes volna az alkalmazása. Az emberiség ma még nem rendezkedett be az őszinteségre és kulturánk szégyene, hogy csak hazugsággal tartható fenn úgy az egyén, mint a társadalmak egyensúlya” (Forró, 1933, 27-28).

A névtelen levélíró lelkéről.

lányuk, Feldmann Zsuzsanna Judit (Susan Judith Taubes filozófus és író). A születő gyermek az apa minden figyelmét és szeretét magára vonta (Hessing, 1995, 34), az anya az 1930-as évek elején elhagyta a családot. Feldmann addig otthonukat (Pasaréti u. 35.) hátrahagyva, 1939-ben lányával az USA-ba emigrált. Susan Taubes 1949-ben összeházasodott Jacob Taubes vallásfilozófussal, az 1960-as években azonban válásra került sor. Susan Taubes *Divorcing* című önéletrajzi regénye (Taubes, 1969) megjelenése után néhány nappal öngyilkos lett (Vö. *Höllische Zweisamkeit*, 1995, 203-205).

A *Pesti Napló*nak utoljára 1934-ben nyilatkozott Feldmann, már nem orvosanalitikusként, hanem mint pszichoanalitikus. Névtelen levelekkel árasztották el ugyanis a városházát, ennek kapcsán kérdezték a névtelen levélírás lelki motívumairól.

Feldmann szerint a névtelen levélíró célja kétségtelenül „*a megrökönyödés és a megbotránkozás keltése*. Ugyanezt tapasztalhatjuk az exhibicionistánál, aki hirtelen lepi meg a gyanútlan nőt és mutogatja magát [...]. A névtelen levélíró sértettnek, háttérbeszorítottnak érzi magát, akit kirekesztettek valamilyen körből, aki azt akarná, hogy szeressék azok, akiket megbotránkoztat és... mivel a szeretetet nem kapja meg, hát kárt okoz és igyekezte odairányul, hogy szétrobbantson embereket. Ha őt nem szeretik, hát mások se szerethessék egymást” (*Divatban a névtelenség*, 1934, 6). A névtelen levélíróra az is jellemző, hogy úgy viselkedik mint a felnőttek titkaiból kirekesztett gyermek. A névtelenség öröme mögött tudattalan motívumok húzódnak:

„Feltűnő, hogy a rendőrséget teljesen helytálló leleplezésekkel lepi meg névtelenül az emberek, akik nevüket nyugodtan a levél alá írhatnák. Hiszen igazat írtak, bűnöst lepleztek le és ha kell, a rendőrség megőrizné inkognitójukat. De nem! *A névtelenségben van valami örömplusz és ez kell a névtelen levélírónak.* [...] Az ok pedig valami tudattalan motívum. Teljes világosságot azonban csak több ilyen eset mély analízise adhat” (Uo.).

A meloterápiáról.

1934-ben a *Színházi Élet* Ranschburg Pálhoz, Ábrahám Pál zeneszerzőhöz és Feldmannhoz egy új gyógymóddal, a meloterápiával kapcsolatban – egyes amerikai orvosok a lélek kóros elváltozásait gyógyították vele – fordult felvilágosításért. Feldmann mint pszichoanalitikus szólt hozzá a témához, de meglehetősen szkeptikusnak mutatkozott a módszer használhatóságát illetően:

„Tapasztalati tény, hogy meglévő, de rejtett, vagy elfojtott érzéseinket a zene képes a felszínre hozni. *Bizonyos zenefajta a meglévő gátlásokat megszüntetheti, vagy erősítheti.* Egy lendületes melódia például megszüntetheti a férfi, vagy nő szerelmi gátlásait, *illetve kifogásnak használhatják fel, hogy a gátlás emiatt szűnt meg.* (Például a lány meg hagyja magát csókolni egy forró tangó hatása alatt... azaz, alig várta, hogy a tangóra hivatkozva, megengedhesse a csókot.) A fenséges zene emeli a kötelességteljesítés és az önfeláldozás érzéseit. Tisztán a véletlenül múlik persze, hogy bizonyos emberekre és betegségekre milyen zene hogyan hat. Receptszerűen bizonyos bajok ellen hangszerket, vagy zeneszerzőket felírni kétségtelenül túlzás. Az analitikai kutatások alapján tudjuk, hogy a hang kiadása ének, vagy bevétele, zene útján az ösztönökre kihatással van. Viszont nem szabad kifelejteni az *Ént*, amelyen keresztül, mint hűvös szűrőn át jutnak be, vagy mennek ki a hatások. Ezt pedig zenével befolyásolni nem, vagy csak nehezen lehet” (Barabás, 1934, 19)

Feldmann népszerű tudományos kérdésekről

A rombadöntött családi érzésről.

Az *Ujság* 1926. augusztusi számában Lady Una Troubridge, az angol nőmozgalom egyik vezető tagja nagy feltűnést keltő cikket közölt a háború óta megromlott családi életről (Troubridge, 1926, 5). Az *Ujság* ankétjában – egy író, egy feminista, egy bíró és egy szociológus mellett – Feldmann mint orvos szól hozzá a kérdéshez. Feldmann, aki 1926-ban a *Közegészségügyi Értesítő*ben is jelentett meg cikket a házassági zavarok lelki okairól, ezúttal kevésbé lélektani, inkább társadalomkritikai szempontokat emelt ki hozzászólásában. Elmondta, hogy a család válságát „szociális betegségnek” tartja, „melyet gyógyítani kell és gyógyítani lehet is” (Az *Ujság* ankétje, 1926, 6). A család betegségének kórokozói közül kettőt ragadott ki: „a szülők hallatlan tájékozatlanságát gyermekeik lelki életét illetőleg” (Az *Ujság* ankétje, 1926, 6) és a „gazdasági bizonytalanságot” (Uo.). Az első problémára, a gyermek nem-megértésére a megoldást minden szülő oktatásában látta: „Oktassák és tanítsák ki a szülőket azok, akik az élet misztériumaival szinte minden nap szembekerülve, azokat kiismerték: az orvosok. Állítsanak fel ilyen tanácsadó intézményeket szülők és gyermekek számára. Hozzák be a szülők kötelező oktatását” (Uo.). A gazdasági bizonytalanság felszámolását Feldmann az állam vezetőitől várja, akiknek „gondja és kötelessége” lenne, hogy „teljék a polgárnak nemcsak a pusztá megélhetésre, nemcsak az adóra, hanem a takarékra is” (Uo.). Feldmann utópiájában „[a] gazdaságilag biztos, valamint a kellően kioktatott apa a család erős kormányzója lesz. A fiú szívesen fog *a hozzá is alkalmazkodni tudó apához igazodni*, a lány pedig — ha talán türelmetlenül is — de boldog reménységgel fog várni arra az időre, midőn bevonulhat ősi hivatásának szentélyébe: a családba, ahol megtalálhatja a jól megválasztott élettárs mellett számításait” (Uo.). Feldmann paradox megfogalmazásában a pszichoanalitikus álláspont mellett a 19. századi családmodell hagyományaihoz – ahol az apa a család erős kormányzója és a család a nő ősi hivatásának szentélye – való rögzítettség is tetten érhető (Vö. pl. Ferenczi, Otto Gross, Reich írásait a női-anyai princípiumról). Feldmann egyéb megszólalásaiból kitűnik, hogy mindemellett a női egyenjogúság híve volt: örvendetesnek tartotta azt az általános tendenciát, hogy a nő mind szellemi, mind fizikai téren „el akarja érni a fejlődés adta

legmagasabb lehetőséget” (Feldmann, 1927a, 124). Orvosanalitikus részről a legjelentősebb hozzájárulás a házasság és család témájához Stekel 1931-ben megjelent *Modern házasság* c. könyve, amelyben a házasság és család egymással összefüggő problematikájára az egyetlen megoldást a nevelés reformjában látja: „amelynek révén sikerül elkerülni azokat a hibákat, amelyek az egyént a házasságra képtelenné teszik” (Stekel, 1931, 136).

A történelem ősi mítoszáról.

Az *Esti Kurir* 1927 végén érdekes kérdésfelvetéssel kereste föl Feldmannt: „hogyan alakultak volna a társadalmak, a vallások és a társadalmi fogalmak, ha a prehisztórikum ködös homályában az első gyilkosságot nem a fiúk, hanem a lányok követik el?” (*A tudomány mítosza*, 1927, 10). A kérdés apropóját Lou Salomé tanulmánya szolgáltatta, amely a frissen megjelent *Almanach der Psychoanalyse*-ben látott napvilágot, és azt fejtegette, hogy milyen következményekkel jár, hogy nem a leányok követték el az apagyilkosságot (Salomé, 1927).⁵⁰

Feldmann, az „ismert kitűnő fiatal pszichoanalitikus” (*A tudomány mítosza*, 1927, 10) először Freud elméletét foglalta össze, saját gondolataival kiegészítve, amelyeknek kiindulópontja a férfinek a nővel szembeni tökéletessége. Hangsúlyozta, hogy az emberiség történetében „mindig a férfi játszotta a vezérszerepet, miután anatómiai konstitúciója őt predesztinálja az aktív cselekvésre. Az első emberi társadalom nagyobb család volt, ahol *az apa lévén a legerősebb, ő volt az úr minden tekintetben*. Amikor azonban a fiúk felnőttek, szembe találtak az apával, aki kénye-kedve szerint uralkodott. *Megindult a harc, amelyben a család nőtagjai nem vettek részt, miután ennek nem lett volna semmi értelme.* [...] A nők különben is, valamint ma, épügy a kinyomozatlan ősidőkben is *bizonyos kárörömmel szemlélték a férfiak harcait: a férfiak egymást-pusztítása volt, van és lesz mindig a rekompenzáció azért a féktelen irigységért, amelyet a nő ösztönösen érez a férfi iránt tökéletesebb anatómiai alkataért*” (Uo.). Saját tapasztalatait megosztva azt is elmondta, hogy „az apa elpusztításának kívánsága ma is megvan minden férfi tudatalatti rétegeiben: az analízis során ez a vágy

⁵⁰ Freud *Totem és Tabu*-ban kifejtett elmélete (Freud, 1912/13) 1927-ben is intenzíven foglalkoztatta a kor gondolkodóit (Vö. pl. Bálint, 1927; Malinowski, 1927).

minden esetben tudatossá tehető” (Uo.).

A rivális elméletet elképzelhetőnek tartja, mindazonáltal nem túl hízelgő a véleménye a nők társadalmának esetleges kultúrájáról: „Hogy a leányok agyonüssék az anyát, mint riválist, arra nem volt semmi szükségük, mert fiatalságuk biztosította a természetes előnyt. Ellenben nagyon is elképzelhető, hogy a leányok *érzelmi okokból agyonüthették volna az apát*. Ennek következménye – amint azt a modern nő analízise mutatja – torz társadalom lett volna. A nő ugyanis *nem az anatómiai alkatából következő lehetőségeket aknázta volna jobban ki, hanem a férfit részben letörni, részben pedig majmolni igyekezett volna*. [...] Egy női hegemonián alapuló társadalom szegényes kulturlehetőségeit legjobban jellemzi azonban a méhek társadalma. A méheknek van egy meglehetősen tökéletes ősi kultúrájuk, az asszonyi hegemonia mellett azonban ez a kultúra mit sem halad. Valószínű, *hogy a nők társadalma aligha találta volna ki a matematikát, vagy a csillagászatot, ellenben szinte bizonyosra vehető, hogy ez egész női társadalom kulturtendenciája odairányult volna, hogy a nőt – legalább szimbólikusan – a férfi anatómiai tökéletességére emelje*. E női társadalom Istene valószínűen nő lett volna, még pedig hasonló a hindu Kálihoz, Siva feleségéhez, *a rombolás, a káosz, az éj és a rémület istennőjéhez*, akinek ábrázolásában mindez abban nyilvánul meg, hogy levágott férfifejek, kezek és hullák közt vértől ittas táncot jár” (Uo.). Feldmann nyilatkozata arról tanúskodik, hogy gondolkodása a hagyományos feudális-polgári családmódelhez rögzült, mai fogalmaink szerint hímsovinisztának is nevezhető. Nem tud vagy nem akar tudomást venni többek között Bachofen, Gross, Reich vagy akár Ferenczi nézeteiről, de említhetjük az orvosanalitikus egyesület pártoló tagjának, Nagy Lajosnak éppen ebben az időben megjelent pszichoanalitikus tárgyú írásait is, amelyek a nővel és a nő társadalmi szerepével és helyzetével kapcsolatban haladó gondolkodásról árulkodnak.

Az iskolai bizonyítványról.

1928-ban a bizonyítványosztás idején készült az *Esti Kurir* interjúja, amelyben Feldmann az iskola gyermeki lélekre gyakorolt nyomasztó hatásának okairól kérdezték. Feldmann először ismertette, miként közelítenek a problémához a két lélektani iskola – a freudi és az adleri – képviselői. Feldmann szerint – Adler nyomán – minden nevelés

célja „a gyermekből szociális lényt faragni, olyan embert aki a maga erejéből existenciát képes teremteni, anélkül, hogy ezzel embertársainak kárára volna. [...] a mi tanítóink, tekintet nélkül a különös esetekre és különös hajlamokra, egyazon elv alapján akarják nevelni a legkülönbözőbb gyermekeket — ami azután a bajok első forrása” (Bende, 1928, 7). Feldmann az *Internationale Zeitschrift für Invidualpsychologie* alapján beszámolt egy bécsi iskolában alkalmazott módszerről, ahol

„gondos megfigyelés után egy osztályba gyűjtik a rakoncátlan, vagy különösen nehezen tanuló gyerekeket és ezekkel külön foglalkoznak [...]. Ha egy diák itt hanyag, nem vágják fültövön és nem szidják le a sárga földig, hanem egyszerű, őszinte szavakkal felvilágosítják őt arról, hogy hanyagsága minő végzetes hátrányokkal járhat az életben. Volt itt egy diák, aki folyton topogott. Nem csaptak nádpálcával a lábaira, nem marházták le, hanem ehelyett a tanár megparancsolta az egész osztálynak, hogy topogjanak. Az osztály engedelmesskedett, a fiú megszégyenült és attól kezdve többé nem topogott. Sajnos, nálunk éppen az ellenkező elvek érvényesülnek, a nevelésben” (Uo.).

Magyarországon, mint mondja, az „erőszakos tekintély elve a katedrában szimbolizálódik. Feldmann a tanár és a diák egyenrangúságában és az iskolának a büntetés és a megtorlás elve helyett a szeretet elvén való felépülésében látta a megoldást: „A tanár csak tudásban álljon magasabban a tanuló fölött, egyébként tekintse mindenben a tanulót magával egyenrangú lénynek. [...] Értsük meg, hogy az iskola csak a szeretet elvén épülhet fel, csak így lehet lélekfejlesztő intézmény; különben — börtön” (Uo.). Jelenlegi értelmezési formájában az osztályozást és a bizonyítványosztást is „végtelenül káros hatásúnak” tartja: „Az osztályozás legyen útmutatás az életre, ne pedig jutalom és büntetés. [...] Tipikus börtönrendszer ez [...]. A tanuló a bűnös, a tanár a bíró és a szülő a hóhér. Két hatalom, tanár és szülő így dobálózik a tanulóval és — egyik sem érti meg őt” (Uo.). A serdülők nevelését illetően arra hívja fel a figyelmet, hogy a fiatal „nem azért tanul rosszul, mert lusta és buta, hanem azért, mert problémák forgatagába kerül, nem szegeződhetik teljes figyelme a tanulásra. Már most, ha ezért megbüntetik, ha ösztöneit erőszakosan lefojtják, [...] ebből a legnagyobb katasztrófák keletkezhetnek. [...] Az elfojtás [...] áletikus munkája helyett sokkal üdvösebb az elintézés és az átszellemesítés elvét érvényesíteni, megtanítani a fiatalságot arra, hogy kötelességeinek teljesítése mellett megfelelő időben hogyan élheti ki káros hatások nélkül ösztöneit [...] Bátran ki merem mondani, hogy a forradalmárokat az iskola és a

család neveli a maga ifjúkori megnyilvánulásokat letiltó áletikájával” (Uo.). Végezetül az osztályismétlés önérzetromboló hatásait fejtegette.

Ebből az 1928-as interjúból is kitűnik, hogy a nevelés témája az orvosanalitikusok számára is kiemelkedő jelentőséggel bírt. Stekel maga mondta egy budapesti tartózkodása alkalmával, hogy a „pszichoanalízis legnagyobb lehetősége a pedagógiában van: az, hogy megakadályozzuk bizonyos neurózisok létrejöttét” (ifj. Nagy, 1934, 4). A magyarországi független orvosanalitikusok pedagógiai témában nem jelentkeztek önálló kötetekkel, de 1929-ben jelent meg Gartner Pál fordításában Stekel világszerte nagy sikert aratott könyve, a három füzetből álló *Üzenet az anyáknak* (Stekel, 1929), amely, amint a címe is jelzi, elsősorban nem a szakmai publikumnak íródott. Az orvosanalitikusok nevelésről vallott álláspontja lényegi dolgokban nem, egyes részleteiben azonban (pl. individuálpszichológiai terminológia alkalmazása a nevelés céljának meghatározásában) különbözött a freudi irányzat képviselőinek felfogásától. A nevelés megreformálását a gyakorlatba is igyekeztek átültetni, 1929-ben egy gyermekotthon megnyitását is tervbe vették. A napisajtóban Pszichoanalitikai Rózsadombi Gyermekotthon néven hirdették, az „orvosanalitikusok felügyelete alatt” működött volna: „Felvétetnek: 2-14 éves korig ideges (nehezen nevelhető, álmatlan, hazudozó, rosszul tanuló, környezetükkel összeférhetetlen stb. stb.) egyébként egészséges gyermekek. [...] Mérsékelt árak. Bentlakók és bejárók” (*Pszichoanalitikai Rózsadombi Gyermekotthon*, 1929, 6). Arra vonatkozóan, hogy az otthon végül működött-e, és ha igen, meddig, sajnos nem áll rendelkezésre adat.

Babonákról.

Az 1920-as években a korabeli napisajtó gyakori témája volt a tömegek egyre erősödő hite a babonákban és kuruzslásban: „A babona egyre jobban diadalmaskodik a tudomány fölött... Leheletlen ezt észre nem venni” (Kárpáti, 1924, 5). Ferenczi, akit 1926-ban kérdeztek a babona diadalának okairól, a háború okozta csalódást tette felelőssé ezért. 1928-ban jelent meg Róheim tudományos körökben és nyilvánosság előtt is nagy feltűnést keltett (Bálint, 1928) és vitákat is kiváltó könyve (Róheim, 1928b), a *Magyar néphit és népszokások* (Róheim, 1928a), amelyben a magyar ősi népszokások, rítusok és babonák eredetét tárta fel. Munkájában Róheim a magyar folklór környező népekkel való kapcsolatait vizsgálta, arra a következtetésre jutva, hogy

a magyar babonák, szokások, kuruzslások megegyeznek a szomszédos népekével. A szokások és hiedelmek lélektani elemzése iránt a mind a tudományos körök, mind a nyilvánosság részéről érdeklődés támadt. Erről tanúskodik az 1928 szeptemberében a Népegészségügyi Múzeumban megnyílt „babonakiállítás”, valamint az is, hogy az orvosanalitikusok 1928-as előadás-sorozatának keretében Décsi Imre *A babonás emberről* beszélt. Feldmann Décsi előadásának kapcsán az *Ujságnak* fejtette ki a babonákkal kapcsolatos véleményét:

„A nemrég megnyílt és a Társadalmi Múzeumban látható kiállítás élénken dokumentálja, hogy nemcsak az úgynevezett 'tudatlan' falusi lakosság van teleszaturálva károsabbnál károsabb babonákkal, hanem a városok kulturközönsége is. Bármennyire is érdekes és hasznos is ez a kiállítás, igazi eredményt csak akkor fog tudni elérni, ha az embereket kigyógyítjuk annak lelki szükségességéből is, hogy a babonában higgyenek” (*Kinek a házassága*, 1928, 33).

1928 szeptemberében az *Esti Kurir*, 1930 januárjában pedig a *Tolnai világlapja* az orvoskongresszus babonakiállításának anyagáról kérdezte Feldmant mint pszichiátert (*Évezredes babonák*, 1930). Feldmann az egyes babonák okait magyarázta. Elmondta többek között, hogy „a legismertebb és legrégebb magyar babonakomplexum” a kötélhez fűződik; pl. a keresztanya piros szalagjával, a kiásott gyermek pántlikájával és az akasztott ember kötélevel kapcsolatos babonáknak az a magyarázata, hogy a halottal kapcsolatos kötélbe átszáll az élet ill. életerő (Ádám, 1928, 11). Arra, hogy „a magyar babona [...] sok esetben rögzítődik a tárgyhoz, jó példa a porrá tört kígyó mint gyengeség ellen ajánlott gyógyszer vagy az iskolásgyerek párna alá helyezett könyve” (Uo.). Feldmann arról is beszélt, hogy „a mai orvostudomány gyerekcipőit is megtaláljuk néha ezekben a babonákban”: a homeopatikus gyógymód primitív jelentkezési formája pl. az, amikor „*a nyilalást érző ember, ha az ivóvizébe három varrótüst tesz és arról iszik — meggyógyul*. Megissza a nyilalását” (Uo.). Szó esett végezetül az elmebaj gyógyításáról, amit a kuruzslók végeznek, hogy a beteg simára borotvált fejét egy kemence-szerű alkotmányba helyezik, amely alá tüzet gyújtanak: „Történik pedig mindez azért, hogy a kemence füstje kizavarja a beteg fejéből a kóros nyavalyákat. Hogy aztán a beteg ezalatt a kezelés alatt mit szenved, azt, ugy-e, felesleges részletesebben magyarázni” (Uo.).

Szexuális reformokról és lelki egészségről.

A szexuális reformok világligájának (Weltliga für Sexualreform) kongresszusát 1930 szeptemberében Bécsben rendezték meg, ideggyógyászok, szociológusok, írók részvételével – az előadók között volt többek között Freud, Steinach, Bernard Shaw és Stefan Zweig is.⁵¹ A kongresszus előtt a *Magyarország* tudósítója mint majdani résztvevőhöz és mint az Orvosanalitikusok Egyesületének elnökéhez Feldmannhoz fordult, hogy a kongresszuson megtárgyalandó problémákról kérdezze. Feldmann nyilatkozatából saját véleménye, ill. az orvosanalízis álláspontja is kiviláglik. A világliga összejövételének apropója, hogy

„[a] civilizált emberiséget manapság két elintézetlen probléma gyötri: a gazdasági és a nemi válság. A gazdasági válság egyik következménye volt, hogy a férfi elveszítette jogi és etikai szuverénitását a nő felett [...]. A munkára kényszerült felszabaduló nő nem tűrheti tovább a rákényszerített nemi béklyókat és viselkedésével megzavarja a még a régi nemi-etikai mesgyn tartózkodó férfi nemet. [...] Mindkét nem tojástáncot jár a már hasznavehetetlen régi és a még teljesen ki nem alakult új szexuális morál között” (*Az emberiséget lelkileg kell egészségessé tenni*, 1930, 12).

Feldmann elmondta, hogy „egyik oldalon az egyházak, szociológusok, orvospszichológusok a házasság megerősítésében látják az egyedüli pozitívumot, másik oldalon viszont a szexuális reformokkal kísérleteznek” (Uo.) Ezt követően annak a három irányzatnak az álláspontját ismertette, amelyek kiemelkednek a különböző tudományos felfogások dzsungeléből: az egyházaké, a pszichológusoké (és itt elsősorban az orvosanalitikai álláspontra gondolok) és a szovjettársadalomé” (Uo.). A házasságot az egyedüli erkölcsös és egészséges nemi együttesnek tartó egyházi felfogáshoz közel áll az orvosanalitikai álláspont,

„amikor a házasságot adott tényezőnek veszi és úgy találja, hogy különösen a szexuális fejlődés bonyolultsága s az ezirányú nevelés hibái az egyéniségben több helyen kevésbé ellenállóképes helyeket teremtenek meg és ez az oka annak, hogy az emberek a házasságot nem tudják jól *'megcsinálni'*. *A házasság lehetne* – eme felfogás szerint – jó,

⁵¹ A Magnus Hirschfeld kezdeményezésével alapított Weltliga für Sexualreform IV. kongresszusát 1930. szeptember 16-23. között rendezték meg Bécsben. A kongresszuson Freud nem, de a pszichoanalízis számos képviselője részt vett és előadott, többek között Josef K. Friedjung, Eudard Hitschmann, Wilhelm Reich, Fritz Wittels és az adlerista Erwin Wexberg.

csak az ember nem elég erős ahhoz, hogy a házasság nehézségeit áthidalja. Az emberiséget tehát lelkileg egészségessé kell tenni, lelkileg kell talpraállítani és alkalmassá tenni arra, hogy [...] önmaga irányítsa — nemi tekintetben is — a sorsát” (Uo.).

Feldmann reményét fejezte ki, hogy a lelki konfliktusoktól mentes ember talán a gazdasági nehézségeket is jobban tudja majd elviselni és elintézni.

Feldmann a szovjet álláspontot nem tartja célravezetőnek, hiszen ha minden, így a gyermek is a közösségé, ily módon mindkét nem „még szexuálisan is az állam szolgálatában áll, az egyén joga helyébe az állam joga és üdve lép. Ennek következtében természetesen átalakul az apai autoritáson nyugvó társadalmi morál, mert a születendő gyermekre az állam teszi rá a kezét és így a nemi élet mindkét nem felelősségnélküli kedvtelesévé válik” (Uo.).

Az orvosanalitikus inkább a megfigyelő, mint a reformáló álláspontjára helyezkedik:

„Mivel úgy látja, hogy a hiba az emberben van, céljai aktuálisak és kevésbé az, hogy a messzi jövő számára reformokat ajánljon. Egyedüli reformtörekvése az egyén átnevelése, mert így reméli, hogy az egyén a helyes reformprogramra rájön és azt végre is fogja tudni hajtani. Ebben a törekvésében a mai szexuális morállal szembekerül ugyan, de nem a morálváltoztatással akarja megváltoztatni az embert, hanem az ember megváltoztatásával a morált is, annyira, amennyire szükség van” (Uo.).

Feldmann a bűnelkövetés lélektanáról

A független orvosanalitikusok szellemi atyját, Wilhelm Stekelt a pszichoanalízis és kriminalitás kapcsolata már a freudi egyesületből való kiválása előtt foglalkoztatta.⁵² Stekel és követői a bűn lélektani keletkezéséről nem osztották az ortodox freudista irányzat képviselőinek meggyőződését, miszerint „a tudattalanban sokszor erkölcsösebbek vagyunk, mint hisszük” (Ferenczi, 1928 [1982, 377]). Stekel úgy tartotta, hogy a kriminalitás vele születik az emberrel és „azt a nevelés [...] retortáinak kell megtisztítani” (Gartner, 1934, 17). Hittek a látens kriminalitásban, vagyis abban, hogy „a legjobb emberben is a lélek legmélyebb rétegében tisztátalan, aljas, tehát

⁵² Stekel – akárcsak Freud (Freud, 1906) – Hans Gross lapjában, az *Archiv für Kriminalanthropologie und Kriminalistik*-ben is közölt tanulmányt, pl. a pályaválasztás és a kriminalitás összefüggéseiről (Stekel, 1911).

kriminális gondolatok, törekvések [...] tendenciák vannak eltemetve” (Balázs, 1929, 54, a bűn stekeli felfogásáról bővebben lásd: Hárs, 2003). Ferenczihez hasonlóan a független orvosanalitikusok is azt hangoztatták, hogy a pszichoanalízis a jogtudomány területén még csak elméleti keretek között mozog, „az elméleti fegyvereknek kell kiküzdeniük az eredményt, melynek legalsó foka, hogy a törvényszéki szakértők analitikusan képzettek legyenek” (Balázs, 1929, 52-53).

A pszichoanalitikusok közül többekhez hasonlóan Feldmann törvényszéki orvosszakértőként is működött, s mint „analitikusan képzett orvosszakértő” azt vallotta, hogy a „kriminálpszichológiát [...] új alapokra fektette a lélekelemzés, amikor kideríti, hogy a társadalom rendje ellen vétők is tulajdonképpen csak betegek, akik akaratuk ellenére, kóros rejtett belső impulzusok hatására, kényszerülnek a bűnös cselekedetre, irányt szab a modern és humánus bírói eljárásnak, amidőn rámutat a bűnözések megelőzésének és meggátolásának lehetőségeire és eszközeire” (Feldmann, 1927a, 137).

A Grosavescu-ügyről.

Nemzetközileg is nagy visszhangja volt a hírnek, amikor 1927 februárjában Grosavescu Trajánt, a bécsi Opera népszerű tenorját felesége, Kövesdy Nelly dulakodás során fejbe lőtte. Az indíték: féltékenység, az előzmény: Grosavescuné egy hónappal azelőtt – saját bevallása szerint Grosavescu bántalmazása következményeként – halott gyermeket szült. Grosavescuné felmentésének hírére az *Ujság* ankétot rendezett az ítéletről. Kéthly Anna országgyűlési képviselő, András Ernő jogász mellett Feldmann Sándor mint pszichoanalitikus és orvos, lélektani szempontból adott rálátást az ügyre: „*Minden szándék, ha tudattalanul is, már jóval a tett elkövetése előtt elő van készítve*”, és az „esküdteknek adott első kérdésből és a feleletből az következik, hogy a gyilkosságot Grosavescuné lélektanilag előre megfontolt szándékkal követte el” (*Helyes-e a gyilkos Grosavescunét felmentő ítélet*, 1927, 5). A beszámíthatóság kérdésével kapcsolatban Feldmann hangsúlyozta, hogy egy egészséges embernél is „megtörténhetik, hogy igen nagy indulat kitörése esetén ez a valósághoz való alkalmazkodás megszűnik és pillanatokra az önmaga fölötti uralmat elveszti anélkül, hogy a következő pillanatban is beszámíthatatlannak volna mondható” (Uo.).

Grosavescuné felmentése ügyében nem sokkal később az *Esti Kurir* is felkereste Feldmann, miután Vámbéry Ruzstem egyértelműen állást foglalt amellett, hogy a hitvesgyilkosok szabadonbocsátása ellenkezik a társadalom érdekével. Feldmann a jogászok és a nagyközönség ítéletének eltérő szempontjait ismertette, majd röviden kifejtette a lélektani szempontokat és a pszichoanalitikus propaganda szerepét:

„Hogy kinek van ebben a kérdésben igaza, azt természetesen nem lehet eldönteni, mert amikor érzelmi motívumok hatnak közre bizonyos cselekedetek végrehajtásánál, akkor legtöbbször a józan kritika háttérbe szorul és csak utólag lép előtérbe. Mindenesetre lélektani szempontból határozottan állíthatom, hogy olyan emberek, akiknek érzelmi élete rendezett, tehát orvosi szempontból egészségeseknek mondhatók, nem juthatnak abba a helyzetbe, hogy olyan indulatkitörések létesüljenek náluk, amelyeknek következménye azután olyan cselekedet, amelyet saját kritikájuk később teljes mértékben perhorreszkál. A mai társadalom lélektani szempontból annyira rendezetlen és érzelmi életük annyira antiökonómikus, hogy ameddig e téren lelki konszolidáció nem fog helyreállni — a pszichoanalitikus propaganda e téren igen hathatósan működik közre —, el lehetünk készülve arra, hogy a törvény szigorának és a közvélemény egy része felháborodásának ellenére az ilyen esetek meg fognak ismétlődni” (*Vámbéry Ruzstem szerint*, 1927, 7).

A rendkívüli érdeklődést kiváltó Grosavescu-ügyről szóló bűnügyi tudósításokban Feldmann képviselte a pszichoanalízis álláspontját – hogy ebben volt-e szerepe annak, hogy a pszichoanalízis és a MPE megszokott „szóvivője” éppen távoli országokban tartózkodott, arról már csak találgatni lehet. Feldmann az 1927-es évben még további két jelentős bűnüggyel kapcsolatosan keresték fel a sajtó munkatársai.

Forgács Anna agorafóbiájáról.

Feldmann 1927 augusztusában rövid nyilatkozatot adott az *Esti Kurir*nak Forgács Anna színésznő agorafóbiájáról, annak kapcsán, hogy az ausztriai Millstattban a mélybe zuhant – mint később bebizonyosodott, férje, dr. Erdélyi Béla taszította le a szerpentinútról. A színésznő ezt a gyilkossági kísérletet még túlélte, néhány nappal később a szállodában halt meg veronálmérgezés és haldokló állapotban történt fojtogatás következtében. A férj még csak gyanúsított volt nagy feltűnést keltett bűnügyben, amikor Feldmann arról nyilatkozott, hogy milyen szerepe lehetett a tragédiában Forgács Anna agorafóbiájának: „A modern orvostudomány egészen a

gyermekkorig vezeti vissza az agorafóbia gyökerét, amely főleg elkényeztetett és nagy szeretettel körülvelt gyermekekből felnövő felnőtteknél mutatkozik, akik tudat alatt akarataikon kívül sem tudnak elszakadni azoktól a hozzátartozóktól, akikhez rengeteg szál köti őket. Nem tudja emancipálni magát és szorongás, szívdobogás lép fel nála amint egyedül marad. Olyan érzései támadnak, mintha megbénult volna a lába és ezzel kapcsolatosan orvosilag alátámasztható az a feltevés, hogy valaki, akinek agorafóbiájához mélységiszony is csatlakozik, a meredek szélén elszedül és lezuhan, de természetesen adott esetről csak a személyek teljes ismeretével lehet véleményt mondani” (*Ma délben hitvesgyilkosság gyanúja alatt*, 1927, 2-3). Feldmann a tényszerű pszichoanalízisével korábban is foglalkozott (Feldmann, 1925 [1998, 64-86]).

A Kolumbusz-utcai merénylő analízise.

1927 szeptemberében egy különös véletlen⁵³ folytán derült fény az akkor már hónapok óta körözött Kolumbusz-utcai revolveres zsaroló kilétére: a tettes Kornis Ignác idegorvos. Feldmann „mint ismert pszichoanalitikus” az *Esti Kurir* számára a Kolumbusz-utcai zsarolóként elhíresült Kornis Ignác rövid analízisével szolgált. Kornis esetében, aki „a szó pszichoanalitikus értelmében feltétlenül beteg” (*A Kolumbusz-utcai merénylő*, 1927, 2), Feldmann a bűntényért a Stekel-féle kriminális ösztönöket tette felelőssé, amelyek túlzott erejükkel áttörték a morális Én gátját. Feldmann ezúttal is – akárcsak az üggyel kapcsolatos más nyilatkozataiban – hangsúlyozta, hogy Kornisnak semmi köze a pszichoanalízishez. A hivatalos pszichiátria tekintélyével szembemelve Feldmann megkérdőjelezte Kornis elmebetegségét és a hatósági eljárás szükségességét – az interjú időpontjában ugyanis Kornis már az angyalföldi elmeagyógyintézet megfigyelő osztályának lakója –, ehelyett egy esetleges pszichoanalitikus kezelésben látja Kornis számára a reményt:

⁵³ Kornis a bécsi *Rote Fahne* szerkesztőségében, ahol saját nevén mutatkozott be, a csepeli Weisz Manfréd lőporgyár felrobbantására ajánlkozott és ehhez megfelelő technikai segítséget kért. Az ajánlatot a *Rote Fahne* szerkesztősége módfelett különösnek találta, s ezt jelentette a bécsi rendőrségnek, amely értesítette a budapesti rendőrfőkapitányságot, ahol feltűnt, hogy a Kornisról adott személyleírás megegyezett a már hónapok óta körözött Kolumbusz-utcai zsarolóéval. A rendőrség Andrássy úti bérlakásában – ahol orvosi praxisát is folytatta – fogta el. Később megállapították, hogy Kornis semmiféle kommunista mozgalomban nem vett részt (*Kornissal és Bartókkal*, 1927, 4).

„Az egész Kolumbusz-utcai ügynek tudományos szempontból talán úgy lehetne értéke, ha most, a történetek után analizálhatnánk Kornist [...]. Végül, ha Kornis ismerné a pszichoanalízist, a Kolumbusz-utcai merénylet végrehajtása nélkül is elmebeteg volna egy pszichoanalitikushoz, vágyainak minden titkos rugóját megtudhatta volna így, mert az analízisben a fantázia teljesen egyenrangú a cselekménnyel, ezek közt csak szociális szempontból van különbség. Végül tisztába kell jönnünk azzal, hogy nyilatkozatai után ítélve Kornis legfeljebb idegfiziológus, de még pszichológus sem, nem is beszélve arról, hogy semmiesetre sem pszichoanalitikus, mert, úgy látszik, *fogalma sincs a pszichoanalitikus technika alapvető feltételeiről*. Ha most elmeegógyintézetbe viszik, az természetesen *nem jelenti azt, hogy oda is való*. Ez csak a rendes hatósági eljárás, amely hivatva lesz Kornis büntetőjogi beszámíthatóságát megállapítani, ami az ő egyéni szempontjából rendkívül fontos lehet. A *Kolumbusz-utcai merénylet mélyebb motívumait azonban csak olyan analitikai eljárással lehetne Kornis számára is elfogadhatóvá tenni, amelynek ő önként vetné alá magát*. Így talán el lehetne émi, hogy *ezt a valószínűleg tehetséges embert a tudomány, a társadalom és a családja számára megmenthetnék*. Ő ugyanis semmi szín alatt *nem elmebeteg, hanem csak neurotikus komplexumai vannak*. Nézetem szerint elfojtott, tudattalan és fonák érzelmi indulat burkolt levezetéséről van szó, éppen úgy, mint például a kleptomániánál, ahol a tettes a személy helyett a tárgyat 'lopja' el. Analitikus módszerrel természetesen a tudat felszínére lehetne hozni ezt az indulatot, amely ép ezáltal vesztené el a lelki egyensúlyt veszélyeztető jelentőségét” (Uo.).

Kornist az orvosszakértők még az év decemberében „ön-és közveszélyes elmebetegnek” nyilvánították, így továbbra is zárt intézetben tartották (*A Kolumbusz-utcai merénylet ön- és közveszélyes*, 1927, 5). Tény, hogy Feldmann volt az egyetlen ideg orvos, aki Kornis elmebetegségét nyilvánosan megkérdőjelezte.

Feldmann a pszichoanalízis Kornis-ügyben játszott szerepével kapcsolatban a *Pesti Napló* is felkereste – a pszichoanalízis alaposan belekeveredett az ügybe, hiszen Kornist az országos terjesztésű napok pszichoanalitikusként emlegették, és pszichoanalitikus kísérletről, illetve büntényről írtak. Nyilatkozatával Feldmann a pszichoanalízis jó hírnevét tisztára mosta, de a független orvosanalitikusok pszichoanalitikusként való definiálása freudista szemszögből illetéktelen névbitorlásnak minősült (*Szélhámosság vagy pszichoanalízis*, 1927, 10).

A düsseldorf-i rémről.

1929-ben a düsseldorf-i rémként emlegetett rettegett sorozatgyilkos huszadik áldozata adta az apropóját Feldmann és egy másik független orvosanalitikus, Décsi Imre

nyilatkozatának. Feldmann a *Pesti Napló*nak elmondta, hogy a tettes motívumainak háttérében az Adler-féle kisebbségi érzés állhat:

„Három érdekes motívuma van ennek a düsseldorfi ügynek: az első maga a kéjgyilkosság, a második a rendőrség értesítése, a harmadik pedig a tettes ügyes háttérbenmaradása. Tán a legérdekesebb a középső motívum: hogy ez az ember rendszeresen értesíti a rendőrséget. Még a legelvetemültebb emberben is van a morálnak egy csökevénye. Ez az ember is érzi bűnösségét – és lelkiismeretén úgy akar könnyíteni, hogy a bűnt bevallja, ő maga azonban a háttérben tartja magát és vigyáz, hogy ne kerüljön kézre. Valóságos macska-egérharcot játszik a rendőrséggel. Ez erős kisebbségi érzésre vall. Hallatlanul hízeleg a hiúságának, hogy ő, a gyenge, jelentéktelen ember egy egész város rendőrségét félre tudja vezetni és tömegeket tud izgalomban tartani. Egyébként magánál a kéjgyilkosság tényénél is erősen érvényesül ez a Minderwertigkeitsgefühl” (*A düsseldorfi rém*, 1929, 6).

Feldmann a düsseldorfi kéjgyilkosról ugyanaz év novemberében tanulmányt is közölt az *Ujságban*. Írásának első mondata, melyben azt állítja, hogy közelebbi ismeretség nélkül is lehetséges a véleményalkotás a konkrét esetről, mintha csak a Ferenczi által ‘feldmannizmus’-nak nevezett jelenséget illusztrálná: „Akármennyire is érdekes volna, nincs szükség arra, hogy a düsseldorfi gyilkost személyes vizsgálat céljából megismerjük, hogy véleményt mondhassunk róla” (Feldmann, 1929, 2). Ennek ellenére a cikkében a kéjgyilkosok személyiségének egy általános jellemzését adja.

A méregkeverőnk lelkéről és a beszámíthatóságról.

Szirmai Rezső *Pesti Napló*ban megjelent riportja a tiszazugi méregkeverőnk lelkének sötétjét világítja meg Feldmann Sándor pszichoanalitikus útmutatásával. Az 1929 decemberében megjelent riportban arról számolt be, hogy Feldmann celláikban vizsgálta meg a vádlottakat, és a közeljövőben a védelem orvosszakértőjeként Magyarországon elsőként fogja bíróság előtt a lélekelemzés módszereivel bemutatni a gyilkos asszonyok lelkét. Szirmai a riport alcímével is azt sejteti, hogy ezzel a pszichoanalízis – és a kriminálpszichoanalízis – számára történelmi pillanat jött el: *A pszichoanalízis bevonul a törvényszékre*, amikor „az ismert nevű pszichoanalitikus” a bíróság előtt diagnosztizálja „a gyilkos asszonyok tudatos és tudatalatti indulatainak elkorcsosulását” (Szirmai, 1929, 5).

A méregkeverők általános jellemzését követően Feldmann részletesen kitért a beszámíthatóság kérdésének problémájára, amiről később, 1932-ben külön tanulmányt is közölt az *Ujságban* (Feldmann, 1932). Feldmann hangsúlyozta, hogy a modern lélektan nagy súlyt fektet az indulatok szerepére a lelki életben. Ennek megfelelően Feldmann megkülönböztetett általános és részleges, illetve nyílt és rejtett beszámíthatatlanságot:

„Ez az utóbbi azokra vonatkozik, akik bevallják bűnüket, indokolják is bűnüket, de a pszichoanalitikus orvos látja, tudja, hogy a bűn megindokolása lényegében nem igaz, mert az illetőt nem az általa elmondott indokok vitték a bűn útjára, hanem lelkének mélyén olyan fontos és rejtett indokok működnek, amelyek, értelmét és kritikáját öntudatlanul is végzetesen befolyásolják. A tisztázati mérgezőnők is megindokolják, hogy miért követték el bűneiket de az ő indokolásuk felületes és helyt nem álló. Ha ezekhez a rejtett lélektani motívumokhoz hozzászámítjuk azt a miliót, amelyben a gyilkos asszonyok éltek, felnevelkedtek, azt a szociális lelki és gazdasági és kulturális nyomorúságot, amelyben sínylődtek, akkor a pszichoanalízis véleménye csak egy lehet: a gyilkos asszonyok épelméjűek, értelmileg beszámíthatóak, de lelkileg abnormálisak, indulatilag beszámíthatatlanok” (Szirmai, 1929, 5).

Feldmann 1932-ben az *Ujság* egy érthetetlennek látszó gyilkossági ügygel – Boros István leventeoktató mintegy véletlenül agyonlőtte sógorát – kapcsolatban kereste fel. Feldmann úgy ítélte meg, hogy a gyilkosság tudattalan motívumai lényegében hasonlóak lehetnek a francia Madame Lefebvre esetéhez, aki „menyét agyonlőtte, mert nem tudta elviselni azt, hogy forrón imádott fiától ‘idegen’ nőnek gyermeke legyen” (Szűcs 1932, 3).⁵⁴ Feldmann ismét kifejtette nézeteit a beszámíthatóság problémájáról és a modern lélektan meglátásainak szükségszerű következményéről, az igazságszolgáltatás jogreformjáról: „Ha feltevésem helyesnek bizonyulna — ezt csak alapos lelki vizsgálat állapíthatná meg —, akkor a tettes értelmileg teljesen beszámítható és tájékozott is, bizonyos, hogy indulatilag beszámíthatatlan. Szükség van ennek az újnak tetsző pszichiátriai és jogi fogalomnak a bevezetésére, ha az ilyen eseteket meg akarjuk érteni és ha — a meglévő törvények értelmében — nem akarunk büntetéssel sújtani olyan embert, akit törvényeink a büntetésből, beszámíthatatlanságuk miatt, kizárnak” (Uo.). Nyilatkozatában Feldmann végül Ferenczihez hasonlóan arra hívta fel a figyelmet, hogy a véleményalkotáshoz elengedhetetlen a konkrét eset alapos

⁵⁴ Lefebvre asszonyt M. Bonaparte a fegyházban analizálta, eredményeit az *Imagoban* is közzétette (Bonaparte, 1927 [1929]).

megismerése: „Ismétlem: magának a tettesnek és valamennyi körülménynek alapos és befolyásolatlan elemzése alkalmas csak arra, hogy ebben a bonyolult tragédiában abszolút világosan lássunk és az igazságszolgáltatásnak a segítségére lehessünk” (Uo.).

A kalapácsos gyilkosról.

1931 áprilisában fogták el a ceglédi vonat kalapácsos gyilkosát, a 19 éves Fischl Frigyeszt, akit állítása szerint áldozata beszélt rá a gyilkosságra. Az *Ujság* Feldmann Sándor „neves orvosanalitikus” véleményét kérte az ügyről, aki elmondta, hogy „orvosanalitikai szempontból [...] ismerjük a halálösztönnek oly mértékű túlsúlyba kerülését az életösztön fölé, hogy a fantázia valóra váltását lehetetlennek nem tarthatjuk” (*Bécsben fogták el*, 1931, 5). A kalapácsos gyilkost később Gartner Pál mint orvosszakértő kecskeméti cellájában is vizsgálta (*A kalapácsos gyilkos élméjű*, 1931, 8)

Matuska Szilveszterről.

A nemzetközi politika, a nagyközönség és a sajtó részéről is példátlan érdeklődés övezte a Matuska Szilveszter által elkövetett merénylet(ek)et és az azt követő tárgyalást. A Matuska-ügyben döntő szerep jutott az orvosoknak és a pszichopatológiai vizsgálatoknak. A pszichoanalitikus álláspontot a magyarországi sajtóban a független orvosanalitikusok képviselték, akik közül többen aktív szerepet vállaltak az ügyben. A Matuska-per 1932 júniusában zajló bécsi főtárgyalásán Feldmann mint Magyarországot képviselő orvosszakértő vett részt, az 1934. novemberi budapesti tárgyaláson pedig Gartner Pál volt a Matuska-per orvosszakértője. A Matuska-üggyel maga Wilhelm Stekel is behatóan foglalkozott, külön tanulmányt szentelt a témának, amelyben egyébként Gartner szakvéleményének – miszerint Matuska paranoiás elmebeteg – ismeretében és annak elfogadásával „arra a konklúzióra jutott, hogy Matuska igenis kényszerképzetek hatása alatt követte el tettét” (*Matuska Szilveszter*, 1935, 5).

Feldmann először 1931 októberében nyilatkozott az ügygel kapcsolatban; a *Magyarország* tudósítójának részletesen lefestette Matuska pszichéjét és büntetnének háttérében álló kettős énjét és szadizmusát:

„Elméletileg teljesen közömbös, hogy ez a jelenség tünetekben nyilvánul-e meg, vagy olyan súlyos tettekre ragadtatja az embert, mint ez a mostani eset. Ennek a jelenségnek az oka a nevelés és a fejlődés folyamán kialakuló rendkívül súlyos szexuális gátlás, amely igen erős belső szégyenérzés eredménye [...]. Furcsán hangzik, de ezekben az emberekben egy titkos aszkétikus tendencia uralkodik, amit igazol az a tény is, hogy az ilyen emberek mélyen vallásosak is lehetnek. A ki nem elégtűlt szexuális felszínre akar tömi és mivel az egyenes úttól – a gátlások miatt – el van zárva, kerülő úthoz, bizonyos fonák szerkezetekhez folyamodik, hogy ennek keretében kielégülhessen. Ilyen szerkezet a szadizmus is, amidőn a szexuális vágy – amelynek lényegében szeretetre kellene inspirálnia – átalakul kegyetlenséggé, továbbá a kegyetlen jelenetek szemlélésének vágyává, különösen ha azt maga az illető idézte elő. Így szétroncsolt hullák meztelen testrészt szeretik nézni. A beteg ezáltal önértetét kóros formában megduzzasztja azzal, hogy hatalma 'művét' szemlélheti. A szexuális gátlások miatt létrejött kisebbségi érzése valamelyest kompenzálódik, de csak átmenetileg, mert a kegyetlenség az egész énrre kiterjedő kielégülést szerezni nem tud és hamarosan ismét szükség van arra, hogy az önértetben és a szexuális háztartásban támadt hiányokat újabb szadisztikus injekcióval kielégítse” (Újabb szörnyűségeket ismert be, 1931, 2).

Matuska pszichéjéről Feldmann 1931 októberében hosszabb tanulmányt is közölt az *Ujságban* (Feldmann, 1931b). 1932 júniusában pedig Feldmann mint a budapesti tárgyalás leendő ellenőrző orvosszakértője vett részt Matuska bécsi tárgyalásán.⁵⁵ Feldmann – mint 1934-ben Gartner – a hivatalos elmeszakértőkkel szemben Matuska elmebetegségének álláspontját képviselte:

„Szerintem hibás a hivatalos elmeszakértők megállapítása, mert ahogy egy ember betegségéből feltétlenül következtetni lehet tetteire, úgy tetteiből is lelki megbetegedésére. Legfeljebb ez a betegség nem tartozik a hivatalosan megállapított betegség keretei közé. Azt valószínűnek tartom, hogy a hivatalos szakértőket is megtéveszti Matuska szimulálása. Mert az igaz, hogy szimulál! De fölöslegesen. Szimulációja mögül kikiabál a beteg ember, aki azzal, hogy szimulál és ahogyan szimulál, betegségét árulja el. A szimulánsnak ez a fajtája ismeretes olyan elmebetegeknél, akiknél a betegség még nem tört egészen ki. Az ilyenek addig, amíg valahogy közfeltűnést nem keltenek, nagyjában megtartják a normális ember látszatát” (Gál, 1932, 5).

Matuska kiegyensúlyozottnak mondható szexuális életéről Feldmann így nyilatkozott: „Az örültek nők közelében gyakran jól összeszedik magukat. Szexuális funkciójuk (élettani értelemben) normális és a nőket a többi között azért keresik, hogy a

⁵⁵ A két orvosszakértő végül Donáth Gyula és Gartner Pál lett.

bennük lévő feszültséget levezessék. Elmeorvosok előtt tudott dolog, hogy a szexuális élet az örültekre megnyugtatóan hat. Matuskáról sem ismeretes, hogy perverz hajlamai lettek volna, sőt azt is elhiszem, amit ő annyit ismételt, hogy a feleségét és a családját szereti. Ellentétek minden ember szexuális életében gyakoriak, hát még az örültek életében!” (Uo.). S hogyan hatna Matuska lelkiállapotára, ha kiengednék? Matuska ez esetben, mint mondta, folytatná a merényleteket, ami Feldmann szerint egyet jelentene azzal, „hogyan állapota így külsőleg lényegesen javulna” (Uo.). Miután azonban aligha kerülhet szabaddá, Feldmann azt jósolta neki, ami a „legtöbb szizofrénia sorsa: a teljes elbutulás” (Uo.).

Feldmann a sajtóban ezúttal is pszichoanalitikusként, „ismert analitikus orvos”-ként (Gál, 1932, 5) szerepelt, a pszichoanalízist egy rendkívüli érdeklődést kiváltó ügyben képviselte a nyilvánosság előtt.

A hipnózis szerepéről a bűnelkövetésben.

Bár a pszichoanalízis kezdetleges, katartikus fázisa elmúltával túllépett a hipnózison, az továbbra sem szűnt meg a pszichoanalitikusokat foglalkoztatni, Magyarországon különösképpen Ferenczit (Ferenczi, 1909a, 1912, 1913), aki már diákkorában – sikerrel – kísérletezett hipnózissal, és később, az 1910-es évek elején mint pszichoanalitikus is alkalmazott hipnózist páciensei kezelése során (Ferenczi, 1912 [2009, 66]). A pszichoanalízis és a hipnózis kapcsolatáról a független orvosanalitikusok nézetei a korabeli sajtóból is megismerhetők.

Feldmann 1925-ben az OMIKE (Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület) Medikus Társaság felkérésére tartott előadásában elmondta, hogy „[a] hipnózis tudományos értéke majdnem nulla, a gyakorlatban mint gyógyító eljárás nem használható olyan mértékben és olyan eredménnyel, mint azt nemcsak a nagyközönség, hanem az orvosok hiszik. A hipnózis azonkívül lealacsonyítja az emberi méltóságnak, ami nem volna olyan nagy baj, ha a haszna felérne az általa előidézett kárral: a beteg önállóságának a megrablásával” (*Hipnózis vagy pszichoanalízis*, 1925, 9). Feldmann hipnózissal szembeni fenntartásai egybecsengenek azzal, amit Ferenczi 1913-ban fogalmazott meg a páciens lealacsonyításával kapcsolatban: „A harmadik – inkább

praktikus – kifogás az, hogy vajjon megengedett dolog-e egy embert szándékosan visszaszorítani a hiszékenységnek arra az infantilis fokára, amelyen – mint a tünetek mutatják – ő felül szeretne emelkedni” (Ferenczi, 1913a[2000, 180]). Gartner 1927-ben szintén az OMIKE felkérésére tartott felolvasást a pszichoanalízis és a hipnózis orvosgyakorlati alkalmazásáról (*Előadás a pszichoanalízisről és hipnózis-szuggesztióról*, 1927, 13.).

Feldmann 1927-ben az *Esti Kurir* megkeresésére annak kapcsán nyilatkozott, hogy egy detektív a nyomozás előrehaladása érdekében médium segítségét kérte. Feldmann, annak dacára, hogy azt vallotta, minden embernek van egy „tudattalan észrevevőszerve”, nem látta értelmét, hogy médium álljon a rendőrség szolgálatába:

„Nekem az a véleményem, hogy legalább is egyelőre nem lehet a médiumokat a rendőrségi nyomozás szolgálatába állítani, főleg akkor nem, ha az közvetlen ugyanakkor komoly és megrendíthetetlen tárgyi bizonyítékokat nem produkál, mert ezzel csak eltértenénk a rendőrség munkáját más, esetleg egészen távoli vágányokra és az eredeti intencióval ellentétben csak késleltetnénk a nyomozás sikerének bekövetkezését” (*Az ideg orvosok szerint hipnotikus médiummal nem lehet nyomozni*, 1927, 9).

Feldmann az eset kapcsán 1927-es könyvében is szentelt egy fejezetet a hipnózissal való visszaélésnek (lásd: Feldmann, 1927a, 107-110), amelyben szintén amellet érvelt, hogy „*a dirket hipnózis a rendőri nyomozásban vajmi kevés hasznot hozó szerepkört tölthet be*” (Feldmann, 1927a, 109). Ugyanebben az évben hosszabb publicisztikai írást is közölt a témában *Nem megbízhatók a hipnotikus úton szerzett nyomozási eredmények* címmel, ahol a fentiekén túl azt is kifejti, milyen hibalehetőségeket rejt a hipnotikus eljárás, és miért nem lehet hipnózis útján vallomásra kényszeríteni a gyilkost (Feldmann, 1927c).

1932-ben a kunhegyesi „bűvösszemű cigányasszony” (*Hipnotizált-e*, 1932, 7) óriási érdeklődést kiváltó, boszorkányperként emlegetett bírósági tárgyalásán nyílt tudományos összecsapásra került sor hipnózis és pszichoanalízis, illetve ezek képviselői, Völgyesi Ferenc szakértő tanú és Feldmann Sándor ellenőrző orvosszakértő között. A korabeli napilapok mind részletes riportokban számoltak be az ügy legérdekesebb momentumáról, a két orvosszakértő „késhegyig menő vitájáról” (*Hipnotizált-e*, 1932, 7)

afölött, hogy tud-e a vádlott, Dobrai Demeterné vásárjáró meszelőárus hipnotizálni illetve szuggerálni, vagy sem.

Völgyesi a sértett család vizsgálata során arra a meggyőződésre jutott, hogy valamennyien szuggesztív alatt álltak, és „mindhármuk betegségének Dobrainé szuggesztív befolyása volt az oka, ez annál hihetőbb, mert Dobrai Demeterné prototípusa annak a cigányasszonynak, amely századokon át öröklött hipnotikus képességgel rendelkezik” (*A varázslat vádja alól felmentették*, 1932, 5). Völgyesi vallomásaiban azt is elmondta, hogy „akinek gyakorlata van a hipnotizálás terén, az a hipnotizálandó személyek reakciós módjából feltétlenül következtetni tud arra, hogy az illetők már előzetesen állottak-e hipnotizáló eljárások, illetve gyógykezelések alatt” (*Hipnotizált-e*, 1932, 7). Hangsúlyozta továbbá, hogy „Dobrainé esetében adva voltak az ő részéről a szuggesztivitás, a Nagy-család részéről pedig az autoszuggesztibilitás feltételei” (*Hipnotizált-e*, 1932, 7). A kirendelt bírósági szakértők egyetértettek Völgyesivel abban, hogy a sértett család Dobrainé éber szuggesztív hatásának hatalma alatt állt, és ez volt oka a család állandó betegeskedésének.

Feldmann a Völgyesitől eltérő véleményt képviselt:

„Én másképpen látok, mint ő [Völgyesi]. Először is az a kérdés, hogy Dobrainé viselkedése miképpen történt. Lelki, szervi, vagy idegrendszeri elváltozást okozott-e, vagy egyebet? A szakértő urak szerint idegrendszeri elváltozás történt. Megállapítom, hogy az idegességnek semmi köze sincs az idegrendszerhez, mint ahogy nem az ember szája beszél, hanem az: ember. A száj csak eszköz. A második, hogy mi történt a hipnotikus hatás után az illetőkkel, illetve történt-e hipnotikus hatás. Ez sem állja meg a helyét. *A tudomány ma már pontosan tudja, hogy minden egyes esetben csak autoszuggesztívőről van szó és azt mondhatni, hogy szinte a szuggesztív használja fel a szuggesztívot.* Gyakran kísérleteztem úgy, hogy embernek egy tükröt mutattam és a tükörbe nézve is hipnózisba esett. [...] A harmadik kérdés, hogy tartósan milyen befolyás alatt állottak ezek az emberek. Itt kénytelen vagyok ismét ellentmondani a Völgyessy-féle nyilatkozatnak. *Abból a tényből, hogy ez a három ember az első Völgyessy-féle hipnózis után hipnotikus álomba esett, egyáltalán nem lehet arra következtetni, hogy már előzőleg több ízben hipnotizálva voltak.* Hiszen artisták színpadokon sokszor pillanatok alatt hipnotizálnak valakit, aki azelőtt sohasem volt hipnotizálva. [...] *A sértettek ideges emberek. Dobrainé ezt kihasználhatta, de állítom, hogy egészséges idegzetű embereket nem sikerült volna szuggesztíválni*” (Szűcs, 1932, 5)

A vita lezárásaképpen Völgyesi megállapította, hogy ő véleménye és Feldmann dr. véleménye között „lényegbeli eltérés nincs is” (*Hipnotizált-e*, 1932, 7). A

törvényszék végül Feldmann szakvéleményét fogadta el, mely szerint a vádlott nem hipnózis és szuggesztió alkalmazásával követte el a bűncselekményt, „ellenben Dobrai Demeterné a sértettek hiszékenységével élt vissza” (Szűcs, 1932, 5).

A bíróság előtt és a napisajtó tálalásában Feldmann nem mint független orvosanalitikus, hanem mint az „analitikus iskola” (*Hipnotizált-e*, 1932, 7) egészének képviselője állt szemben Völgyesivel.

Feldmann az öngyilkosságról

Feldmannhoz három alkalommal fordult a sajtó útmutatásért az öngyilkosság – „a háború utáni esztendőök legsúlyosabb tünete” (Feldmann, 1927a, 1) – kérdésében. Mindhárom esetben az *Ujság* megkeresésére nyilatkozott. Először 1926 májusában kérdezték erre vonatkozó tapasztalatairól. Feldmann úgy látta, az emberek szenvedéseikért a felelősség a társadalmat terheli, mely maga is beteg:

„Az u. n. idegbetegek nyolcvan százaléka tulajdonképpen nem a szó anatómiai értelmében vett idegbeteg, hanem kedélybeteg [...]. Közhely ma már, hogy társadalmunk beteg. Lemállott az emberekről a gazdasági jólét és biztonság védőpapirosa, mely betakarta az emberek lelki sebeit, a ruhák megkoptak, lerongyolódtak és így alóla most már könnyebben kirínak a lelki bizonytalanságnak pirosuló foltjai. Ijesztően elszaporodtak azok az emberek, akik bajaikra takarónak csak a mindent befogadó anyaföldet tudják választani (*A szorongó, féltő*, 1926, 40).

A gyógyírt a szenvedésre állam, vallás és tudomány „szeretetteljes összefogódzásában” látta, amely „enyhíthetné, sőt megszüntethetné a szorongó és ijedős város háborgó lelkületét” (Uo.).

1926 májusában a témát tovább szűkítve az öngyilkosságok okairól és a probléma megoldásáról mondta el pszichoanalitikai véleményét, amellyel ismét éles társadalomkritikát fogalmazott meg. Feldmann az öngyilkosságok számának csökkenése érdekében az állam részéről konkrét intézkedéseket sürgetett:

„Állam, egyházak, politikai pártok, társadalmi egyesületek, politika- és gyűlöletmentes együttműködésre van szükség, melyet az államnak kell gyorsan, erélyesen és szeretettel megszervezni és keresztülvinni. Állítson fel a főváros egyik napról a másikra egy szervezetet, hol valamennyi fővárosi ideg orvos és lelkész felváltva fogadná, megfelelő

diszkréció mellett, mindazokat, akik úgy érzik, hogy az életet el kell dobni. Minden egyes ilyen szerencsétlennel egyénileg kellene foglalkozni és neki felvilágosítással, vigasszal, erő- és segítségnyújtással szolgálni. Azt hiszem, hogy csak így remélhetjük, hogy a lelki epidémiák e legrettenetesebbjének gátat vetünk” (*Lelki klinikát kell sürgősen megnyitni*, 1926, 5).

1932-ben az *Ujság* munkatársa hosszabb beszélgetést folytatott Feldmann-nal a tömeges öngyilkosságokról és azok lelki hátteréről. Feldmann Ferenczihez hasonlóan „a háború utáni gazdasági és lelki egyensúlymegbomlásban” látja a tömegesen előforduló öngyilkosságok kiváltó okát (*Csak gyűlöletet éreznek*, 1931, 3). Az egyén élete azonban a gyermekkorban kialakult alapbeállítástól függ:

„Az élet első 5-10 éve után már minden embernél látni lehet, hogy miképpen lett az életre ’eleresztve’. [...] A fejlődés ezernyi – orvosanalitikai gyakorlatunkból jól ismert – körülményeitől függ, hogy a belső és külső csalódásokkal szemben erősnek vagy gyengének mutatkozik-e az ember. A gazdasági, válság megteremtette a külső csalódást, a háború és az utána következő idők borzalmi pedig a még fontosabb belső csalódást: kiderült, hogy az ember ösreakciója a gyűlölet és talán még a legjobb barátban sem lehet megbízni. A szükség lehántotta a jóság házáat és az emberek csak a gyűlöletet érzik” (Uo.).

Feldmann – akárcsak Ferenczi – arról a tapasztalatról számolt be, hogy a legtöbb öngyilkos a halhatatlanság érzésével él: „roppant távol áll a haláltól, olybá tekinti a halált, mint valami elutazást, üdülést és el sem tudja képzelni, hogy az öngyilkossággal véglegesen elmúlják. Ezek az emberek infantilis gyermekded kedélyűek és arcukra a halál a nyugalmas mosoly rózsáit varázsolja” (Uo.). Feldmann statisztikai összefüggést figyelt meg a kivégzések és az öngyilkosságok száma között: „Ha a levegőben halál van, bármilyen formában is, ez szuggerál. Szuggerál az ölésre. És a legtöbb öngyilkos ölni szeretne valakit, de inkább magát öli meg, mert lelke mélyén önmagát hibásabbnak találja, mint azt az embertársát, aki a csalódás okozta, hibásabbnak találja magát – és ebben igaza is van – mint a sorsot, mely az életet nehézzé tette számára” (Uo.).

Feldmann magánéletéről és munkájáról

Milyen lesz jövőre az irodalmi termés?

Amint arról már beszámoltam, az *Esti Kurir* 1927-es karácsonyi számában írók, festők és népszerű tudósok válaszoltak a *Min dolgozik most?* kérdésre. A népszerű tudósok

közül Ferenczi mellett Feldmann mint „a Független Analitikusok Nemzetközi Szövetségének magyarországi elnöke” nyilatkozott: „három tudományos könyv elkészítésén fáradozik egyszerre. Az egyik 'A férfi impotenciájának klinikája' a másik 'A dadogás', amely magyar és német nyelven egyidőben jelenik meg és e témáról az első részletes analitikus munka a világirodalomban. Harmadik könyvében az emberi érzelmek, nevezetesen a szomorúság, a részvét, a gúny, a flegma, a tetszés analitikus magyarázatával foglalkozik” (*Milyen lesz jövőre az irodalmi termés*, 1927, 23). Feldmann a későbbiekben az impotenciáról és a férfi ösztönéletéről (Feldmann, 1930a) (Feldmann, 1931a) is jelentetett meg könyvet. A dadogásról Feldmann 1927 márciusában az *Ujságban* közölt tanulmányt (Feldmann, 1927b), illetve 1927-ben megjelent könyvének egy fejezetét is ennek a témának szentelte (Feldmann, 1927a, 116-120), később kiadott külön könyve a témáról nem ismert. A harmadik terv a Feldmann által említett formában nem valósult meg, továbbgondolt változata 1959-ben jelent meg az USA-ban (Feldmann, 1959 [2009]).

Az 1928-as előadás-ciklusokról.

1928-ban az *Ujság* két alkalommal kereste föl Feldmant, hogy az orvosanalitikusok tavaszi, ill. őszi előadás-ciklusának programjáról – az előadások tartalmáról és tárgyáról – kérdezze. Feldmann első, nagyközönségnek szánt előadásai, amelyeket 1928 tavaszán tartott, „A meg nem értett férfi“, „A meg nem értett nő“ és „A meg nem értett gyermek” címet viselték. A beszélgetésben azt ígérte, hogy nem fogja a nagyközönséget „bonyolult tudományos kérdésekkel” (*Három pszichoanalitikai előadás*, 1928, 13) fárasztani; első két előadásában egyes parapátiás férfi- és nőtípusokról ad jellemzést, a harmadik előadásban a gyermeknevelés kérdéseivel foglalkozik (Uo.).

1928 szeptemberében Feldmann már az orvosanalitikusok második előadásciklusáról tájékoztatta az *Ujság* munkatársát: „Felbuzdulva és felbátorodva a tavaszi három előadásom sikerétől [...] a közeljövőben újabb előadásciklust rendezünk, melynek keretében az egyesület ifjabb, illetve újabb tagjai alkalmat nyernek annak bizonyítására, hogy nemcsak magánygyakorlatukban nyújtanak kitűnőt, hanem a nagyközönség számára is van mondanivalójuk” (*Kinek a házassága*, 1928, 33). Feldmann, aki budapesti előadásait Szegeden is megismételte, felhívta a figyelmet a

pszichoanalízis vidéki terjesztésének fontosságára: „Szükségesnek tartom a vidéki kirándulást, mert a nagy vidéki városok ismeretése a fővároséval vetekedik. Örömkre szolgál, hogy Szeged és Debrecen már kitűnően képzett analitikussal rendelkezik — Rapaport és Ornstein doktorok személyében, akik részt vesznek a budapesti előadás-ciklusban” (Uo.) Feldmann saját előadásán túl részletesen bemutatta a többi orvosanalitikus – Décsi, Gartner, Hajnal, Ornstein, Rapaport – előadásának témáját.

A meg nem értett emberről.

Az orvosanalitikus propaganda részeként Feldmann 1929 januárjában a *Tolnai Világlapja* számára is összefoglalta korábbi három előadásának lényegét. Emellett megragadta az alkalmat, hogy az olvasóközönséget saját egyesületével és annak működésével is megismertesse:

„[...] én a Magyarországi Független Orvosanalitikusok Egyesületének vagyok az elnöke. Olyan orvosok tömörültek ebbe a szervezetbe, kiknek az a céljuk, hogy a híres bécsi ideggyógyorvosprofesszornak, Freudnak, a lélekelemezés [sic!] címen világszerte ismert tudományos elveit, főleg orvosi téren alkalmazzuk, műveljük és továbbfejlesszük. Gyakorlatunkban az emberiség minden rétegét, egészségeseket és idegeseket, alkalmunk van megismerni és ily módon olyan megállapításokra tehetünk szert, melyeket szükségesnek tartunk a nagyközönséggel is megismertetni” (*A meg nem értett ember*, 1929, 57).

3.2 Ferenczi és Feldmann sajtószereplésének egyéb formái

3.2.1 Pszichoanalízis a nagyközönség előtt: az egyesületek fő reprezentánsai mint előadók

3.2.1.1 Ferenczi Sándor 1928-as előadás-sorozata a Zeneakadémián

A MPE tagjai a legtöbb esetben egy-egy adott szakma képviselői – leginkább orvosok – részére tartottak előadásokat és szemináriumokat. Ilyen alkalom volt például, amikor több mint tízévnnyi szünet után a MPE 1924 februárjában egy hét előadásból álló programot indított a Budapesti Orvosi Kaszinóban, amelyen csak orvosok vehettek részt. Az előadások fő célja „nem annyira a propaganda [volt], hanem inkább az, hogy

megszólaltassuk a 'látens' analitikusokat és esetleg új követőket szerezzünk közülük.” (Freud/Ferenczi, 2004, 187)

Az 1920-as évek közepére a korábban már említett okokból egyre sürgetőbbé vált az igény a pszichoanalízis népszerűsítésére. A MPE az 1920-as évek során többször is jelentkezett a nagyközönségnek szóló előadásokkal, amelyek elsődleges célja a propaganda volt.⁵⁶ A következőkben csak egy ilyen eseményt mutatok be részletesen, azt, amellyel a pszichoanalitikus kilépett megszokott szerepéből, és ünnepelet közszereplő lett: nem csak tudós, nem csak orvos, hanem előadó, akinek szavait issza a nagyközönség, akinek előadásaira elkapkodják a jegyeket, akinek előadótermébe be sem fér a hallgatóság. Az egyesület és a magyarországi pszichoanalízis történetében is a legnagyobb közönségszámot elérő és sajtóvisszhangot kapó és így a legjelentősebb előadóciklus Ferenczi 1928-as, Zeneakadémián tartott előadás-sorozata volt.

Ferenczi Sándor 1928. február 14. és március 23. között összesen hat nyilvános előadást tartott a Zeneakadémián (Vö. Freud/Ferenczi, 2005, 186). Az előadás-sorozat Ferenczi New Yorkban tartott tizennyolc előadásának összefoglalása volt (a sajtóban megjelent a részletes beszámolókat lásd: Friedrich, 2016). Az előadások a nagyközönségnek szóltak a pszichoanalízis társadalmi, gyógyászati, pedagógiai vonatkozásairól és lélektani jelentőségéről. Az előadás-sorozat célja a freudizmussal kapcsolatos „ferde felfogások” eloszlatása és a pszichoanalízis népszerűsítése volt, Ferenczi szavaival: „[é]rdeklődést kelteni és az utóbbi évtizedben történt haladásról informálni, íme, ez előadásomnak főcélja” (*A pszichoanalitikus tanításokkal szemben*, 1928, 6). Ferenczi előadásainak írott változata nem maradt fenn, de tartalmukat megismerhetjük az *Esti Kurir*, a *Pesti Napló* és az *Ujság* által közölt részletes beszámolókból és riportokból, illetve első kézből Ferenczitől, hiszen az előadások kapcsán két napilap, az *Esti Kurir* és az *Ujság* is meginterjúvolta.

Az ortodox freudi lélekelemzés népszerűsítése az 1927 végén megalakult rivális egyesületek térnyerése miatt sem tűrt további halasztást. Az *Ujság* munkatársa is

⁵⁶ Az első – már említett – nagyobb esemény az 1926. május 6-án Freud születésnapja alkalmából, 500 fős közönség részére rendezett ünnepi ülés volt amely „a nagyközönség szélesebb rétegeivel szakavatott formában” kívánta megismertetni a pszichoanalízis tudományos jelentőségét (*Freud-ünnepség a régi képviselőházban*, 1926, 10, Vö. Freud/Ferenczi, 2005, 95).

tisztázni kívánja a kérdést: „Értesülésem szerint ma már nemcsak egy pszichoanalitikus iskola, hanem kettő-három is működik különféle irányban. Hogy áll a helyzet ebben a tekintetben?” (*A pszichoanalitikus tanításokkal szemben*, 1928, 6). Válaszában Ferenczi az ortodox pszichoanalízis „salakmentes tisztántartására” helyezi a hangsúlyt: „Hiba volna [...] a félúton megakadókat vagy onnan visszafordulókat egysorba helyezni magával a pszichoanalitikus tudománnyal, melynek salakmentes tisztántartására és kiépítésére alakultak meg világszerte a Freud szellemében működő társulatok” (Uo.), csakúgy, mint amikor a MPE célját határozza meg: „[c]élja az, hogy a Freud professzor által megalapított és kifejlesztett lélekelemző eljárást és tudományt *'belterjesen'* művelje” (Uo.).

Az előadások iránt a vártnál is nagyobb volt az érdeklődés. Az első előadáson, amely a kisteremben folyt le, férőhely hiánya miatt sokan nem vehettek részt, ezért a további előadásokat Ferenczi a szintén zsúfolásig telt nagyteremben tartotta (*Ha a lélek beteg*, 1928, 4.). A közönségről szerzett benyomásait Ferenczi az *Esti Kurir* munkatársának így foglalta össze:

„Némely előadásom két teljes órán át tartott és mégis majdnem mindnyájan végig kitarottak. Ezenkívül figyelemre méltó jelenségnek tartom, hogy az eddig csak pikáns oldalukról ismert szexuális kérdések tudományos tárgyalását nyugodt érdeklődéssel és zavaró momentum nélkül hallgatták végig. [...] Különösen nagy volt az érdeklődés a gyermeknevelés témája iránt. A férfi és nő közötti lélektani különbségek tárgyalása is igen lekötötte a figyelmet. Eddig sajnos nem elégíthettem ki a közönség várakozását gyakorlati tekintetben. Azon leszek, hogy a legközelebbi előadásokon legalább némi irányítást és felvilágosítást adjak a lélekelemzés gyakorlatáról, gyógyítási értékéről, a különféle ideges állapotok természetéről és terápiájáról” (*Ferenczi Sándor dr. a pszichoanalitikai előadások közönségéről*, 1928, 5.).

A korabeli napilapok tudósításai mind kiemelték a Ferenczi előadásait övező rendkívüli érdeklődést. Révész Béla 1928. március 20-án, néhány nappal Ferenczi utolsó előadása előtt riportot közölt a *Pesti Napló*ban, a sokatmondó *Siker* címmel:

„Zsúfolt házak! Pedig nem a világhíró tenorista énekel, nem is a táncfenomén ejti lepleit, nem is a csodahegedűs szédíti hangjai köré a tömegeket és nem is az Olimpiáról, Uri muriról, a Zenebonáról van szó — a színjáték, a dal, a muzsika vonzása nélkül, értekezéseket hallgat végig a zsúfolódó közönség, feszült figyelemmel. Most hirdetik meg hatodszor az értekezést és hat telt ház hallgatja a Zeneakadémiában, a puritánszavú előadót. [...] Észre kell venni ezt a

speciális sikert, ami mostanában némultan, de vehemensen zajlik a Zeneakadémiában, ahol a kitűnő orvostudós, a mai ember pszichéjéről tart előadást. Határozottan tudományos beszámolókról van szó és az emberek a kakasülőt is megszállják. Igaz ugyan, hogy a pszichiáter jóhírű és tudója a rejtelmeknek, de igaz az is, hogy a hatszor zsúfolódó közönség *önmagáért* megy el az előadásokra; arányaival el sem gondolt tömeg, mely azzal ül az orvos elé: *mond meg, mi van velünk?* [...] Úgy halljuk, a hatodik előadásra is elkapkodták a jegyeket. Félelmes siker!” (Révész, 1928, 14.)

3.2.1.2 Az orvosanalitikusok 1928-as előadásciklusa

Az egyesületek közötti kölcsönhatásra jó példával szolgál a Független Orvosanalitikusok Egyesületének azonnali válaszreakciója: alig ért véget Ferenczi Sándor nagy sikerű előadássorozata a Zeneakadémián – a záróelőadást 1928. március 23-án tartotta –, már meg is kezdődött a Független Orvosanalitikusok nagyközönségnek szánt előadásciklusa.⁵⁷ Az első három előadást, az egyesület „első programmszerű előadását” (*Három pszichoanalitikai előadás*, 1928, 13), Feldmann Sándor tartotta az Uránia Színházban: április 4-én *A meg nem értett férfi*, április 11-én *A meg nem értett nő*, április 18-án *A meg nem értett gyermek* címmel. A beszámolók valamennyi esetben kiemelték, hogy az előadásokat telt ház és hálás publikum hallgatta (*A férfiak visszavonulnak*, 1928, 4); pl.: „Érdeklődő szülők százai töltötték meg szerdán délután az Uránia-színházat” vagy „[a] z értékes előadást a nagyszámú közönség zajos ovációval köszönte meg” (*A meg nem értett gyermek*, 1928, 4).

Az egyes előadásokról több lap is részletes beszámolót közölt (pl. *A férfiak visszavonulnak*, 1928, 4; *Feldmann Sándor dr. előadása a különböző nőtípusokról*, 1928, 7; *A meg nem értett gyermek*, 1928, 4). Előadásait Feldmann elsősorban azoknak a témáknak szentelte, amelyeket könyveiben bővebben kifejtett (Feldmann 1925; 1926; 1930a), és amelyekről Ferenczi is előadott: a férfi, a nő, ill. a gyermek ösztönélete előadásainak tárgya. Feldmann beszélt a férfi kisebbségi érzéséről és az ezzel összefüggő prostitúcióról, amit „*a társadalmilag is impotens férfiak*” tartanak fenn (*A férfiak visszavonulnak*, 1928, 4); bemutatta többek között a hozományvadászt, a papucshős és a Don Juan típusát; a nők négy különböző ideges típusát (*Feldmann*

⁵⁷Az egyesületek rivalizálása és egymáshoz mérése kapcsán érdekes a jegyárak összehasonlítása. Míg Ferenczi egy előadására 50 fillér és 3 pengő közötti összegért lehetett jegyhez jutni, Feldmann esetében az belépőjegyek 30-tól 80 fillérig terjedtek. Ferenczi mind a hat előadását viszont kedvezményes áron – 2 pengő 50 fillértől 15 pengőig – lehetett meghallgatni. (*Népszerű előadások*, 1928, 9). Viszonyításképpen: Budapesten egy kilogramm kenyér 54 fillérbe, egy beretválás 40 fillérbe került (Vö.: *Fővárosi Közlöny*, 1928, 26).

Sándor dr. előadása a különböző nőtípusokról, 1928,7), a kalapvásárlási szenvedély és a torkosság lélektanát, stb. A gyermekneveléssel kapcsolatban Ferenczihez hasonlóan Feldmann is rámutatott a verés káros hatásaira, „mely egyrészt aláássa a gyermek önértetét, másrészt perverzióra neveli a gyermeket” (A meg nem értett gyermek, 1928, 4). Az orvosanalitikusok álláspontját hirdeti a nevelés feladatát illetően, amely „nem lehet más, mint kulturembert nevelni a teljesen amorális gyermekből” (Uo.). Előadásaiban Feldmann nemegyszer megragadta az alkalmat a pszichoanalízis stekeli vonalának és magának az egyesületnek a népszerűsítésre is (Lásd pl.: A férfiak visszavonulnak, 1928, 4; Három pszichoanalitikai előadás, 1928, 13).

Az egyesület előadás-sorozata 1928 őszén budapesti és – a MPE előadásaitól eltérően – vidéki előadásokkal folytatódott (Feldmann szegedi előadásairól lásd: Harmat 1994). Az előadás-ciklusban az egyesület többi tagja is részt vett, pl. „dr. Décsi Imre 'A babonás emberről' és 'A pályaválasztásról', dr. Rapaport [...] 'Az apák és fiuk közti harcokról', dr. Ornstein [...] 'Az ideál megválasztásáról a szerelmi életben', dr. Hajnal 'A kisgyermek neveléséről', végül dr. Gartner 'Az álom- és fantáziavilágról'”(Analitikus előadások, 1928, 16). Az előadások egyrészt a népszerűsítést szolgálták, másrészt az egyesület nagyközönség felé való nyitottságát hivatottak jelezni. Feldmann ígéretéhez híven – „tekintettel a tudományág nagy gyakorlati jelentőségére, évről-évre oktató és tájékoztató előadásokat fogunk tartani a nagyközönség számára” (Három pszichoanalitikai előadás, 1928, 13) – a népszerűsítő előadások az egyesület fennállása alatt évről-évre megismétlődtek.

3.2.2 Az egyesületek fő reprezentánsainak publicisztikája a vizsgált sajtótermékekben

Ferenczi a vizsgált időtartamban és orgánumban három írást jegyez a nevével. 1918-ban a Színházi Életemek az akkor elhunyt Bródy Sándorról írt (Ferenczi, 1918), a Pesti Naplóban 1927-ben közölt írást A szívfájdalomról (Ferenczi, 1927) és 1928-ban Pszichoterápiai jelszavak (Ferenczi, 1928) címmel. Feldmann-nak ezzel szemben 45 publicisztikai írása jelent meg a vizsgált sajtótermékekben, ezek megoszlása azonban igen egyoldalú: a 45-ből 41 az Ujságban, kettő a Pesti Naplóban, és egy-egy az Esti Kurirban és a Tolnai világlapjában. Feldmann Ujságban közölt publicisztikai írásai a

legkülönbözőbb hétköznapi és népszerű tudományos kérdésekkel foglalkoztak, írt többek között Freud születésnapjáról, a sportoló nőről (vö. Feldmann, 1927a, 124-126), a dadogás lelki hátteréről (vö. Feldmann, 1925, 124-127), hipnózisról (vö. Feldmann, 1927a, 107-110), hipochondriáról (vö. Feldmann, 1927a, 77-80), alvajárásról, álmatlanságról (vö. Feldmann, 1925, 141-142; 1927a, 49-53), butaságról, a vásárlás lélektanáról, pletykáról, szórakozottságról, szerelmi tragédiákról (lásd: 3. melléklet). Írásai az olvasó felé azt közvetítették, hogy a pszichoanalízisnek nélkülözhetetlen lehet a hétköznapi, közéleti, tudományos kérdések megértésében.

Ferenczi Feldmann munkásságával kapcsolatban többször is hangot adott elítélő véleményének: „ez a legújabb magyar 'lélektani' 'irodalom' helyesebben feldmannizmusnak volna nevezendő. Ám legyen, de akkor aztán a neológok ne élvezzék egyidejűleg az orthodoxia mimikrijének és a forradalmiság olcsó babérainak előnyeit” (Ferenczi 1930a, 19). A Ferenczi által bírált feldmannizmus akár Feldmann érdeméért is felfogható, hiszen azt is jelenti, hogy írásmódjával Feldmann műfajt teremtett, vagyis kiválóan tudott a propaganda eszközeivel élni és nagyközönség számára érthetően írni. Feldmann célja publicisztikájával és több könyvével is bevallottan az volt, hogy „hogy a modern lélektan iránt érdeklődők kezébe [...] korrekt tájékoztatót” adjon (Feldmann, 1927a, 3).

A szembetűnő számbeli különbség Ferenczi és Feldmann napisajtóban megjelent publicisztikája között egyrészt arra vezethető vissza, hogy tudományos eredményei közlésekor Ferenczi a hazai és nemzetközi *szakmai* orgánumokat részesítette előnyben (*Gyógyászat, IZP*); másrészt – Feldmann javára – magyarázza ezt az *Ujság* szerkesztősége és az orvosanalitikusok köre közötti kapcsolat. Harmadrészt, több szakmai fórum nem volt nyitott a Nemzetközi Pszichoanalitikai Egyesületen kívül működő analitikusok előtt, így Feldmann számára sem.⁵⁸ Feldmann az *Ujságon* túl is intenzív publicisztikai tevékenységet folytatott, részt vett pl. az 1927 februárjában született *Láthatár* című folyóirat szerkesztésében⁵⁹, rendszeresen közölt írásokat a *Grafológiában* és Nagy Lajos által szerkesztett *Együttben*, és csaknem minden évben

⁵⁸ A magyarországi orvosanalitikusok rendszeresen publikáltak viszont az egyesület saját orgánumában, a Stekel szerkesztésében megjelenő *Psychoanalytische Praxis*ban.

⁵⁹ A lapnak öt száma jelent meg, főszerkesztője Rubin László volt, a szerkesztés munkájában Feldmannon kívül Bánóczy László, Németh Andor és Szász Zoltán vett részt. „[B]ár a folyóirat hamarosan megszűnt, a fennmaradt néhány szám tanúsítja, hogy jelentős irodalmi és világnézeti kezdeményezést jelentett [...]” (Markovics, 1972, 110).

jelentkezett könyvvel is.⁶⁰

3.2.3 Az egyesületek fő reprezentánsai anekdotákban

Egyes pszichoanalitikusok – különösképpen az ún. „nagy formátumú” egyéniségek – személyiségéről a hírlapokban megjelent interjúkból, riportokból és a pszichoanalitikusokról keringő anekdoták, történetek alapján olyan kép tárul elénk, amilyen a kizárólag tudományos műveiket tanulmányozó olvasó számára ismeretlen, és a már ismert levelezések alapján alkotott személyiségrajzok is tovább színesednek. A következőkben megkísérlem felvázolni, hogy a sajtóból feltárt források által milyen új aspektusokkal gazdagodhat az egyes pszichoanalitikusok személyiségéről kialakult képünk.

Ferenczi Sándor

Ferenczi mint a magyarországi pszichoanalízis vezéralakja már életében kultikus figura volt, személyéhez halála után mítoszok, legendák fűződtek (Bővebben lásd: Erős, 2004). Személyiségéről a számos rendelkezésre álló forrás, levelezések alapján is képet alkothatunk. A Ferencziről kialakult imázst – a Titkos Bizottságról készült jól ismert felvételen a „komoly, sőt komor tekintetű férfiak közül csupán egyikőjük mosolyog, a Freud mellett ülő Ferenczi...” (Erős, 2007) – a barátságos mosolyú, szeretetreméltó, „szemüveges, őszes úriemberről” a sajtóból előkerült dokumentumok megerősítik, de színesítik és árnyalják is, kidomborítva személyiségének eddig kevesebb hangsúlyt kapott aspektusait, pl. a humorát, vagy a Feldmannhoz való viszonyában megmutakozó kérlelhetetlenségét, elszántságát.

Ferencziről már életében történeteket meséltek, ami annak is köszönhető, hogy olyan barátai voltak, mint pl. Karinthy Frigyes:

⁶⁰ Első könyve 1924 januárjában (Feldmann, 1924), a második 1925 tavaszán jelent meg (*Az ideges félelem és egyéb fejezetek a pszichopatológia köréből*), a továbbiak 1926-ban (Feldmann, 1926), 1927-ben (Feldmann, 1927a) és 1930-ban (Feldmann, 1930a).

„[...] [T]alálkozom, kérlek szépen, ezzel a freudista lélekelemző orvos barátommal, illetve nem is találkozom, hanem véletlenül belébotlom, kérlek, az uccán, ahogy szaladok. Belébotlom, mondok, nem is látom, hogy ő az, udvariasan megjegyzem, hogy pardon, bocsánat.

De már meg is állít, mosolyogva és szelíden néz a szemembe és szelíden bólogat, miközben én felismerem, á, szervusz, te vagy az, mondom neki barátságosan.

Én, én, aszongya, szelíden és szomorúan, de miért akartál megölni az imént, miért kívántad a halálomat! Még hogy én, rémüldözöm, hiszen nem is láttam, hogy te vagy az, már hogy mondhatod ilyet, hogy én a te halálotat kívánom?

Pedig úgy van, magyarázza tovább, szelíden és szomorúan bólogatva az ucca közepén, miközben az autók szaladgálnak körülöttünk – úgy van az és nem másképpen. Jegyezd még magadnak, hogy lelked mélyén, a világcentrummá alakult én-képzet öntudatlan vágyaiban a legkegyetlenebb módon kívánod a halálát mindenkinek, aki csak a legkisebb bántalommal illetett vagy akár csak a legkisebb bántalom fenyegetését jelenti számodra. Én az imént véletlenül eléd akadtam, elzártam az utadat félpillanatra – és te, amikor meglöktél ezért, ebben a mozdulatodban kifejezésre juttattad azt a titkos vágyadat, hogy én botoljak meg, essem el, zuhanjak a villamos elé, haljak meg rögtön, amiért egy ilyen icike-picike sérelmet okoztam véghetetlen szadizmusodnak.

Nézd, mondtam neki, pillanatnyi habozás után. Nézd, szóval te szándékos emberöléssel, illetve ami majdnem egyre megy, emberölés szándékával vádolsz meg, sőt azt állítod, hogy in flagranti kaptál rajta ezen a cselekményén. Hát tudod mit, jó. Belemegyek. De miért zártad el az utamat?

Azért, mert lelked mélyén meg akartál ölni, te útonálló csirkefogó. Miért csak én? Te talán nem?

Mi az, hogy 'legkisebb bántalom'?

Ez a 'legkisebb bántalom' te tanításod szerint csak jelképe annak az öntudatlan, vadállati vágyadnak, hogy engem megölj.

Én tehát csak jogos önvédelemből akartalak megölni az imént, mikor belébotlottam. Kérem felmentésemet. Szervusz, gyilkollak alássan” (Karinthy, 1929, 9).

Ferenczi népszerűsége már-már legendás volt. Közkeveltségének tanújele az is, hogy „tanár úr”, sőt „professzor úr” lett „a közhangulat kegyelméből”. Népszerűségének kultuszát a napisajtó is ápolta. Az *Est* 1930-ban Ferenczi amerikai páciensi körét bemutatva arról ír, hogy „a lélekelemzés modern tudománya egyik kiváló tudósunk révén ma már egymaga is világhírűvé tette Budapestet” (Ó. É., 1930, 7). Ferenczi érdeme az is, hogy: „Mondhatnám olyan márka a világon ez a magyar pszichoanalitikus,

mint a női ruhában: Patou, vagy a legjobb férfifrakkban Pool” (Ó. É. 1930, 7).⁶¹ Pácienseinek Ferenczi iránti rajongása is legendásnak számított, elég, ha az amerikai úttjáról hazatérő Ferenczit a pályaudvaron fogadó betegeire gondolunk, de az imént idézett cikkben is említésre kerül: „mind a négy [amerikai páciens] mint mesterét átszellemült arccal egy ismert lélekbúvár professzor nevét jelöli meg” (Uo.).

A *Pesti Napló* 1934. májusi számában is találunk Ferencziről szóló anekdotát:

„Ma már freudilag oly képzett e város, hogy nem fordulhatna többé elő az az eset, amely a megboldogult Ferenczi professzorral történt s amelyet ő maga szeretett elmesélni a kollégáknak. Valami lipótvárosi estélyen történt, hogy egy gyönyörű hölgy a professzorhoz fordult, akiről mindössze annyit tudott, hogy álmokat ‘fejt’.

– Mit jelent ez, – kérdezte a vacsoránál asztalon át és jó hangosan – mit jelent ez az álmom, professzor úr, hogy mentem át a hídon a férjem barátjával és leszakadt alattunk a híd? Ferenczi professzor körülnézett és megrökönnyödvé és mosolyogva csak ennyit mondott:

– De, asszonyom, hogy lehet társaságban ilyen disznóságot elmondani?” (B.L., 1934, 10)

Feldmann Sándor

Feldmann személyisége a vele készült interjúkban kevésbé került előtérbe, de abban az időszakban, amikor a legtöbbet szerepelt a nyilvánosság előtt, a vele történt események is számot tartottak az olvasóközönség érdeklődésére. A *Tolnai világlapja* 1929-ben számolt be a következő esetről:

„A ‘Testőr’ egyik előadásán történt. A Vígszínház nézőterén a második sor zsöllye bal ötös sarok székén Feldmann Sándor dr., a kiváló pszichoanalitikus orvos ült. A második felvonás, mint ismeretes, az opera egyik páholyában játszódik le és nagy derűtséget keltett Feldmann Sándor barátai között, amikor Titkos Ilona hunyorított szemmel néz a képzelt nézőtér felé és azt mondja:

– Dr. Feldmann, második sor zsöllye bal ötös sarokszék.

Természetesen előadás után kiváló orvos barátai tréfálkozva Feldmann doktorral és megállapították [sic!], hogy Titkos Ilona csak rögtönözte a dolgot és ez a mondat mint szöveg nem is fordul elő a darabban. Valakit annyira izgatott a dolog, hogy azonnal autóba szállt és amíg Feldmann doktor társaságában az egyik előkelő étteremben vacsorázott, elrohant Molnár Ferenc ‘Testőr’ című darabjáért. Néhány perc múlva már meg is érkezett.

– Benne van – mondotta izgatottan, – nem rögtönzés – amire Feldmann Sándor dr. tréfásan megjegyezte:

– Ez igazolja Molnár Ferenc zsenialitását, mert szép, hogy Jókai megálmodta a ‘Jövő század regény’-ét, de kitalálni azt, hogy én, dr. Feldmann Sándor, a ‘Testőr’ reprizét követő 10 vagy 15-ik előadásán a második sor zsöllye bal ötös számú székében ülök, mégis csak nagyobb dolog” (*Füstkarikák*, 1929, 44).

⁶¹ Ferenczi nevét a cikk írója nem írja le, de/mert evidens, hogy róla van szó.

3.3 Egyéb pszichoanalitikusok a magyarországi a sajtóban 1910 és 1939 között

3.3.1 A MPE tagjai interjúkban és riportokban

Ha a MPE tagjainak hírlapokban való jelenlétét vizsgáljuk, azt kell látnunk, hogy a sajtóban és a közéletben Ferenczi volt a MPE és általában a pszichoanalízis fő reprezentánsa, és e téren csak az egyesületen kívül, Feldmann Sándor személyében akadt vetélytársra. A MPE többi tagjának neve elsősorban a beküldött hírekben és a meghirdetett előadásokban szerepel. Ferenczin kívül mindössze két tagja volt az egyesületnek, akiket a sajtó rendszeresen meginterjúvott. Az egyik Róheim Géza volt, akit expedíciói előtt és után 1928 és 1931 között nyolc alkalommal kerestek fel a vizsgált napilapok újságírói, hogy interjúkban vagy színes riportokban örökítsék meg Róheim élményeit (Lásd: 6. melléklet). Róheimnek a napisajtóban egyetlen írása jelent meg (6. melléklet). Érdekes, hogy Róheim Gézáné Leszik Ilona – mint a tudományos expedíció résztvevője s mint egykor ígéretesnek induló énekesnő és színésznő, aki férje kedvéért feladta karrierjét – kedvelt interjúalanya volt a bulvársajtónak. A *Színházi Életnek* 1931-ben egy hosszabb interjúban a pápua és ausztrál szépségideálról mesél (*Fogyókúrát tart*, 1931, 46-48), 1932-ben pedig mint „világjáró asszonyt” kérdezték az ausztrál bennszülöttekkel kapcsolatos tapasztalatairól – láthatjuk őt fényképen is, egy előle menekülő aligátor társaságában, s pápua asszonyok táncbemutatóját, amit Róheimné tiszteletére rendeztek (*Világjáró pesti asszonyok*, 1932, 49-52). Róheim Gézáról összességében elmondható, hogy mint pszichoanalitikus-etnológus kedvelt alakja volt a sajtónak, ha közszereplőnek nem is minősíthető, a vele készült interjúkból sok személyes részlet kiderül róla – dolgozószobájába bepillantva „láthatjuk” pl., hogyan tűnik el az íróasztalán tornyosuló könyvek mögött, vagy kiderül, hogy expedíciója alatt kedvelt csemegéje volt a hernyó –, sőt a *Tolnai világlapja* fotókat is közölt róla. Róheim Gézát *Az Est* 1934-ben Tuszkay Ödön 'A csoda és az orvostudomány' c. előadásával kapcsolatban kereste meg, aki az előadó álláspontjához csatlakozva elmondta, hogy „primitív felfogás hinni a lélek földöntúli életben” (*Van-e csoda*, 1934, 12). *Az Est* következő száma Róheimnek az interjú korrekcióját kérő nyilatkozatát közölte, amelyben hozzászólását tartalmilag helyesbítette, valamint azt is hangsúlyozta, hogy ő „nem egyetemi tanár” (*Újabb hozzászólások*, 1934, 12).

Hollós Istvánt szintén több alkalommal megszólaltatta a sajtó. 1926-ban a *Pesti Napló* fordult hozzá felvilágosításért, miután az elmeorvosok kongresszusán a pszichoanalízis körül kialakult vita után magát Freudot hívták meg Budapestre, hogy személyesen válaszoljon az elméletei ellen felhozott érvekre. Hollós, miután leszögezte, hogy a pszichoanalízis eredményeiben már senki nem kételkedhet, elmondta, hogy

„Freud professzor [...] nem fog válaszolni a kongresszuson elhangzott szavakra, annál is inkább nem, mert hosszú idő óta nem érdeklődik a tanításai ellen felhozott érvek iránt. Egy alkalommal már szó volt arról, hogy Budapestre hívják, de Freud professzor lemondott az előadásról. Véleményem szerint most sem fog eljönni, mert már két év óta nem tart előadást, sőt újabban egyetemi előadásait sem tartja meg. Freud dolgozik és nem védi magát” (*Budapestre hívják*, 1926, 4).

Hollós a – stekelista dominanciája miatt a freudisták által kevésbé preferált – *Színházi Élet* számára két alkalommal is nyilatkozott: 1927-ben a kézirat lélektanáról, 1930-ban pedig a *Színházi Élet* egy ankétjához szólt hozzá (Lásd: 6. melléklet). 1933-ban viszont Zilahy Lajos mint idegorvoshoz fordult hozzá, hogy az eugénika és a német sterilizációs törvény körüli vitákkal kapcsolatos álláspontjáról kérdezze, amely így hangzott: „Az orvostudomány határozott igennel és abszolút érvényű megállapításokkal felel arra a kérdésre, hogy valaki elmebajos-e vagy nem. Ez a tudomány csak akkor hagyhat cserben bennünket, ha korok, korszakok, világnézeti pontjairól nézzük a kérdést” (Zilahy, 1933, 11). Hollós 1938-ban a *Magyarország* számára a pszichoanalízis nevelési elveit ismertette (Rendy, 1938, 11). Hollós személyével és magánéletével kapcsolatban – Ferenczivel és Róheimmel ellentétben – nem derülnek ki részletek, Hollós elsősorban mint szakember szerepel a sajtóban, közéleti kérdésekhez nem szól hozzá.

A sajtóforrások alapján a MPE tagjainak tevékenységéről közel teljes képet kaphatunk, hiszen meghirdetett előadásaik címét és helyszínét rendszeresen közölték a lapok, és részletes beszámolót közöltek a nagyobb, pszichoanalitikus vonatkozású eseményekről is (Lásd Brachfeld részletes riportját a párizsi kongresszusról).⁶² A napilapok ugyan nem szenvedtek hiányt pszichoanalitikus vonatkozású írásokban, azok azonban kevés kivételtől eltekintve – Lévy Lajos Freudról, Bálint Mihály a

⁶² Az előadások helye és címe sokat elárul az egyesület működéséről és tagjairól, és további kutatás tárgya lehet

pszichoanalízis fejlődéstörténetéről közölt cikket (Lásd: 6. melléklet) – nem pszichoanalitikusok tollából származtak.

A MPE-et a széles nyilvánosság és a sajtó előtt csaknem kizárólag Ferenczi Sándor képviselte, halálával a pszichoanalízis és a MPE elveszítette fő reprezentánsát. A MPE tagjai közül kevesen nyilatkoztak a sajtónak, és különösen ritkán mondtak véleményt a hétköznapi fontosabb eseményei kapcsán, mint azt Ferenczi tette. Jellemzően kerültek a nyilvánosságot; ezért felelős lehet az egyre kedvezőtlenebb politikai légkör és az ennek nyomására történő emigrációk (Vö. Mészáros 2009, 2014), az egyesület tagjainak a praxisba való bezárkózása, és végül, de legfőképpen személyisége is.

A sajtószerrelést és nyilatkozatokat illetően a MPE tagjai 1933 után elmaradtak a (z egykori) független orvosanalitikusok mögött.

3.3.2 Független orvosanalitikusok interjúkban és riportokban

Független Orvosanalitikusok Egyesülete tagjainak sajtószerrelése témánk szempontjából – egyes esetekben – tagságuk előtt és után is érdekes lehet.

Magyarországon a pszichoanalitikus tanok legelső hívei és terjesztői között volt az ideg orvos-publicista Décsi Imre: nevével már 1910-ben találkozhatunk, amikor a *Pesti Napló*ban két pszichoanalitikus témájú írást is közölt (6. melléklet).⁶³ Az 1920-as és 1930-as években Décsi a legkülönbözőbb témákhoz szolt hozzá: a *Színházi Élet*nek mesélt a babonákról, arról, hogyan viselhető el a nyári meleg, és arról, milyenek képzelik a világot 100 év múlva, a napisajtóban pedig számos bűneset kapcsán adott szakvéleményt (Lásd: 6. melléklet). Décsit a sajtó a legtöbb esetben „ideg orvosnak” nevezte.

A sajtóban legtöbbet szerrelő orvosanalitikus – Feldmann után – Gartner Pál volt. Gartner a zsidókórház fiatal orvosaként az egyesület alapító tagja volt. Gartner mint az ember kriminális ösztöneiben hívó stekelista elsősorban a bűnelkövetők lelki életét tanulmányozta. Az 1920-as évek végétől elmeszakértőként is dolgozott, így a

⁶³ Mivel Décsi nem csak ideg orvos, hanem újságíró is volt, számos egyéb, a pszichoanalízist nem érintő orvosi tárgyú és publicisztikai írást közölt.

napisajtóban is legtöbbször ebben a minőségében szerepelt: szakvéleményt adott pl. 1932-ben pl. Fischl Frigyes „kalapácsos gyilkos”-ról, 1934-ben Matuska Szilveszterről (Lásd: 6. melléklet). 1934-ben az őszinteség-injekció hatásáról és használhatóságáról nyilatkozott, a kíváncsi újságíró-riporter, Bodó Béla kérését azonban, aki a szer hatását saját magán akarta tapasztalni, szigorúan elutasította.⁶⁴ Gartner sokat foglalkozott a kiszabadult fegyenc társadalomba való visszatérésének problémáival (Gartner 1934, 11), Nick Gusztávot, Mágnás Elza húsz év után szabadult gyilkosát lelki és anyagi támogatásával segítette, hogy – mint pék – újra elhelyezkedhessen a társadalomban.⁶⁵ (Lukács, 1934; Szűcs, 1935, 7-8). Gartnernek meggyőződése volt, hogy a börtön ritkán javít „és átnevelő intézetnek kellene lennie, hogy feladatát racionálisan töltsse be” (Gartner, 1934, 80). Gartner véleményére számos egyéb témával kapcsolatban is kíváncsiak voltak a lapok, kérdezték többek között a kánikula lelki problémáiról, az ajándékozás lélektanáról, a csendrendeletéről, a narkotikumokról, a szórakozottságról (Lásd: 6. melléklet).

1933 után Gartner Pál volt a sajtóban legtöbbször megszólaltatott pszichoanalitikus: 1934 és 1938 között 15 különböző interjúban, ill. riportban szerepelt a vizsgált sajtótermékekben. Mind bűnesetekkel, mind általános lelki kérdésekkel kapcsolatban adott nyilatkozatokat; a 15-ből két esetben a *Színházi Élet*, ill. a *Tolnai Világlapja* megkeresésére (Lásd 6. melléklet). Gartner mellett gyakran fordultak a lapok felvilágosításért az individuálpaszichológus Máday Istvánhoz is, elsősorban gyermeklélektani kérdésekkel, de előfordult, hogy Gartnerrel együtt nyilatkoztak populáris témákban, pl. a szórakozottságról, a feledékenységről (Pogány, 1936).

Szinetár Ernő a vizsgált napilapokban a meghirdetett előadásain és publikációin kívül nem szerepelt, publicisztikai tevékenysége egyetlen orgánumhoz kapcsolódott szoroson, a *Színházi Élet* képes színházi és művészeti hetilaphoz, ahol néhány populáris jellegű írást közölt, pl. a női szépségről vagy a mosoly különböző formáiról (Lásd: 6. melléklet). Szinetár saját rovatot is vezetett a *Színházi Élet*ben: a lap olvasói körében nagy népszerűségnek örvendő *Pszichoanalitikus Iskolát*, amely az 1932-es év

⁶⁴ Gartner indoklása szerint a szer (mescalium sulfuricum és liquor stramonium keveréke) alkalmazása „csak nagyon komoly orvosi indoklás és szüksége esetén” vihető keresztül. Bodó végül egy kevésbé lelkiismeretes orvos közreműködésével megvalósította szándékát, és keserű tapasztalatairól is beszámolt (Bodó, 1934, 6)

⁶⁵ Tapasztalatairól Gartner *Bűn és büntetés* címmel (1939) könyvet is megjelentetett.

karácsonyi számában nyílt meg, Stefan Zweig és maga Wilhelm Stekel bevezető tanulmányával (*Mi lesz a Színházi Élet*, 1932; Stekel, 1932). A *Pszichoanalitikus Iskola* elődje a *Színházi Élet* korábban működő *Lelki klinika* rovata volt, ahova az olvasók könnyebb mindennapi, ill. szerelmi problémáikkal fordulhattak, a *Pszichoanalitikus Klinika* ennél nagyobb feladatra vállalkozott, hiszen az olvasó ezentúl „életének és egyéniségének súlyos problémáit is elhozhatja a *Színházi Élet* pszichoanalitikusának boncolókése alá” (*Pszichoanalitikus Iskola*, 1932, 137-140).⁶⁶ A *Pszichoanalitikus Iskola* végül rövid életű lett, mindössze egy hónapon át jelent meg a lapban, ezt követően Szinetár – tekintettel a kényes kérdésekre – levélben válaszolt az olvasóknak.⁶⁷

3.3.3 „Vendég” pszichoanalitikusok a magyarországi sajtóban

A vizsgált időszakban számos neves pszichoanalitikus megfordult Budapesten, és a legtöbb látogatás nyomán interjúk és riportok is készültek velük: Freuddal 1918-ban a *Világ* számára (Dénes, 1918 [2012]) és 1927-ben a *Pesti Naplónak* (Viereck, 1927); 1925-ben Rudolf von Urbantschitsch-csal, Georg Groddeckkel és August Aichhornnal különböző napilapok számára. Urbantschisch feleségét, a Budapesten vendégszereplő Maria Mayent kísérete el Magyarországra, és a Vígszínházban mesélt Ráskay Lászlónak a modern nevelés kérdéseiről. Elmondta többek között Budapesten tartandó „propagandájának” és előadásának fő célját: „hogyan odakiáltsam a szülőknek, neveljétek meg előbb saját magatokat, mielőtt belekezdenétek gyermekeitek nevelésébe” (Ráskay, 1925a, 6). Groddeck 1925 novemberében Ferenczi vendégeként tartózkodott Budapesten, és a szervi betegségek lélektani kezeléséről tartott előadást. Groddecket széles körökben fogadták nagy érdeklődéssel, mint Bismarck orvosának volt asszisztensét, aki maga is részt vett a vaskancellár kezelésében, mint egy bizarr

⁶⁶ A *Lelki klinika* 1925-26-ban Farkas Imre, majd rövid szünet után, 1927-től 1928-ig felváltva Kálmán Jenő és Farkas Imre vezetésével működött, 1931-ben rövid ideig *Lelki ambulancia* címen (a levelekre Farkas Imre, Hatvany Lili, Bródy Lili, Harsányi Zsolt, Porzsolt Kálmán, Szász Zoltán és Forró Pál is válaszoltak), majd később újra Farkas Imre *Lelki klinikájaként* egészen 1935-ig.

⁶⁷ Szinetárral kapcsolatban, részben a *Színházi Élet*ben folytatott tevékenysége következtében az ortodox freudi irányt képviselő Székács nem túl hízelgően nyilatkozott: „A Szinetár egy egészen más tészta, a Szinetár egy stekelista volt egyrészt, másrészt pedig a Szinetár egy eléggé sötét fickó volt. Például a Szinetárnak volt a *Színházi Élet*ben egy [...] 'lelki klinika' rovata [...] a Szinetárról a lehető legrosszabb véleményem volt mindig” (Javorniczky, 1990, 62).

szatirikus regény íróját (Vö. Erős, 2008) és mint a „gyakorlati pszichoanalízis egyik legexponáltabb művelőjét” (Ráskay, 1925b, 4). Budapesti vendégeskedése alkalmából három napilap, a *Pesti Napló*, az *Esti Kurir* és a *Pesti Hírlap* is meginterjúvolta, és előadásáról is részletes beszámolókat közöltek (Lásd: 6. melléklet).

1925 decemberében August Aichhorn, a bécsi Jugendamt szaktanácsadója a MPE vendégeként érkezett Budapestre, és több előadást is tartott az Aichhorn-féle nevelési elvekről. Előadásairól az *Ujság* és a *Világ* riportokat közölt, a *Pesti Napló* pedig interjút is készített Aichhornnal (Lásd: 6. melléklet).⁶⁸

Stekel legalább három egymást követő évben (1932, 1933, 1934) járt Budapesten. E látogatások alkalmával nemcsak nyilvános előadásokat tartott (*Wilhelm Stekel előadása*, 1933; *A boldogtalanság epidémiája*, 1934), hanem évről-évre interjút is adott a *Pesti Napló*, ill. az *Ujság* számára. Interjúiban Stekel számos témát érintett, egyebek között kritikával illette a freudizmust, és kifejtette véleményét az aktuális politikai konstellációkról, a világválságról, a pszichoanalízis gleichschaltolásáról, az antiszemitizmus és a diktátorok lélektanáról, a tekintélyről⁶⁹, a pszichoanalízis társadalmat megváltoztató szerepéről.⁷⁰ 1933-ban Stekelt két hetilap is felkereste: a *Tolnai világlapjának* az önzés és a bűnözés lelki hátterét világította meg, a stekelista irányzathoz közel álló *Színházi Életben* pedig Szinetár György újságírónak – a lap jellegéhez illően – híres emberek (Vicki Baum, Maurice Dekobra, Gerhart Hauptmann, Thomas Mann, Molnár Ferenc, Sinclair Lewis, Zilahy Lajos és Stefan Zweig) analízisét adta (Lásd: 6. melléklet). Ez utóbbi cikkből az is kiderül, hogy Stekel felesége magyar nő volt, és gyermekei is kifogástalanul beszéltek a nyelvet, és Stekel általuk ismerte meg több magyar író munkásságát (Szinetár, 1933, 18-19).

⁶⁸ Aichhorn Ráskay Lászlónak elmondta többek között azt is, hogyan jutott el jelenlegi nevelési álláspontjához: „Egy javítóintézetet vezettem és anélkül, hogy tudományosan foglalkoztam volna pszichoanalitikával, tapasztalataim alapján rájöttem azokra a módszerekre, melyeket most már a teoretikus kutatásokkal is megalapoztam”, s a nevelés feladatát is, amely nem más szerinte, mint „[a]z embereket beleilleszteni a társadalom kultúrközösségébe” (Ráskay, 1925c, 13).

⁶⁹ A tekintéllyel kapcsolatban Stekel kiemeli, hogy míg Freud „a tekintélyben az apahelyettest látja, én a tekintélyben a kívánságot látom az irányban, hogy a kisebbségi érzést magunkban a vezérekkel való azonosítás útján elnyomjuk” (*Stekel nyilatkozik*, 1933, 6)

⁷⁰ Stekel 1934-es interjújában már nem állítja, mint korábban tette, hogy a pszichoanalízis képes megváltoztatni a társadalmat: „Ezt nem tartom lehetségesnek és azt hiszem, hogy éppen az ortodox freudisták hibája: túlságosan felbecsülik a pszichoanalízis lehetőségeit” (ifj. Nagy, 1934, 4).

Ami a többi analitikus irányzat nemzetközi képviselőit illeti, a sajtóforrások alapján megállapítható, hogy Alfred Adler ugyan nem, de az individuálpszichológia több hírneves kutatója járt és adott elő Budapesten, pl. Erwin Wexberg és Elly Rothwein, akikkel interjúk is közöltek a lapok (Lásd: 6. melléklet).

C. G. Jung nem járt Budapesten, és a vizsgált hírlapok alapján elméletének elenyésző számú híve lehetett a II. világháború előtti időkben. A napisajtóban fellelhető egy 1932-es írása, amely – „A kettős én borzalmai” címmel – a *Pesti Napló* olvasói számára készült (Jung, 1932, 57), és találhatunk egy londoni előadásáról írott beszámolót is (*A nő két ellensége*, 1935). Ezenkívül az *Esti Kurir* 1934. áprilisi száma közölte Jungnak egy nyilatkozatát, amely nemzetiszocialista elkötelezettségéről tanúskodik.⁷¹

A Budapesten megfordult nemzetközi szaktekintélyek irányzatbeli hovatartozása, a sajtószerelések mennyisége is megerősíti, hogy a II. világháború előtti Magyarország pszichoanalízis-történetében két meghatározó tényező – a Freud- és a Stekel-féle pszichoanalitikus irányzat – volt.

3. 4 Mi a „pszichoanalízis”? Testvérharc az „Apa neve”⁷² mögött

3.4.1 Ferenczi és Feldmann a sajtóban a számok tükrében

Ferenczi Sándor 1912 és 1933 között összesen 43 alkalommal szerepelt interjúban, riportban, ill. szólt hozzá valamilyen témához. A szereplések megoszlása a vizsgált időintervallumban egyenetlen: 1912 és 1924 között mindössze 5 alkalommal fordult hozzá a sajtó, míg 1925 és 1933 között 39 alkalommal nyilatkozott (Lásd: 5. melléklet). A sajtószerelések gyakoriságában a fordulópontot az 1925-ös év jelentette. Ebben az évben indult meg nemzetközi szinten is a pszichoanalízis népszerűsítése, és ez volt az az

⁷¹ Jung a *Zentralblatt für Psychotherapie* addigi szerkesztőjét, Kretschmert annak akarata ellenére leváltotta: „Jung bejelenti sajnálkozását azon, hogy Kretschmer távozik a laptól, de – teszi hozzá –, ma már nem lehet olyan tudósokkal együttműködni, akik nem hajlandók a nemzetiszocialista fajelméletet respektálni. Jung szerint a német és a zsidó pszichológia határvonalainak nem szabad többé elmosódniuk [...]. Jung 'elvárja' minden német tudóstól, hogy Hitler 'Mein Kampf' című könyvét teljes tudományos komolysággal tanulmányozza át és tekintse a benne lefektetett elméletet a 'modern német pszichoterápia alapkövének'” („*Gleichschaltung*” egy világhírű tudós lapját, 1934, 6).

⁷² Lacanról, ill. az Apa nevééről vö. Erős, 1993; Füzesséry, 1993.

év, amikor az 1923-ban kiléptetett Feldmann újra a nyilvánosság elé lépett (Feldmann, 1925).

Feldmann Sándor a sajtóban Ferenczinél szűkebb időintervallumban, 1925-től volt jelen, de az 1925-től Ferenczi haláláig terjedő időszakban Ferenczi 36, Feldmann 37 alkalommal szerepelt a vizsgált sajtótermékekben (Lásd: 5. melléklet). Ferenczi intenzív jelenléte a vizsgált hírlapokban egy időbe esik Feldmann aktivitásával, és Feldmann Ferenczi halála után független orvosanalitikusi minőségében nem is bukkant fel többé a lapokban. Azonban míg Ferenczi összesen kilenc különböző országos terjesztésű napi- ill. hetilapnak adott valamely témában nyilatkozatot, addig Feldmann mindössze négy különböző napilapban szerepelt ugyanolyan számú nyilatkozattal. Ez egyrészt Ferenczi szélesebb körű ismert- és ismeretségével függ össze, másrészt az egyes napilapok munkatársainak és a pszichoanalitikus irányzatok képviselőinek személyes kapcsolataival magyarázható. Megfigyelhető, hogy különböző napilapok különböző irányzathoz tartozó pszichoanalitikusokat favorizáltak, ami a *Pesti Napló* és az *Ujság* esetében a leginkább szembeűnő: a *Pesti Napló* tizenhat alkalommal fordult felvilágosításért Ferenczihez, míg Feldmannhoz csak négyszer, az *Ujságnak* viszont Ferenczi csak három alkalommal nyilatkozott, míg Feldmann tizenegyszer (Lásd: 5. melléklet).

Tanulságos összevetni azt is, hogy a két egyesület elnöke milyen témákkal kapcsolatban szólalt meg a sajtóban. A pszichoanalitikus mozgalomról, a pszichoanalízis mint tudomány fejlődéséről a nyilvánosság Ferenczitől értesült. Feldmann megszólalásai között nagyobb százalékban találhatók olyanok, amelyeket valamely szenzációt keltő napihír (pl. a csodafakír produkciója) vagy populárisabb hétköznapi téma (pl. a sex-appeal, weekendezés) kapcsán tett. Jellemzően helyszíni riportokat is adott (kiállításon, vagy a delejes asszony rezidenciája előtt), és olykor olyat tett, amit egy ortodox freudista analitikusnak nem lett volna illendő: az utcán analizált, vagy pszichoanalízist adott egy-egy bűncselekmény vádlottjáról. Ferenczihez népszerű tudományos kérdések kapcsán fordultak gyakrabban, Feldmann viszont Ferenczinél több esetben nyilatkozott bűnügyekkel kapcsolatban, amelyek az összes megszólalás jelentős részét teszik ki. Ez arra enged következtetni, hogy a magyarországi pszichoanalízis-recepcióban az olvasóközönség fantáziáját elsősorban a

bűncselekmények indították be.

A sajtószerelések tovább árnyalják a Ferenczi személyiségéről alkotott képet, magánéletéről való ismereteink számos apró részlettel egészülnek ki. A napilapok a Ferenczi magánéletét érintő közlésekkel nyilvánvalóan a publikum részéről támadt igényt elégítették ki, amelyre Ferenczi – személyiségével és a pszichoanalitikus mozgalmon belüli tekintélyével is – vonzerőt gyakorolhatott. Ezzel szemben Feldmann magánéletére vonatkozó szülő információk egyáltalán nem vagy alig láttak napvilágot a sajtóban. Ezek alapján Ferenczi inkább tekinthető közszereplőnek, mint Feldmann.

Ferenczi és Feldmann prezentációja között egy további különbség, hogy Ferenczi mint a pszichoanalízis első számú magyarországi képviselője az esetek nagyobb részében szólalt meg pszichoanalitikusként, mint Feldmann. Feldmann a lapok, különösen az 1927 előtti időszakban többször inkább orvosnak vagy idegornvosnak titulálták; „a független pszichoanalitikusok magyarországi képviselőjeként” először 1926-ban említették (*A nő ösztönélete*, 1926, 12).

3.4.2 És ami a számok mögött van: a Ferenczi-Feldmann viszony

A két egyesület közötti állandó rivalizálás – és a tény, hogy a pszichoanalízis történetének fénykorában két pszichoanalitikus egyesület működött Magyarországon –, ami a sajtószerelések gyakoriságnak és olykor tartalmának is alakító tényezője volt, az egyesületek vezéralakjainak személyes ellentétére vezethető vissza. E konfliktus gyökereiről és történetéről a rendelkezésre álló forrásoknak, elsősorban a Freud-Ferenczi levelezésnek és a későbbi kutatásoknak (Harmat, 1994; bővebben: Hárs, 2007a) köszönhetően számos információ áll rendelkezésre. A Ferenczi és Feldmann konfliktusáról való eddigi ismereteket a korabeli sajtóból előkerült források értékes adalékokkal gazdagítják.

Ferenczi és Feldmann között – monogramjaik azonosságán túl – számos hasonlóság található származásuk, családi hátterük, szakmai pályájuk tekintetében is.⁷³

⁷³ Ferenczi Frankel Bernát Krakkóból Magyarországra települt miskolci könyvkereskedő tizenegy gyermekéből a nyolcadikként látta meg a napvilágot 1873-ban (Vö. Kapusi 2007). Feldmann Sándor Galántán született, Feldmann Mózes rabbi és Friedmann Jozefin – más forrás (Farkas, 1927) szerint Friedmann Perl –, a galántai rabbi, Friedmann Simon lányának házasságából. A házaspár tíz gyermekének sorában ő volt az ötödik (Feldmann Mózesről bővebben lásd: Farkas, 1927). Míg Ferenczi Bécsben, Feldmann Budapesten végezte orvostudományi tanulmányait (1915).

Feldmann fiatal ideggyógyosként 1919. június 8-án lett a MPE tagja.⁷⁴ Ferenczi 1919-ben még ígéretes jövőt jósolt neki: „Nemsokára a legügyesebbek közé fog tartozni” (Freud/Ferenczi, 2003, 214). Feldmann aktívan részt vett az egyesület életében, rendszeresen közölte tanulmányait az *IZP*-ben (Feldmann 1921, 1922a, 1922b). 1922-ben még a pszichoanalízis meghamisításával vádolta Stekelt (Feldmann, 1922c; Harmat, 1994, 212).

Utoljára 1923. március 10-én vett részt az egyesület ülésén, ezután zajlott le a „kivégzés”, amelynek a levelezésben megjelölt oka „analitikus úton bevallott bűncselekmény” (Freud/Ferenczi, 2005, 236). Az ügy részletei felderítetlenek és ma már felderíthetetlenek (Vö. Harmat, 1994; Hárs, 2007a). Ferenczi, miután kézhez kapta Freud és Rank „erre vonatkozó válaszát”, magához kérte Feldmann, és elébe tárta követeléseit, akit az ítélet Ferenczi beszámolója szerint váratlanul ért: „Szóhoz sem jutott a megdöbbenéstől, egészen magánkívül volt [...]” (Freud/Ferenczi, 2004, 159). Ferenczi a stekeli utat maga jelölte ki Feldmann számára: „Mielőtt elment, többször is célzott arra, hogy mégis pszichoanalitikus akar maradni, még ha szervezetten kívül is, sőt 'ha a szükség rávinné' kénytelen lenne könyvek írásával reklámot csinálni magának. Azt feleltem neki, már régóta tudtam, hogy ő akar lenni a budapesti Stekel” (Freud/Ferenczi, 2004, 160). A jóslat beteljesült (Vö. Hárs, 2007a, 115), Feldmann valóban a független orvosanalitikusok táborához csatlakozott; a pszichoanalízistől azonban nem szándékozta távol tartani magát: „Olybá tűnik, hogy a fenyegetés dacára sem szándékozik betartani a $\Psi\alpha$ -absztinenciát’. Cinikus válasza ez volt: ‘Mit tehetnek velem; legfeljebb inkorrektsséggel fognak vádolni stb.’ Az egzékúció során tanúsított magatartása utólag igazolja a szigort” (Freud/Ferenczi, 2004, 166).

Hogy Feldmann az absztinenciát nem tartotta be és rendelője mindvégig nyitva állt a pszichoanalitikai kezelésre szoruló „ideg-, kedély, valamint szexuális neuraszténiában szenvedő” betegek előtt, elárulják a korabeli napisajtóban közölt hirdetések is (*Dr. Feldmann Sándor ideggyógyos*, 1923, 7). 1924 januárjában saját könyvvel jelentkezett (Feldmann, 1924), de akkoriban nyilvános előadásokat nem tartott, sajtó-nyilatkozatokat nem adott. A nyilvánosság elé, mint írja, „kétévi izolált működés után”, 1925 márciusában lépett újra, *Az ideges félelem* című könyve

⁷⁴ Ezen a napon tartotta bemutatkozó előadását *Über neurotische Charakterzüge der Juden* [A zsidók neurotikus jellemvonásai] címmel.

megjelenésével (Feldmann, 1925).

Írásaiban Feldmann mindig igyekezett kiemelni, hogy munkája „továbbra is szorosán azokon a hatalmas pilléreken nyugszik, amelyeket a nagy bécsi mester: Freud állított fel” (Feldmann 1925, I). 1926-ban megjelent harmadik, *A nő ösztönéletéről* szóló könyvének bevezetőjéből kiderül, hogy Stekel elméleteinek nem volt feltétlen híve: „Az egyéni kutatás szabadsága megengedi, hogy a Független Orvosanalitikusok Egyesületének „keretében működhessenek, anélkül, hogy ezzel az iskola zseniális vezetőjének különösen az elméleti kérdésekben elfoglalt álláspontját teljesen osztanám” (Feldmann, 1926, II). Maradt a „régis freudista”, aki mindig is volt (Feldmann, 1931a, III). Feldmann Freud iránti elkötelezettségét a kortársak visszaemlékezése is megerősíti. Hermann Imre így tekintett vissza Feldmannra: „Egyedül Feldmann Sándort voltunk kénytelenek Freud személyes utasítására kilépésre bírni, s így ő a stekelistákhoz csatlakozott, de ő mindig hozzánk tartozónak érezte magát, nem jó szívvel lépett át Stekel követőinek egyesületébe. Egyszer Feldmann-nal kapcsolatban kerestem fel Freudot” (Harmat, 1991, 134-135).

Az 1927-es év kiemelten fontos volt Feldmann orvosanalitikai pályája szempontjából: novemberben megalakította a Független Orvosanalitikusok Egyesületének magyarországi csoportját, decemberben megjelentette *Idegesség és ösztönélet* című könyvét (Feldmann, 1927a), amelyet az év augusztusában elhunyt apja emlékének ajánlott.⁷⁵ Feldmann kifejezetten a laikus közönség számára írta könyvét, amelynek megértéséhez „a részletek tudása felesleges és talán alaposabb kiképzés nélkül káros is [...]” (Feldmann, 1927a, 3). 1927-től Feldmann olyan intenzív népszerűsítési tevékenységet folytatott, amivel nem volt könnyű lépést tartani, amint ez Ferenczi 1927. novemberi helyzetjelentéséből is kitűnik: „[...] (ügyesen megcsinált) könyveket ír. [...] Egyre népszerűbbé válik itt” (Freud/Ferenczi, 2005, 178). Míg Feldmann azt igyekezett hangsúlyozni, hogy „a két frakció közt alapvető különbség nincsen, bármennyire is igyeksenek ezt mindkét oldalról élesen kidomborítani” (Feldmann, 1926, 3), Ferenczi, aki nem tűrhette Feldmann „csaló kiadványait” (Freud-Ferenczi, 2005, 250), a sajtóban számos támadást intézett a „pszichoanalitikus” nevet

⁷⁵ „Felejthetetlen apám emlékének” áll a könyv elején. Feldmann Mózes egykori galántai, majd pesti rabbi, talmudtudós, az Országos Rabbiképző Intézet tanára 1927. augusztus 11-én hunyt el, a korabeli források szerint „súlyos és makacs idegbaj támadta meg szervezetét” (Farkas, 1927, 299; Feldmann Mózesről vö. Haraszti, 1993).

jogtalanul bitorlók ügyében. A *Gyógyászatban* folyó vita mindkét fél részéről személyeskedésbe torkollott. Ennek következményeképpen Ferenczi úgy látta, Feldmann helyzete „saját szűkebb körében is kissé megrendült [...], miközben a legkülönbözőbb fegyverekkel (köztük a feleségétől származó veszélyes fenyegetésekkel) próbál kicsikarni belőlem valami kis flastromot a sebeire” (Freud-Ferenczi, 2005, 250). Ferenczi Feldmannhoz való viszonya mégsem volt ambivalenciától mentes; 1930 februárjában váratlanul és önkritikusan ezt a költői kérdést szegezte Freudnak: „Nem lett volna jobb köreinkben tartani ezt az embert és megjavítani?” (Freud/Ferenczi, 2005, 250).

Az 1930-as években, bár Feldmann nem hagyott fel aktív előadói és publicisztikai tevékenységével, Ferenczi támadásai abbamaradtak, érdeklődése más irányba fordult. Ferenczi és Feldmann kapcsolatában a következő és utolsó fordulópontot Ferenczi halála jelentette. Feldmann mélyen megrendíthette Ferenczi halálhíre; hosszú, bensőséges hangvételű nekrológot közölt az *Ujságban*:

„Izig-vérig tanító és mester volt. A háború előtti intellektuálisan szomjas ifjúságnak ő volt a lelki útmutatója és különösen a felnövekvő fiatal orvosnemzedék rajongott érte, tódult előadásaira, hogy a túlzott és csőd előtt álló materialista ismeretelmélet helyébe megszerezze tőle az újat, a frissebbet: az embert és a társadalmat csak az emberi ösztönökön keresztül lehet megismerni. Az új tudomány, a pszichoanalízis még csak gyermekecipőkben topogott akkor, de a zseniális tanítómester finom mondataiból és megjegyzéseiből, melyek mint incselkedő kis sziporkák furakodtak be a fiatal agyakba, észrevétlenül is kibontakozott a lélekelemzés hatalmas épülete. A grandiózus épületet Freud tervezte, de az építómester Ferenczi volt, aki Freud sokszor megdöbbentő és az emberiségnek még idegen tervezetéből élő és használható valóságot épített, az új stílushoz melegséget adott, az épületet lakhatóvá tette, az emberekkel megkedveltette és megtanította őket arra, hogy boldogtalan életüket miként tehetik velük szebbé, boldoggá, használhatóvá.

[...]

A budai sikló mellett sétálván, egy ízben egy szép macska keresztezte utunkat és utána órákon át feszegette a kérdést, hogy minek is van a macskának bajusza. A tréfásnak tetsző kérdés mögött sorsdöntő tudományos cél nehezedett, de minden problémánál először visszavédlett gyermekké, hogy onnan kiindulva és levetvén minden felesleges hozzátanultat, megoldjon valamit, mellyel azután néhány óra múlva a kerevetre lefeküdt szenvedő ember mögé ült, hogy befolyásolatlanul tárhassa ki lelkét és segíthessen a félelmén, a boldogtalanságán, a pirulásán, a dadogásán, a szexuális funkciózavarán, vagy azon az ezeryi más bajon, melyre, hogy gyógyítható és megérthető, különösen Ferenczi figyelmeztette a szenvedő emberiséget.

De mestere volt a tiszta elméleti munkának is. [...]

A lángoló üstökös, mintha érezte volna, hogy frissen kell lelkét a kozmosznak visszaajándékoznia, szüntelenül dolgozott, de sohasem görnyedten és sohasem panaszkodón: a gyermek játékhomokjával kezdte és érett munkaként adta át játékát az emberiségnek.

Tíz éve annak, hogy egy borongós vasárnap, kemény kézzel elűzött magától. Úgy érezte, hogy ezt kell tennie, pedig második jószágos apám és mesterem volt. Mint a kutasított Ismael, álltam a sivatagban. Eleinte támolyogtam, mert nem éreztem támogató szívét. De hamarosan megéreztem, hogy kemény próbára akart tenni és én követtem azt az utat, melyet ő hangtalanul kijelölt nekem. Az ifjúság érthető dacosságával, de igazán és mélyen a tanítvány szeretetével, hódolatával és tiszteletével gondoltam rá eddigi életem minden pillanatában, és amikor sírja fölé az én könnyeim is hullanak, úgy érzem, hogy elfogadja őket” (Feldmann, 1933, 26).

E nekrológban Feldmann nemcsak nyíltan írt Ferenczivel való konfliktusáról, hanem elemzéssel is szolgált – hiszen ha Feldmann a kutasított Izmáel, Freudnak Ábrahám szerepe jut, Ferenczi pedig nem lehet más, mint Izsák, az egyetlen fiú, az atya szeretetének birtoklója, akinek leszármazottai, ill. tanítványai a pszichoanalitikusok közösségét alkotják.

Feldmann írása arról tanúskodik, hogy mélyen kötődött Ferenczihez. Ez tetteiben is megnyilvánult, amennyiben Ferenczi halála után teljesen visszavonult a Független Orvosanalitikusok Egyesületétől. Később újra befogadást talált a freudi irányzat körein belül.⁷⁶

Ferenczi 1933-ban bekövetkezett halálával az újságíró és újságolvasó egyszerre veszítette el azt a két pszichoanalitikust, aki a sajtóban régóta és meghatározóan képviselte a pszichoanalízist, és aki őket „ismerősként” szólította meg.

3.4.3 Viták a pszichoanalízis és a pszichoanalitikusság értelmezéséről

Freud a többi pszichoanalitikus iskola híveire a kezdetektől fogva szakadórokként utalt (Freud, 1925 [1989, 47]), és a pszichoanalízistől elszakadt irányzatokról beszélt, amelyek tevékenysége értelemszerűen nem volt pszichoanalízisnek tekintendő. Stekel és követői ellenben a különböző irányzatokban, jobban mondva „árnyalatokban” (Feldmann, 1930a, 6) a pszichoanalízis szétszakítottságát látták, és fájalták, hogy a „pszichoanalízis *szervezetileg* egymással nem törődő csoportokra van [...] szakítva” (Feldmann, 1930a, 61).

A pszichoanalitikus egyesülettől való távozások okaként Freud a tudományos

⁷⁶ Feldmann 1937. november 5-én előadást tartott a Magyar Pszichoanalitikus Egyesületben (Pfeifer, 1939, 134-135).

nézeteltéréseket, illetve véleménykülönbségeket jelölte meg: „Ha egy társulás azon alapszik, hogy néhány sarkalatos pontban a vélemények megegyeznek, természetes, hogy kiválnak belőle azok, akik feladták ezt a közös alapot” (Freud, 1925 [1989, 47]).

A pszichoanalitikusok sajtószereplésének bemutatása alátámasztani látszik Décsi Imre megállapítását, miszerint mozgalom-voltánál fogva a pszichoanalízisben a

„tudományos kutatás terein szokatlan mértékben szerepel a céltudatos terjesztő propaganda és áll az áramlat előterében az alkotójának a személye. Ennek a két dolognak a következménye, hogy a pszichoanalízis művelése körül személyes jellegű viták és ellentétek, elsőbbségi és jogossági kérdések is felmerültek, hogy tudományos és/vagy személyes ellentéteken alapuló iskolák és irányzatokká ágazott szét, külön egyesületekkel és a pszichoanalízisnek és a belőle fejlődött és vele határos kutatási területeknek sok független művelőjével, [...] akik a pszichoanalízis címét se valamennyien használják”. Mindebből az következett, hogy a pszichoanalízisnek még a neve körül is bizonytalanság származott, „hogy most már alig lehet arra a kérdésre, hogy ‘Mi hát és mit tanít a pszichoanalízis?’ mindenkit kielégítő egységes feleletet adni” (Décsi, 1929, 5).

Ennek megfelelően arról is megoszlottak a vélemények, hogy ki mondhatja magát pszichoanalitikusnak. A Nemzetközi Pszichoanalitikai Egyesület a ‘pszichoanalitikus’ megjelölés jogát kizárólag a saját – hosszú képzési utat végigjárt – tagjai számára tartotta fenn, egyéb esetben az illetéktelen használatnak minősült. Az ortodox freudi irányzat képviselőire általában jellemző volt, hogy roppant érzékenyen reagáltak arra, ha a Freudtól elszakadt, ill. vele összekülönbözött hívei „is a pszichoanalízis áruvédjegyét használták törekvéseik megjelölésére” (Harmat, 1994, 212). A stekelisták szerint a pszichoanalitikus az, aki valamely – a Freud- vagy Stekel-féle – egyesület tagja, emellett „legyen csupa intuíció, csupa érzés, indulat, tudás, szeretet és gyűlölet s e mellett *kérlelhetetlenül tárgyilagos* is” (Feldmann, 1930a, 54). Hangsúlyozták, hogy „az analitikusnak ehhez az orvostudományi foglalkozáshoz születnie kell” (Feldmann, 1930a, 53), és az „analitikai zsenik” esetében elegendőnek ítélnék „három-hat hónapi tan-analízist” (Feldmann, 1930a, 53-54).

Magyarországon a pszichoanalitikusság értelmezéséről folyó vita kiélesedése közvetlen következménye volt a két egyesület fő reprezentánsai – Ferenczi és Feldmann – közötti kölcsönhatásnak.

Az illetéktelen használat fölöttébb nyilvánvaló és a különböző analitikus iskolák képviselői által egységesen elítélendő volt pl. a magukat pszichoanalitikusnak kiadó kuruzslók esetében, akik jelentős károkat okozhattak gyanútlan pácienseik

egészségében. Számos példa akad ilyen esetekre a korabeli napisajtóban is, ezek közül egyik a különösen nagy feltűnést és sajtóvisszhangot keltett és a dolgozat előző fejezetében már ismertetett Kornis-ügy, amelyben kiemelt szerep jutott a „pszichoanalízis” név illetéktelen használatának.

A Kornis-ügy kellemetlen negatív hozadéka volt, hogy nem tett jót a pszichoanalízis általános megítélésének. A vádlott azzal védekezett, hogy nem rablótámadásról, hanem tudományos kísérletekről van szó: „mint ideg orvos kísérletet végzett, hogy pszichoanalitikai alapon [...] megvizsgálja az embereket” (Pásztor, 1927, 9-10). A napisajtó a „Freud-elmélet alapján” történt zsarolást emlegetett, s magát Kornist is nemegyszer pszichoanalitikusnak nevezték (pl. *Nagyszabású kommunista szervezkedést leplezett le*, 1927, 12-13), ráadásul még a vádlott felesége is a pszichoanalízist okolta a történetért.⁷⁷ Két napilap, a *Pesti Napló* és az *Esti Kurir* is szakemberhez, ill. pszichoanalitikushoz fordult bővebb felvilágosításért: Feldmann Sándort keresték fel.⁷⁸ A *Pesti Napló*nak adott nyilatkozatában Feldmann elhatárolta a pszichoanalízist a Kornis-ügytől, és pontosan meghatározta, ki tekintendő pszichoanalitikusnak:

„Lehetetlen és bosszantó dolog, hogy ma már boldog-boldogtalan analitikusnak nevezi magát. A vadanalitikusok, a kalózanalitikusok és a kuruzslóanalitikusok hatalmas táborra kezd rászabadulni a beteg társadalomra, diszkreditálván ezzel a becsületes, tanult és erkölcsi testületbe tömörült orvos- és laikus analitikusokat. Két fórum áll ma erkölcsi hátfalként a komoly pszichoanalitikus mögött, ha szükségesnek tartja, hogy munkáját, működését és egyéniségét ellenőriztesse: az egyik a Freud vezetése alatt álló Internationale Psychoanalytische Vereinigung, a másik pedig – vezérük Stekel – a Vereinigung Unabhängiger Ärztlicher Analytiker. Ezek teljes erkölcsi felelősséget vállalnak tagjaik munkájáért. Kornis doktor egyikhez sem tartozott, az ő ügye tehát csupán a rendőrség, nem pedig a pszichoanalízis ügye” (*Szélhámoság vagy pszichoanalízis*, 1927, 10).

Feldmann tehát a „pszichoanalitikus” elnevezés használatára kizárólagos jogosultakként a Freud- és a Stekel-féle nemzetközi egyesületek tagjait jelölte meg, a

⁷⁷ „Nem értem, nem tudom, hogy mi történhetett. A pszichoanalízis tette tönkre. Azt mondta, hogy mást csak úgy tud analizálni, ha előbb önmagával van tisztában. Azt tanulmányozta, hogy meddig viselhet el egy ember valamilyen idegizgalmat, mikor mondják fel az idegek a szolgálatot” (Pásztor, 1927, 9-10.).

⁷⁸ Ebben közrejátszott a körülmény, hogy Ferenczi 1927 szeptemberében nem tartózkodott Magyarországon, ugyanis éppen Freudnál vendégeskedett a Semmeringen.

„hivatalos”, ortodox pszichoanalízis szemszögéből viszont illetéktelen használónak minősültek mindazon orvosok is, akik nem tartoztak a Nemzetközi Pszichoanalitikai Egyesület egyetlen tagszervezetéhez sem, mert kizárták őket, vagy be sem léptek, vagy egy másik analitikai iskola egyesületében tevékenykedtek.

Magyarországon a magukat pszichoanalitikusként definiáló orvosanalitikusok, legelsősorban a MPE renegátja, Feldmann Sándor tevékenysége, ill. Ferenczi arra való válaszreakciói nyomán élesedett ki a „pszichoanalízis név” illetéktelen használatáról folyó vita.

Feldmann Sándor tevékenysége indította Ferenczit *A „psychoanalysis” név illetéktelen használata* című nyilatkozata közzétételére is. Ezt Freudnak írt levele is megerősíti: „Bizonyára emlékszik még az utálatos Dr. Feldmannra [...] óriási mennyiségű Stekellel és Adlerrel cicomázott tudománytalan nyomtatványt terjeszt, amelyet pszichoanalízisnek ad ki. Vettem a bátorságot, hogy ez ellen úgy az Ön, mint a saját nevemben tiltakozzam, minthogy (miként a British Medical Association) a tisztán freudi analitikusoknak tartottam fenn a jogot arra, hogy pszichoanalitikusnak nevezzék magukat” (Freud/Ferenczi, 2005, 236-237).

Ferenczi 1929. december 29-én kelt, 1930. január 5-én megjelent nyilatkozatában a „hivatalos” pszichoanalízis által képviselt álláspontot fogalmazza meg: „illetéktelen és jogosulatlan dolog a Freud által használt ‘pszichoanalízis’ nevet a nem tisztán freudi gyógyító és vizsgáló módokra alkalmazni. [...] [Ú]gy Freud, mint a magam nevében tiltakoznom kell az ellen, hogy pszichoanalízisnek nevezzék azt az individual pszichológiából és Stekel tudománytalan fantazmáiból összeszúrt levét, amellyel Freud lelkiismeretes tanításainak óvatosan felépített konstrukcióját újabban nálunk is felöntik, hogy aztán ezt a minden eredetiség nélküli zagyvaságot mint ‘lélekelemzést’ tálalják az orvosi és a laikus közönség elé” (Ferenczi, 1930a, 19, idézi Freud/Ferenczi, 2005, 237).

Ferenczi nyilatkozata nem maradt válasz nélkül: „A mi módszereink is analitikusak maradtak és mivel az analitikai mikroszkópon keresztül mást is látunk, mint Freud és Ferenczi, csak az elvakult fanatizmus és tudományos szervilizmus merészselheti tőlünk a név használatának jogosultságát megtagadni. [...] Először és utoljára reagálok Ferenczi támadásaira. Nincs időm, sem kedvem, hogy Ferenczi elintézetlen ‘lelki konfliktusaival’ foglalkozzam. Jöjjön el hozzám analízisre és látni fogja, hogy a

megjavított technikával mennyire sikeresebben lehet azt a testvérkomplexumot elintézni, melynek elintézésében elvbarátai is kételkednek” (Feldmann, 1930b, idézi Freud/Ferenczi, 2005, 242).

Ferenczi a vita lezárásaként még egyszer tiltakozik Feldmann kijelentése ellen, s úgy tűnik, a vita egyelőre holtpontra jutott, amint ezt Freuddal is tudatja:

„Mint várható volt, Feldmann pimaszul válaszolt, s nem kíván lemondani a jogáról, hogy pszichoanalitikusnak nevezze magát. Ez ellen még egyszer tiltakoztam, de a személyeskedésben, ahová csábított, nem követtem, s válaszómban csak ennyit mondtam: ‘Feldmann merészkedik személyes térére vinni a vitát, holott nagyon jól tudja, mily tekintetek tartanak vissza attól, hogy róla véleményemet nyilvánosságra hozzam.’ Tovább nem mehettem az analitikus-orvosi titoktartás megsértése nélkül. Azt hiszem, a provokációjának éppen ez lett volna a célja, hogy aztán mintegy hérosztratoszi módra magával rántsa az egész pszichoanalitikus mozgalmat” (Ferenczi, 1930b, Freud/Ferenczi, 2005, 242).

A vita a *Gyógyászat* hasábjain kívül, egy másik, nem szakmai színtéren is folyt: a napisajtóban. Ferenczi a sajtónak adott számos nyilatkozatában megragadta az alkalmat arra, hogy Feldmanntól és egyesületének tagjaitól a pszichoanalízist élesen elhatárolja, oly módon azonban, hogy magát Feldmannt egyetlen alkalommal sem nevezte meg. A következőkben néhány példán keresztül mutatom be Ferenczinek a pszichoanalízis név illetéktelen használata elleni fellépését.

Feldmann tevékenységére Ferenczi először 1926 májusában reagált, amikor a Freud-ünnepély kapcsán megemlítette a sok visszaélést, „amit egyesek pszichoanalízis címe alatt elkövetnek” (*Ferenczi Sándor a ma délutáni Freud-ünnepéről*, 1926, 8).

Ferenczi legközelebb 1928 februárjában a rivális pszichoanalitikus iskolák terjedése kapcsán hangsúlyozta az ortodox freudi irányzat tisztán tartásának szükségességét: „Hiba volna azonban a félúton megakadókat vagy onnan visszafordulókat egy sorba helyezni magával a pszichoanalitikus tudománnyal, melynek salakmentes tisztántartására és kiépítésére alakultak meg világszerte a Freud szellemében működő társulatok (*A pszichoanalitikus tanításokkal szemben*, 1928, 6).

Leghatározottabb állásfoglalása az ügyben 1929 márciusában – tehát még a *Gyógyászatban* lefolyt vita előtt – hangzott el, abból az alkalomból, hogy a MPE

kommunikét tett közzé, „amelyben felhívja a nyilvánosságot, hogy mindenféle magántudósok és konfuzus filozófiai irányzatok felveszik a pszichoanalízis nevet és ilyen címen előadásokat tartanak a pszichoanalízis tudományos tekintélyének felhasználásával” (*A freudisták tiltakoznak az ellen*, 1929, 9). Ferenczi a független orvosanalitikusokra és Feldmannra mint „konfuzus lélektani irányzatok” terjesztőire utal, akik a ‘pszichoanalízis’ nevet „saját személyük vagy irányzatuk propagálására használják fel” (Uo.). A „pszichoanalízis illetéktelen használata” tudományos szempontból azért vitatható, mert „kevés köze van ahhoz, amit Freud alkotott”, gyakorlati szempontból kifejezetten ártalmas, ezenfelül „erkölcsi felelősség is jár a pszichoanalízis alkalmazásával” (Uo.). Ferenczi Feldmannt ezúttal sem nevezi nevén, de pontos jellemzést ad róla: „Eddig csak egyetlen esetről tudok, ahol szükségesnek bizonyult egy tagnak megbízhatatlanság miatt való kizárása, aki természetesen sietett a kirekesztés kényszerű függetlenségét hangos propagandára felhasználni. Magyarországon már lezajlott a pszichoanalízisnek az a korszaka, amikor túlságosan divatos volt és komolyság nélküli társasszórakozás számba ment” (Uo.). Ferenczi a MPE tevékenységét élesen elhatárolta az általa „feldmannizmus”-nak nevezett jelenségtől: „Akik most is behatóan foglalkoznak a Freud-féle analízissel, azoktól az ilyen hangos propagandára való hajlandóság távol áll. Az egyesület tagjai csendben dolgoznak és csak ritkán és komoly előadásokkal fordulnak a nagyközönséghez” (Uo.).

A fenti példákból kitűnik, hogy az ortodox freudi irányzat képviselőinek felfogásában a „pszichoanalízis” elnevezés mint Freud szellemi alkotása egyfajta szerzői jogi védelem alatt áll, amelynek használata csak Freud engedélyezése, azaz a Nemzetközi Pszichoanalitikai Egyesületben való tagság ellenében lehetséges. A „pszichoanalízis” elnevezés illetéktelen bitorlásával szembeni harcias magatartás Freudtól ered, aki már 1914-ben is határozottan fellépett a jogosulatlan név-bitrolók ellen: „[m]ég ma is, amikor már régen nem magam vagyok az egyetlen pszichoanalitikus, jogosult az az álláspontom, hogy nem tudhatja senki jobban, mint én, mi a pszichoanalízis, miben különbözik a lélekkutatás más módjaitól, és mit kell ezzel a névvel jelölni, illetve mit kell helyesebben másképp elnevezni” (Freud, 1914 [1993, 67]).

4. Összegzés és következtetések

A magyar pszichoanalízis intézményes felosztása és a pszichoanalitikusok sajtószerelése az 1920-as évek második felére egyre differenciáltabbá vált. Ezzel egy időben és részben ennek következményeképpen a két egyesület (Magyar Pszichoanalitikai Egyesület, Magyarországi Független Orvosanalitikusok Egyesülete) képviselőinek sajtószerelése a vizsgált dokumentumok (*Az Est, Budapesti Hírlap, Esti Kurir, Magyarország, Népszava, Pesti Hírlap, Pesti Napló, Ujság, Világ, Színházi Élet, Tolnai Világlapja*) alapján kiegyensúlyozott. Ez indokoltá teszi a magyarországi pszichoanalízis korabeli történetének újragondolását.

A pszichoanalitikusok hírlapokban való jelenlétének bemutatása kiegészíti (1) a pszichoanalízis magyarországi történetéről való eddigi ismereteket és (2) a pszichoanalitikusokról alkotott képet. (3) Ezenkívül az is megmutatkozik, hogy a sajtóban ki szerepelt pszichoanalitikusként, és a korabeli újságolvasó a sajtó alapján kit tekinthetett pszichoanalitikusnak.

(1) A pszichoanalízis sajtószerelésének vizsgálata kimutatta, hogy a magyarországi pszichoanalízis történetében alakító szerepe volt a két egyesület, a MPE és a FOE közötti dinamikus kapcsolatnak. Az egyesületek gyakori sajtószerelésének, a „pszichoanalízis” elnevezés használatáról folytatott vitáknak, és így a pszichoanalízis és a pszichoanalitikus önmeghatározására tett kísérleteknek a két egyesület elnökei közötti rivalizálás volt az egyik fő motívuma.

A sajtószerelések vizsgálata nyomán az eddigieknél pontosabban rekonstruálható és így a **pszichoanalízis történetébe is beilleszthető a Magyarországi Független Orvosanalitikusok Egyesületének története és szerepe**; a feltárt sajtóforrások kiegészítik és új megvilágításba helyezik Ferenczi és Feldmann viszonyát és annak pszichoanalízistörténeti jelentőségét.

A sajtószerelések tanulmányozása rátekintést kínál a pszichoanalízistörténet olyan jelentős eseményeire, mint a pszichoanalízis 1920-as évek második felében megfigyelhető berobbanása a sajtóba és a közgondolkodásba, a tudomány ezzel együttjáró és egyidejűleg végbemenő bulvárosodása, a rivális irányzatok, avagy

„árnyalatok” (Feldmann, 1930a) egyesületeinek megalakulása és a pszichoanalízis professzionalizálódása, a pszichoanalitikus szakma létrejötte. E párhuzamos folyamatok – amint kiderült – egymással szoros kölcsönhatásban álltak, a mélyebb összefüggések feltárása a jövő feladata.

(2) A sajtó a személyiség és a személyesség adekvátabb megjelenítője, mint a szerzők szakcikkei. Így, míg tudományos munkásságukból kevésbé, az interjúszerelésekből következtetni lehet a pszichoanalitikusok személyiségére is. A pszichoanalitikusok, elsősorban az egyesületeket reprezentáló elnökök új szerepben válnak megismerhetővé, a közélet aktív szereplőiként, és egy eddig nem ismert perspektívából, a korabeli laikus olvasóéból. Kiderül továbbá az is, hogy a pszichoanalitikusokat mely témákban gondolták kompetensnek (főként általános lélektani és egyéb tudományos, pl. pedagógiai kérdésekben, de bármilyen aktuális esemény, leggyakrabban bűncselekmény lélektani hátterével kapcsolatban is). Az interjúk és nyilatkozatok kedvelt témái között nagy számban akadnak olyanok, amelyekről szakmai publikációikban nem írtak (pl. az aktuálpolitikai kérdések Ferenczi esetében), és ellenkezőleg, a pszichoanalitikus szakirodalomban kimerítően tárgyalt – főként a szexualitással kapcsolatos – témák kevésbé szerepeltek a korabeli napisajtóban. A pszichoanalitikusok nyilatkozatai további kutatások alapját képezhetik.

Egyes pszichoanalitikusok munkásságának és – elsősorban Ferenczi Sándor esetében – magánéletének eddig ismeretlen epizódjai és részletei tárultak fel. A sajtó és a nagyközönség Ferenczi személye és magánélete iránt tanúsított érdeklődése egyedülálló jelenség a magyar pszichoanalízis történetében. Ferenczi tanár lett a „közhangulat kegyelméből” (*Vasárnap Ferenczi Sándor dr. elutazik Amerikába*, 1926, 15); a közkezdveltségnek ilyen fokát kevés pszichoanalitikus érte el.

(3) A pszichoanalitikusok sajtószerelésének bemutatása igazolja a feltételezést, miszerint a pszichoanalitikusról a korabeli köztudatban élő és az újságolvasóban a sajtó révén kialakulhatott kép nem egyezett a pszichoanalízis hivatalos szerveinek – a Nemzetközi és a Magyar(országi) Pszichoanalitikai Egyesület – pszichoanalitikus-definíciójával. A pszichoanalízis hírlapokban való jelenlétének vizsgálata során megmutatkozott, hogy a pszichoanalízis történetének jelentős eseményeivel (pl. a laikus

analízis, Freud Goethe-díja) kapcsolatban Ferenczi Sándor, a MPE elnöke nyilatkozott: Magyarországon – Freud mellett – ő volt a pszichoanalízis ikonikus megjelenítője.

A pszichoanalitikus elnevezés használata tekintetében azonban a korabeli közélet és újságolvasó nem tett különbséget egyesületi hovatartozás szerint: Freud-féle és a Stekel-féle egyesület képviselői hasonló témákkal és közel azonos számú megszólalással szerepelnek a napisajtóban, sőt a mérleg nyelve az orvosanalitikus egyesület működési ideje alatt az utóbbi felé billen. A vizsgált időszakban egyaránt pszichoanalitikusnak minősültek a MPE tagjai és a független orvosanalitikusok – az előbbieket minden tiltakozása ellenére is. A mai pszichoanalízistörténet-írás egyik **feladata**, hogy ne vetítse vissza a múltba a ma definícióit, hanem helyi értékén kezelje a korabeli forrásokat.

A pszichoanalitikusok hírlapi szereplésének feltárása előmunkálatául szolgálhat számos további kutatásnak, a pszichoanalitikus történetírás olyan feladatainak, mint a pszichoanalízis recepciótörténetének feltérképezése, amely a napi-, hetilapokon és kívül kiterjed a periodikák és havilapok teljes körű és összehasonlító feldolgozására is. Emellett megteremti a pszichoanalízis más országok-beli sajtórepresentációjával való összevetésének lehetőségét.

Jelen dolgozat továbbá hozzájárulás lehet Ferenczi Sándor, vagy akár Feldmann Sándor összes műveinek kritikai kiadásához is. Míg modern Freud-életrajzokban nincs hiány (Roudinesco, 2016; Whitebook, 2017), a ma is virágzó Ferenczi-reneszánsz dacára – éppen a közelmúltban látott napvilágot egy tanulmánykötet Ferenczi jelentőségéről (Aleksandar-Cassullo-Frankel, 2018) – a mai napig nem jelent meg korszerű Ferenczi-monográfia, amelynek teljességéhez Ferenczi sajtószereplése is hozzátartozik.

Feldolgozott források

- A 75 éves Freud professzor kapta meg Németország legnagyobb irodalmi és tudományos díját, a Goethe-díjat. (1930. augusztus 5.) *Esti Kurir*, 176. sz., 9.
- A boldogtalanság epidémiája. W. Stekel előadása a beteg korszellemről. (1934. január 31.) *Pesti Napló*, 24. sz., 2.
- Ádám L. (1928). Miért jó, ha a beteg kisgyereket a keresztanya fejkendőjével takarják le és miért hoz szerencsét az akasztott ember kötele. A pszichiáter ideg orvosos érdekes magyarázata az orvoskongresszus babonakiállításának anyagáról. (1928. szeptember 13.) *Esti Kurir*, 207. sz., 11.
- Ádám L. (1931). A sex appeal művészek, orvosok, színésznők, szép és csúnya férfiak megvilágításában. Ankét a ma legizgatóbb problémájáról. (1931. április 5.) *Esti Kurir*, 77. sz., 17.
- A düsseldorfi rém. (1929. november 17.) *Pesti Napló*, 262. sz., 6.
- A férfiak visszavonulnak a nők virális kívánságai elől – mondotta Feldmann dr., a Független Orvosanalitikusok előadásán. (1928. április 6.) *Esti Kurir*, 80. sz., 4.
- A freudisták tiltakoznak az ellen, hogy „magántudósok és konfuzus filozófiai irányzatok” visszaéljenek a „pszichoanalízis” névvel. (1929. március 24.) *Esti Kurir*, 69. sz., 9.
- A Galilei-Körben... (1919. január 24.) *Világ*, 21. sz., 7.
- A háború után felfordult világ új embere társadalomtudományi, rendőri, lélekelemzési és asszonyi megvilágításban. (1922. április 19.) *Pesti Napló*, 88. sz., 6.
- A kalapácsos gyilkos épelméjű. Még ebben az évben meglesz a főtárgyalása. (1931. július 15.) *Az Est*, 158. sz., 8.
- A Kolumbus uccai merénylet ön- és közveszélyes örült. (1927. december 18.) *Az Est*, 287. sz., 5.
- A Kolumbusz-utcai merénylet „ideg- fiziológusról” analízist készített egy pszichoanalitikus orvos. (1927. szeptember 8.) *Esti Kurir*, 203. sz., 2.
- A. L. (1924). A főúri világ gyógymodja. (1924. május 9.) *Ujság*, 87. sz., 5.
- A lélekelemzést legújabbán aktív technikával gyorsítják a pszichoanalitikusok. Ferenczi Sándor dr. a pszichoanalízis újabb eredményeiről, a budapesti

- pszihoanalitikusokról, kokainizmusról, homoszexualitásról és a turulmadár lovasairól. (1925. december 25.) *Esti Kurir*, 292. sz., 20.
- A Magyar Írástanulmányi Társaság... (1929. december 5.) *Pesti Napló*, 277. sz., 7.
- A meg nem értett ember. Dr. Feldmann Sándor főorvos érdekes előadása a Tolnai Világlapjának. (1929. január 2.) *Tolnai világlapja*, 1. sz., 57-58.
- A meg nem értett gyermek. (1928. április 19.) *Ujság*, 89. sz., 4.
- Analitikus előadások. (1928. szeptember 30.) *Pesti Napló*, 222. sz., 16
- A Nemzetközi Pszichoanalitikai Egyesület IX. kongresszusán négy magyar ideg orvos vett részt. Beszélgetés Ferenczi Sándor dr. ideg orvossal. (1925. október 9.) *Ujság*, 74. sz., 2.
- A nő két ellensége? (1935. október 15.) *Népszava*, 235. sz., 12.
- A nő ösztönélete. (1926. április 21.) *Esti Kurir*, 89. sz., 12.
- A pszichoanalitikus tanításokkal szemben már csupán nálunk van elzárkózottság. Ferenczi Sándor dr. előadás-sorozata. (1928. február 7.) *Ujság*, 30. sz., 6.
- A pszichoanalízis jövője. (1926. április 13.) *Világ*, 76. sz., 6.
- „A pszichoanalízis úgy erkölcsi, mint orvosi szempontból megbízhatatlan!” – ezzel az indokolással tiltotta be a budapesti filmcenzúra Collin-Ross professzor világhírű pszichoanalitikus filmjét. (1928. május 8.) *Pesti Napló*, 104. sz., 8.
- A rémtörténetekben az emberek kiélhetik gyilkossági ösztönüket is, polgári becsületük tudatát is. Ferenczy Sándor a hisztériás izgalmaokról, amelyeket a bűnügyek a közönségből kiváltak. (1925. november 27.) *Esti Kurir*, 269. sz., 5.
- A szerelem végső titkai. Beszélgetés dr. Ferenczi Sándorral az emberi és állati élet ősi kezdeteiről és fejlődéséről a mai formáig — A sötét, meleg, ringató Nagy Anya és a szerelem születése — Hogyan kapcsolódott a szerelembe a fajfentartás és hogyan igazta le az anyaságra a férfi a nőt? — Az alvás és a sötétség rejtélye. (1928. december 25.) *Pesti Napló*, 292. sz., 53. Újra-kiadás: *Thalassa*, 17(2-3):203-206, 2006.
- A tudomány jövője és az emberiség jövője. (1934. december 25.) *Népszava*, 290. sz., 23-28.
- A tudomány mítosza az emberi történelem mítoszairól. Hogyan alakult volna a mai társadalom, ha az ősidőkben nem a fiúk, hanem a leányok gyilkolták volna meg az apát? (1927. december 25.) *Esti Kurir*, 293. sz., 10-11.

- A varázslat vádja alól felmentették, csalásért két évi börtönre ítélték a kunhegyesi „cigányboszorkányt”. (1932. február 6.) *Pesti Napló*, 29. sz., 5.
- A „veszedelmes életkor” érzelmi útja a szerelemtől a revolverig. Ma délután temetik Róth Andor ügyvédet, a „nagynéni-szerelem” legújabb áldozatát — Ferenczy és Schuster főorvosok nyilatkozata. (1931. augusztus 11.) *Magyarország*, 182. sz., 5.
- „Az emberiséget lelkileg kell egészségessé tenni“ Miről tárgyal a szekszuális reformok világligája szeptemberi bécsi kongresszusán? (1930. július 29.) *Magyarország*, 170. sz., 12.
- Az idegorvosok szerint hipnotikus médiummal nem lehet nyomozni. (1927. július 31.) *Esti Kurir*, 172. sz., 9.
- Az intézményekbe vetett hit indokolatlanul megrendült, helyébe jött a miszticizmus. A lélekelemzés a mai lélek válságairól. (1926. március 21.) *Pesti Napló*, 66. sz., 9-10.
- Az Újság ankétje a rombadöntött családi érzésről. (1926. augusztus 22.) *Ujság*, 189. sz., 5-6.
- Bálint Gy. (1930). A legnagyobb német irodalmi díjat kapta meg Freud. Dr. Ferenczi Sándor a 75 éves Freudról. (1930. augusztus 5.) *Pesti Napló*, 176. sz., 6.
- Barabás P. (1934). Zenezsanatórium. *Színházi Élet*, 1934/20. sz., 18-19.
- Bécsben fogták el a kalapácsos gyilkost, akit áldozata beszélt rá a gyilkosságra. (1931. április 9.) *Ujság*, 79. sz., 3-5.
- Beküldött hírek. (1931. május 27.) *Ujság*, 117. sz., 12.
- Bende L. (1928). Beszélgetés a bizonyítványosztásról dr. Feldmann Sándorral. Az osztályismétlés egyévi fogházbüntetése a fiúnak, pénzbüntetése az apának, - írja az idegorvoshoz egy elkeseredett diák. (1928. július 1.) *Esti Kurir*, 147. sz., 7.
- Berlin, a jósök és kuruzslók Mekkája. (1932. március 30.) *Budapesti Hírlap*, 71. sz., 7.
- B.L. (1934). Miről álmodik a kofa, a fűszeres, a pincér, a fiatalasszonya kis szobalány. (1934. május 31.) *Pesti Napló*, 121. sz., 10.
- Bodó B. (1934). Őszinteséginjekció! (1934. november 18.) *Pesti Napló*, 260. sz., 6.
- Bozzay M. (1933). Cinikus... nem cinikus. Nyilatkozik a mai férfiről és nőről, a mai életéről és szerelemről a katolikus apát, a nőorvos egyetemi tanár, az ügyész, a

- pszichoanalitikus, az ideggyógyász és az ügyvéd. (1933. január 22.) *Pesti Napló*, 18. sz., 14.
- Bresztovszky E. (1912) Az okos lovak. Apáthy István, Ferenczi Sándor, Hajós Lajos és Sajó Károly nyilatkozata a Népszava számára. (1912. november 23.) *Népszava*, 278. sz., 8-9.
- Büky Gy. (1930). Tanuljunk meg aludni – Mit mond az orvostudomány az alvásról? (1930. augusztus 24.) *Budapesti Hírlap*, 191. sz., 10.
- Csak gyűlöletet éreznek az emberek és ez kergeti halálba az öngyilkosokat. Beszélgetés Feldmann Sándor dr.-ral, a kiváló pszichoanalitikussal a tömeges öngyilkosságok lelki hátteréről. (1931. február 8.) *Ujság*, 31. sz., 3-4.
- Csánk E. (1928). „Ha majd eltüntetjük az emberi jellem hibáit...” Beszélgetés Ferenczi Sándorral a pszichoanalízis jelenéről és jövőjéről s a lélek térképének „fehér foltjairól”, amelyek nem fehér foltok többé. (1928. július 5.) *Pesti Napló*, 153. sz., 38.
- Divatban a névtelenség. Miért nem sikerült mindeddig kinyomozni a városházi névtelen levelek íróját? Nyilatkozik a névtelen levelekről a rendőrség, a büntetőjogász, az írásszakértő és a pszichológus. (1934. május 6.) *Pesti Napló*, 102. sz., 6.
- Dr. Feldmann Sándor ideg orvos ismét rendel. (1923. szeptember 2.) *Pesti Napló*, 197. sz., 7.
- Dr. Ferenczi Sándor dr. a pszichoanalitikai előadások közönségéről. (1928. március 13.) *Esti Kurir*, 60. sz., 5.
- Dr. Ferenczi Sándor új könyve. (1929. április 5.) *Az Est*, 76. sz., 8.
- Egy csók három perccel megrövidíti az életet! Tudósok, művészek, rablók és gyilkosok harca a mindenható izgaloméért. (1928. április 8.) *Pesti Napló*, 81.sz., 85.
- Egy évi távollét után hazaérkezett Ferenczi Sándor dr. ideggyógyász. (1927. szeptember 25.) *Ujság*, 217. sz., 8.
- Előadás a pszichoanalízisről és hipnózis-szugesztióról. (1927. február 24.) *Ujság*, 44. sz., 13.
- Évezredes babonák. (1930. március 12.) *Tolnai világlapja*, 11. sz., 56-57.
- Feldmann Sándor dr. előadása a különböző nőtipusokról. (1928. április 12.) *Ujság*, 83. sz., 7.,
- Feldmann S. (1933). Ferenczi Sándor. (1933. május 28.) *Ujság*, 120. sz., 26.

- Ferenczi, S. (1918). A lélek ismerője. *Színházi Élet*, 51:17. Újraközlés: Erős Ferenc (szerk.), *Ferenczi Sándor* (59). Budapest: Új Mandátum, 2000.
- Ferenczi, S. (1927). A szívfájdalomról. (1927. december 25.) *Pesti Napló*, p. 46.
- Ferenczi S. (1928). Pszichoterápiai jelszavak. (1928. május 27.). *Pesti Napló*, p. 46. Újraközlés: *Thalassa*, 12(1):144-145, 2001.
- Ferenczi Sándor dr. a pszichoanalitikai előadások közönségéről. (1928. március 13.) *Esti Kurír*, 60. sz., 5.
- Fővárosi Közlöny*. (1928. október 26.) 62. sz., 26.
- Füstkarikák. Molnár Ferenc, a telepatikus fenomén. (1929. február 13.) *Tolnai világlapja*, 7. sz., 44.
- Ferenczi Sándor a ma délutáni Freud-ünnepről és azokról, akik visszaélnék a pszichoanalízissel. (1926. június 6.) *Esti Kurir*, 125. sz., 8.
- Fodor N. (1926). „A dollárláz: az amerikai lélek menekülése a belső konfliktusok elől”. Dr. Ferenczi Sándor Amerika lelkéről és a pszichoanalízis új eredményeiről. (1926. november 18.) *Pesti Napló*, 262. sz., 9
- Fodor N. (1927). Ferenczi Sándor pszichoanalitikai előadásai a newyorki szabadegyetemen. (1927. március 20.) *Pesti Napló*, 65. sz., 19.
- Fogyókúrát tart és borotválja a szemöldökét Miss Pápua. *Színházi Élet*, 1931/39. sz., 46-48.
- Forró P. (1931). Milyen a fiús lány? *Színházi Élet*, 1931/47. sz., 42-44.
- Forró P. (1933). Orvosok, írók, színészek, az egész felháborodott társadalom tiltakozik az igazmondó gép ellen. *Színházi Élet*, 1933/36, 26-28.
- Freud összes művei magyar nyelven. (1932. június 2.) *Esti Kurir*, 120. sz., 3.
- Freud-ünnepség a régi képviselőházban. (1926. június 5.) *Pesti Napló*, 124. sz., 10.
- Gál I. (1932). Drámai jelenetek Matuska és felesége között a mai bécsi tárgyaláson. (1932. június 18.) *Esti Kurir*, 134. sz., 5.
- „Gleichschaltolták” egy világhírű tudós lapját. (1934. április 6.) *Esti Kurir*, 76. sz., 6.
- Ha nők vezetik az autót, ritkán történik szerencsétlenség. Szakértők véleménye a sorozatos autószerencsétlenségek technikai és lelki okairól. (1927. augusztus 10.) *Esti Kurir*, 180. sz., 7.
- Három pszichoanalitikai előadás. (1928. március 24.) *Ujság*, 69. sz., 13.
- Házasság. (1918. december 22.) *Világ*, 300.sz, 8.

- Házasságának 13. napján öngyilkos lett egy fiatal pár. Dr. Vajay Endre OTI-titkár és felesége tragédiája. (1932. november 3.) *Pesti Napló*, 246. sz., 9.
- Helyes-e a gyilkos Grosvescunét felmető ítélet? (1927. június 28.) *Ujság*, 144. sz., 5.
- Hipnotizált-e a kunhegyesi cigányasszony, vagy csak az áldozatai voltak tulságosan gyöngye idegzetűek. (1932. február 7.) *Esti Kurir*, 30. sz., 7.
- Jobb nem élni című... (1921. február 19.) *Világ*, 40. sz., 4.
- Jung, C. G. (1932). A kettős én borzalmi. (1932. December 25.) *Pesti Napló*, 290. sz., 57.
- Karinthy F. (1925): Utazás Öngyilkosok és Családirtók lelkének mélyébe. Beszélgetés Ferenczi Sándor idegorvossal az öngyilkosságról és a családirtó századosról. (1925. december 24.) *Az Est*, 291. sz., 13.
- Karinthy F. (1929). Hölgyeim és uraim... (1929. március 8.) *Esti Kurir*, 56. sz., 9.
- Kárpáti A. (1924). A babona diadala. (1924. augusztus 17.) *Pesti Napló*, 169. sz., 5.
- Kárpáti A. (1925). Egy tragédia margójára. (1925. december 15.) *Pesti Napló*, 283. sz., 2.
- Kinek a házassága kecsegtet boldogsággal és kié jár csalódással. (1928. szeptember 23.) *Ujság*, 216. sz., 33.
- Kizárások az orvosszövetségből. (1921. március 24.) *Pesti Hírlap*, 64. sz., 3.
- Kolozs P. (1932). Miért olvas detektívregényeket Vámbéry Ruzstem, Babits Mihály, Ferenczy Sándor, Karinthy Frigyes. Miért nem olvas detektívregényeket Ignotus, Fenyő Miksa, Füst Milán, Gaál Franciska, Friedrich István és - a detektív. (1932. december 25.) *Esti Kurir*, 289. sz., 13.
- Kornissal és Bartókkal ma eljátsszák a Kolumbus uccában a zsarolási jelenetet. (1927. szeptember 6.) *Az Est*, 201. sz., 4.
- Leányöngyilkosságok. Dr. Ferenczi Sándor a fiatalok szaporodó öngyilkosságairól. (1927. október 18.) *Pesti Napló*, 236. sz., 4
- Lelkészek és orvosanalitikusok kongresszusa. (1932. október 4.) *Ujság*, 222. sz., 7.
- Lelki klinikát kell sürgősen megnyitni az öngyilkosjelöltek gyógyítására, vigasztalására és segítségére. Pszichoanalitikai vélemény az öngyilkosságok okairól. (1926. június 20.) *Ujság*, 137. sz., 5.
- Lukács I. (1934). Mágnás Elza gyilkosa nem tud visszatérni a társadalomba. (1934. augusztus 26.) *Az Est*, 192. sz., 7.

- Ma délben hitvesgyilkosság gyanúja alatt letartóztatták az elhunyt Forgács Anna férjét, dr. Erdélyi Bélát. Forgács Anna agorafóbiája. (1927. augusztus 30.) *Esti Kurir*, 195. sz., 1-3.
- Matuska Szilveszter, a biatorbágyi rém a tábla előtt. (1935. június 25.) *Esti Kurir*, 142. sz. 5.
- Meghalt Alfred Adler. (1937. május 29.) *Pesti Napló*, 119. sz., 4.
- Miért lesznek öngyilkosok az emberek? Beszélgetés Ferenczi Sándorral. (1925. április 18.) *Pesti Hírlap*, 87. sz., 6.
- Mi lesz a Színházi Élet karácsonyi ezüstalbumában? *Színházi Élet*. 1932,51:16-17.
- Milyen lesz jövőre az irodalmi termés? Magyar írók, festők és tudósok elmondják az *Esti Kurir*nek, hogy min dolgoznak. (1927. december 25.) *Esti Kurir*, 293. sz., 23.
- Mit mondanak az ideg orvosok dr. Kornis 'tudományos' kísérletéről? (1927. szeptember 4.) *Pesti Napló*, 200. sz., 12.
- Nagy A. (1934). A lélekorvos dilemmája. (1934. május 23.) *Esti Kurir*, 114. sz., 4.
- Nagy (ifj.) E. (1934). Hitler és Sztálin a lélektan megvilágításában. Wilhelm Stekel Budapesten. (1934. január 31.) *Ujság*, 23. sz., 4.
- Nagy emberek 24 órája. *Színházi Élet*, 1929/12, 22.
- Nagyszabású kommunista szervezkedést leplezett le a rendőrség és közben elfogta a Kolumbusz-utcai zsarolót. (1927. szeptember 4.) *Budapesti Hírlap*, 200. sz., 12-13.
- Nagy viharok között vonult be a pszichoanalízis a hivatalos magyar orvostudományba. Az elmeorvosi kongresszus legnevesebb tudósai komoly pszichiátriai tényezőnek ismerték el a freudizmust. (1926. november 10.) *Pesti Napló*, 255. sz., 7.
- Napóleon dédunokája, - a pszichoanalízis tudósa. (1927. október 6.) *Pesti Hírlap*, 235. sz., 4.
- „Némely európai klinika orvosi vizitje katonai parádéhoz hasonlít”. Ferenczi Sándor beszámolója egyéves amerikai útjáról. (1927. december 15.) *Esti Kurir*, 285. sz., 9.

- Németh K. (1926). Mi az igazság a sashalmi delejes asszony körül? Egy ideg orvos társaságában a sashalmi delejes asszony csodát váró betegtáborában. (1926. március 12.) *Esti Kurir*, 58. sz., 5.
- Nem is olyan ideges ez a Pest. Ideg orvosok jó véleménye a pesti idegekről. (1923. február 18.) *Pesti Napló*, 39. sz., 3.
- Népszerű előadások a pszichoanalízis köréből. (1928. február 3.) *Népszava*, 31. sz., 9.
- Nincs az életnek korszaka, amely annyi szenvedéssel járna, mint a gyermekkor, mondja dr. Ferenczi. (1930. április 20.) *Esti Kurir*, 90. sz., 7-8.
- Ó. É. (1930). Négy gazdag amerikai asszony a pesti pszichoanalitikusnál. (1930. november 20.) *Az Est*, 264. sz., 7.
- Önnek tetszik a modern nő? A modern nő az esztéta, író, képzőművész, orvos és színművész felfogásában. (1930. január 5.) *Ujság*, 4. sz., 7-8.
- Orvosanalitikai előadások. (1930. október 12.) *Ujság*, 232. sz., 13.
- Ötezer néző jelenlétében ébredt fel 130 órás álmából az üvegtüskésben földbe temetett Toga fakír. Budapesti ideg orvos szerint még az önszuggesztiós dresszura sem teszi fölöslegessé az oxygént. (1927. december 13.) *Esti Kurir*, 282. sz., 15.
- Pásztor Á. (1927). Szélhámosság vagy pszichoanalízis? Kornis Ignác, a fantasztikus szélhámos, mű-kommunista, bűnügyi lélekbúvár, Kolumbus-uccai zsaroló és ideg orvos beismerő vallomást tesz. (1927. szeptember 4.) *Pesti Napló*, 200. sz., 9-10.
- Pillanatsfelvételek a német gyermektragédia tárgyalásról. (1928. február 14.) *Esti Kurir*, 36. sz., 5.
- Pszichoanalitikai Rózsadombi Gyermekotthon. (1929. december 5.) *Pesti Napló*, 277. sz., 6.
- Pszichoanalitikus Iskola. *Színházi Élet*, 1932, 52. sz., 137-140.
- Pogány Gy. (1936). Találtatott 1 drb eperjesi hóhér. 1935-ben szórakozottabb volt a budapesti villamos-utazóközönség, mint az előző évben. Ideg orvosok a szórakozottságról. (1936. január 5.) *Budapesti Hírlap*, 4. sz., 13.
- Ráskay L. (1925a). „Előbb magatokat neveljétek meg, csak azután gyermekeiteket!” Beszélgetés Urbanschich Rudolfal, a pszichoanalitikai nevelésről. (1925. március 24.) *Pesti Napló*, 68. sz., 6.

- Ráskay L. (1925b). A lélek árnyékában... Dr. Georg Groddeck a lélek bozótját irtva gyógyítja a testet. (1925. november 18.) *Pesti Napló*, 261. sz., 4.
- Ráskay L. (1925c). Léleknevelés – gyermeknevelés. Beszélgetés August Aichhornnal, a pszichoanalízis első pedagógusával. (1925. december 29.). *Pesti Napló*, 293. sz., 13.
- Ráskay L. (1926). Kuruzslás-e a pszichoanalízis, ha nem orvos alkalmazza? (1926. július 15.) *Pesti Napló*, 157. sz., 4.
- Ráskay L. (1926). Napjaink járványa: az öngyilkosság. Ferenczi Sándor az öngyilkosságok lelki okairól. (1926. február 18.) *Magyarország*, 39. sz., 13.
- Rendy L. (1938). Magyarország gyermeknevelési ankétja. A gyermek mindent lát és mindent hall. A pszichoanalitikus érdekes véleménye. (1938. szeptember 28.) *Magyarország*, 218. sz., 11.
- Révész B. (1928). Siker. (1928. március 20.) *Pesti Napló*, 65.sz., 14.
- r.g. (1921). Jobb nem élni. (1921. február 14.) *Világ*, 35. sz., 4.
- Színek, lakások, emberek. *Színházi Élet*, 1932/52. szám, 203-204.
- Szorongás és szerelem zavaraiiban bukdácsol a mai ember. Beszélgetés dr. Ervin Wexberg bécsi individuálpszichológussal. (1929. március 24.) *Pesti Napló*, 69. sz., 5.
- Szücs N. (1932). Kiderült, hogy a kunhegyesi cigányasszony nem boszorkány, hanem csaló. Két esztendő kapott Dobrai Demeterné. Izgalmas vita az orvosszakértők között az okkult tudományokról. (1932. február 6.) *Ujság*, 29. sz., 5.
- Szücs N. (1935). „Gyászom jeléül tíz percig nem árultam” — mondja Nick Gusztáv, aki résztvett Schmidt Miksa temetésén. (1935. április 7.) *Ujság*, 80. sz., 7-8.
- Somogyi (1933). Stekel professzor, a pszichoanalitikai terápia úttörője ma délután Budapestre érkezett. (1933. február 22.) *Esti Kurir*, 43. sz., 9.
- Stekel nyilatkozik az aktuális világproblémákról. (1933. február 22.) *Ujság*, 43. sz., 6.
- Tudományos társulatok. Budapesti kir. Orvosegyesület. (XXI. rendes tudományos ülés 1908. november 7-én.) A psychosexualis impotentia analytikai értelmezése és gyógyítása. *Orvosi Hetilap*, 1908, 47. sz.: 867-868.
- Stekel, W. (1932). Pszichoanalitikus iskola. *Színházi Élet*, 1932/52, 138.

- Szélhámoság vagy pszichoanalízis? Kornis Ignác, a fantasztikus szélhámos, műkommunista, bűnügyi lélekbúvár, Kolumbus-uccai zsaroló és idegorvos beismerő vallomást tesz. (1927. szeptember 4.) *Pesti Napló*, 200. sz., 9-10.
- Szinetár, Gy. (1933). „Jön az 'abszolút' Molnár-darab!” – jelenti Wilhelm Stekel, a világhírű pszichoanalitikus orvostanár. *Színházi Élet*, 11, 18-19.
- Szini Gy. (1930). Modern rémek. Félig intervjú. (1930. június 18.) *Tolnai világlapja*, 25. sz., 38-39.
- Szirmai R. (1929). A méregkeverőnők lelke. Dr. Feldmann Sándor megvizsgálta a tiszazugi méregkeverő asszonyokat celláikban. A pszichoanalízis bevonul a törvényszékre. (1929. december 10.) *Pesti Napló*, 281. sz., 5.
- Szirmai R. (1930). Mademoiselle X, - a kriminológia, az orvostudomány és a pszichoanalízis fantasztikus rejtélye. A büntetőjogász és az analitikus beszélnek Molnár Erzsébetről, az asszonygyilkosról. (1930. április 27.) *Pesti Napló*, 95. sz., 13.
- Troubridge, Lady Una (1928). A mai kor rombadöntötte a családi érzést? (1926. augusztus 15.) *Ujság*, 184. sz., 5.
- Újabb hozzászólások a lélek-vitához. Róheim Géza újabb nyilatkozata. (1934. november 29.) *Az Est*, 269. sz., 12.
- Újabb szörnyűségeket ismert be délután a torbágyi rém. (1931. október 14.) *Magyarország*, 234. sz., 1-3.
- Új pszichoanalitikai egyesület. (1927. december 20.) *Népszava*, 288. sz., 7.
- Új pszichoanalitikus egyesület. (1927. december 14.) *Ujság*, 283. sz., 7.
- Vámbéry Rusztem szerint a hitvesgyilkosok szabadonbocsátása a társadalom érdekét sérti. (1927. július 9.) *Esti Kurir*, 153. sz., 7.
- Van-e csoda, lélek és túlvilági élet. (1934. november 28.) *Az Est*, 268. sz., 12.
- Vasárnap Ferenczi Sándor dr. elutazik Amerikába, ahol két szemeszteren át előadást tart a pszichoanalízisről. (1926. augusztus 22.) *Esti Kurir*, 189. sz., 15.
- Vegyes hírek. (1920. június 6.) *Orvosi Hetilap*, 64(23-26):247.
- Veszélyes ideálok. Dr. Ferenczi Sándor a mai Európa lelki csődjéről. (1925. május 24.) *Pesti Napló*, 116. sz., 9.
- Viereck, G. S. (1927. augusztus 28.) Van-e élet a halál után. Beszélgetés Freud Zsigmonddal, a pszichoanalitika megalapítójával. *Az Est*, 194. sz., 13.

- Világjáró pesti asszonyok. *Színházi Élet*, 1932/2. sz., 49-52.
- Weekend. *Színházi Élet*, 1931/32. sz., 65-68.
- Wilhelm Stekel előadása a pszichoanalízisről. (1933. február 22.) *Népszava*, 43. sz., 8.
- Z. Beke Á. (1925). Az ideges ember titka. Az idegbajok új gyógymódja. – Alfred Adler individuálpaszichológiája. (1925. november 3.) *Pesti Napló*, 248. sz., 22.
- Zilahy L. (1933). Vita az eugénika körül. (1933. december 17.) *Pesti Napló*, 286. sz., 11.

Irodalom

- Aleksandar, D. – Cassullo, G. – Frankel, J.** (ed.) (2018). *Ferenczi's Influence on Contemporary Psychoanalytic Traditions: Lines of Development—Evolution of Theory and Practice over the Decades*. London: Karnac Books.
- Alexander, F. – Staub, H.** (1929). *Der Verbrecher und seine Richter. Ein psychoanalytischer Einblick in die Welt der Paragraphen*. Wien: Internationaler Psychoanalytischer Verlag.
- Andreas-Salomé, L.** (1928). Was daraus folgt, dass es nicht die Frau gewesen ist, die den Vater totgeschlagen hat. In: A. J. Storfer (Hrsg.), *Almanach für das Jahr 1928* (28-50). Wien: Internationaler Psychoanalytischer Verlag.
- Balázs D. (ifj.)**. (1929). Pszichoanalízis és jogtudomány. *Lélekkutatás*, 1(1):50-55.
- Bálint A.** (1927). A totemizmus. *Századunk*, 2(2):43-55.
- Bálint A.** (1928). Bálint Alice: Magyar néphit. Dr. Róheim Géza: Magyar néphit és népszokások. *Századunk*, 3(2):181-183.
- Bálint A.** (1931). *A gyermekszoba pszichológiája*. Budapest: Pantheon. Legújabban: Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1990.
- Bálint Gy.** (1935). A neurózis védelmében. (1935. február 24.) *Pesti Napló*, 46. sz., 10.
- Bálint Gy.** (1966). *A toronyőr visszapillant. Cikkek, tanulmányok, kritikák*. Budapest: Magvető.
- Benedek L.** (1995). Az analitikus is ember: Gondolatok Ferenczi Sándorról. *Thalassa*, 6(1-2):143-162.

- Bókay A.** (1991). Sorsfordulók a pszichoanalízisben: Az 1924-es Rank-vita mint a közép-európai hermeneutikus pszichoanalízis önállósodásának kezdete. *Thalassa*, 2(1):25-43.
- Bonaparte, M.** (1927). Le cas de Madame Lefèbvre. *Revue française de psychanalyse*, 1(1):149–198. Der Fall Lefebvre. Zur Psychoanalyse einer Mörderin. *Imago*, 15(1):15-62, 1929.
- Borgos A.** (2009). Elhárító mechanizmusok. Pszichoanalízis és politika találkozásai Hajdu Lilly életútjának tükrében. *Thalassa*, 20(1):21–46
- Borgos A.** (2013). *Nemek között. Nőtörténet, szexualitástörténet*. Budapest: Noran Kiadó.
- Borgos A.** (2018). *Holnaplányok. Nők a pszichoanalízis budapesti iskolájában*. Budapest: Noran Kiadó.
- Bos, J.** (2001). Notes on a Controversy: The Question of Lay Analysis. *Psychoanalysis and History*, 3(2):153-169.
- Bos, J. – Groenendijk, L.** (2007). *The Self-Marginalization of Wilhelm Stekel: Freudian Circles Inside and Out*. (With contributions by Johan Sturm and Paul Roazen). New York: Springer.
- Claparède, É.** (1912). Les chevaux savants d'Elberfeld. *Archives de psychologie*, 12:263-304.
- Csunderlik, P.** (2017). *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei Kör története (1908-1919)*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Décsi I.** (1929). Beköszöntő. *Lélekkutatás. Pszichoanalitikai, jogtudományi és pedagógiai szemle*, 1(1):3-6.
- Dénes Zs.** (1918[2012]). Beszélgetés Freud professzorral. (1918. augusztus 4.) *Világ*, 180. sz., 7-8. Legújabbban: *Forrás*, 44(04):81-83.
- Dénes Zs.** (1979). *Szivárvány Pesttől Párizsig*. Budapest: Gondolat.
- Dénes Zs.** (1980). *Gyalog a baloldalon*. Budapest: Gondolat.
- Dukes G.** (1933). A kriminálpszichoanalízis útja. In: *Lélekelemzési tanulmányok* (266-283). Budapest: Somló Béla Könyvkiadó. (Reprint: Budapest: T-Twins, 1993).
- Erős F. – Kapás I.** (1985). *Viták a pszichoanalízisről a két világháború között a magyar nyelvű baloldali publicisztikában. Előadás a Magyar Pszichológiai Társaság*

- VII. Országos Tudományos Konferenciáján. Budapest, 1985. március 6-8.
(Kézirat.)
- Erős F.** (1986). A Korunk című folyóirat és a pszichoanalízis (Szemelvények Neufeld Béla írásaiból). *Pszichológia*, (6)2:293-307.
- Erős F.** (1993). Jacques Lacan, avagy a vágy tragédiája. *Thalassa*, 4(2):29-44.
- Erős F.** (2003). A pszichoanalízis a budapesti egyetem orvoskarán 1918–1919-ben. In: *Zsidóság - tradicionalitás és modernitás: Tisztelgő kötet Karády Viktor 75. születésnapja alkalmából* (129-152). Budapest: Wesley János Lelkészképző Főiskola.
- Erős F.** (2004). *Kultuszok a pszichoanalízis történetében*. Budapest: Jóságveg.
- Erős F.** (2007). *Trauma és történelem. Szociálpszichológia és pszichoanalitikus tanulmányok*. Budapest: Jóságveg.
- Erős F.** (2008). Pszichoanalitikus regények dr. S.-től Muo doktorig. *Műút*, 2008,9:73-79.
- Erős F.** (2009). Ferenczi Sándor professzori kinevezése: háttér és kronológia. *Thalassa*, 20(4):3–28.
- Erős F.** (2010). A pszichoanalízis és a budapesti egyetem 1918-19-ben. Háttér és kronológia. In: *Pszichoanalízis és kulturális emlékezet* (85-103). Budapest: Jóságveg.
- Erős F.** (2013). A pszichoanalízis és a közép-európai értelmiségi emigráció a huszadik század első felében. *Kritika*, 42(9-10):10-14.
- Erős F.** (2014). Kínzás vagy gyógyítás? Pszichiátria és pszichoanalízis az első világháborúban. *Kaleidoscope Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat*, Vol.5,8: www.kaleidoscopehistory.hu/download.php?cikkid=164
- Erős F.** (2016). *Psziché és hatalom. Esszék és tanulmányok*. Budapest: Kalligram Kiadó.
- Eszenyi M. – Zahuczky L.** (2008). Ferenczi és kortársai a homoszexualitásról. *Thalassa*, 19(4):87-100.
- Farkas J.** (1927). Feldmann Mózes. 1860-1927. *Magyar-Zsidó Szemle. Emlékkönyv a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet ötven éves jubileumára 1877-1927*. 1927, II. kötet: 6-11.

- Farkasházi M.** (1984). Találkozásaim Ferenczi Sándorral. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1984, 41(2): 158-159.
- Feldmann S.** (1921). Über Erkrankungsanlässe bei den Psychosen. *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 7(2):203-207.
- Feldmann S.** (1922a). Über Erröten: Beitrag zur Psychologie der Scham. *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 8(1):14-34.
- Feldmann S.** (1922b). Beiträge zur Traumdeutung: Physik in der Traumsymbolik. *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 8(3):340-342
- Feldmann S.** (1922c): Dr. Rezső Orbán: Über seelische Dinge. (Gyógyászat, 1921, IX, 4. Nebst einer Kritik über das Buch von Stekel: Die Impotenz des Mannes.) *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 8(2):221
- Feldmann S.** (1924). *A férfi impotenciája és annak gyógyítása. Pszichoanalitikai tanulmány.* Budapest: Mai Henrik és Fia.
- Feldmann S.** (1925). *Az ideges félelem és egyéb fejezetek a pszichopatológia köréből.* Budapest: Mai Henrik és Fia.
- Feldmann S.** (1926). *A nő ösztönélete. Pszichoanalitikai tanulmány a szexuálpatológia köréből.* Budapest: Mai Henrik és Fia Orvosi Könyvkiadó.
- Feldmann S.** (1927a). *Idegesség és ösztönélet. Tanulmányok a psychopatológia és szexuálpatológia köréből.* Budapest: Novák Rudolf és Társa.
- Feldmann S.** (1927b). Düh és gyűlölet teszi dadogóvá az embert. (1927. március 6.) *Ujság*, 53. sz., 30.
- Feldmann S.** (1927c). Nem megbízhatók a hipnotikus uton szerzett nyomozási eredmények. Sok hibalehetőség van a hipnotikus eljárásban. (1927. augusztus 28.) *Ujság*, 194. sz., 36.
- Feldmann S.** (1930a). *A férfi ösztönélete. (A születéstől az apaságig.)* Budapest: Mai Henrik és Fia Orvosi Könyvkiadó.
- Feldmann S.** (1930b). Válasz Ferenczi Sándor nyilatkozatára. *Gyógyászat*, 70(2):38.
- Feldmann S.** (1931a). *A férfi impotenciája és annak gyógyítása.* Budapest: Mai Henrik és Fia Orvosi Könyvkiadó.
- Feldmann S.** (1931b). Matuska, mint lélektani rejtély. (1931. október 18.) *Ujság*, 237. sz., 26.

- Feldman, S.** (1959). *Mannerisms of Speech and Gestures in Everyday Life*. New York: Int. Univ. Press. Magyarul: Szófordulatok és gesztusok a hétköznapi életben.(Részletek) (Földes Noémi bevezetőjével) *Thalassa*, 20(3):75-86, 2009.
- Ferenczi S.** (1897). A turistaság lélektanából. *Túristák Lapja*, 9(11-12):201-205. Legújabbban: Mészáros J. (szerk.), *Fiatalok írások* (21-24). Budapest: Osiris, 1999.
- Ferenczi S.** (1902). Női homoszexualitás [Homosexualitas feminina]. *Gyógyászat*, 42(11):167-168. Legújabbban: Mészáros J. (szerk.), *Fiatalok írások* (112-115). Budapest: Osiris, 1999.
- Ferenczi S.** (1906). Szexuális átmeneti fokozatokról. *Gyógyászat*, 46(19):310-314. Legújabbban: Mészáros J. (szerk.), *Fiatalok írások* (255-263). Budapest: Osiris, 1999.
- Ferenczi S.** (1908). A pszichoszexuális impotencia analitikai értelmezése és gyógyítása (A Budapesti Királyi Orvosegyesületben 1908. november 7-én tartott előadás) *Gyógyászat*, 48, (1908. december 13.), 50:842-847.; In: Gulyás Katalin (vál.), *Lélekgyógyászat. Válogatott írások* (25-46). Budapest: Kossuth, 1991.
- Ferenczi S.** (1909a). A hipnotikus hatások lelki elemzése. In: Erős Ferenc (szerk.), *Ferenczi Sándor* (89-97). Budapest: Új Mandátum, 2000.
- Ferenczi S.** (1909b). Tudományos álommagyarázás. „Az álom psychoanalízise és annak kórtani jelentősége.” (1909. október 31.) *Orvosi Hetilap*, 44: 771-773. és (1909. november 7.), 45: 796-801. Legújabbban: *Lélekgyógyászat. Válogatott írások* (85-120). Budapest: Kossuth, 1991.
- Ferenczi S.** (1911a). A pszichoanalitikusok szervezkedése. Legújabbban: A pszichoanalitikus mozgalom történetéből. In: *Lelki problémák a pszichoanalízis megvilágításában* (138-150). Budapest: Dick Manó, 1918.
- Ferenczi S.** (1911b). Az anális zóna izgalma, mint tébolyodottságot kiváltó ok. (Adalék a homoszexualitás és a tébolyodottság viszonyának kérdéséhez). In: Linczényi Adorján (szerk.), *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból* (193-198). Budapest: Magvető, 1982.
- Ferenczi S.** (1912). The psycho-analysis of suggestion and hypnosis. *Transaction of the Psycho-Medical Society*, Vol. III. Part IV:3-11. A szuggesztió és a hipnózis pszichoanalízise. In: *Thalassa*, 20(3): 61-68, 2009.

- Ferenczi S.** (1913a). A hit, a hitetlenség és a meggyőződés az orvosi lélektan világításában. In: Erős Ferenc (szerk.), *Ferenczi Sándor (174-181)*. Budapest: Új Mandátum, 2000.
- Ferenczi S.** (1913b). A valóságérzék fejlődésfokai és patológikus visszatérésük. In: Erős Ferenc (szerk.), *Ferenczi Sándor (97-105)*. Budapest: Új Mandátum, 2000.
- Ferenczi S.** (1914a). A pszichoanalízisről és annak jogi és társadalmi jelentőségéről. In: Linczényi Adorján (szerk.), *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból (158-174)*. Budapest: Magvető, 1982.
- Ferenczi S.** (1914b). A férfiak homoszexualitása. In: *Idegés tünetek keletkezése és eltűnése és egyéb értekezések a pszichoanalízis köréből (26-39)*. Budapest: Dick Manó, 1914.
- Ferenczi S.** (1916). A háborús hisztéria két típusáról. In: Erős Ferenc (szerk.), *Ferenczi Sándor (152-161)*. Budapest: Új Mandátum, 2000.
- Ferenczi S.** (1919a). A háborús neurózisok pszichoanalízise. In: Linczényi Adorján (szerk.), *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból (199-225)*. Budapest: Magvető, 1982.
- Ferenczi S.** (1919b). Pszichoanalízis és kriminológia. In: *A pszichoanalízis haladása (126-128)*. Budapest: Dick Manó, 1920.
- Ferenczi S.** (1919c). A hit, a hitetlenség és a meggyőződés az orvosi lélektan világításában. In: Erős Ferenc (szerk.), *Ferenczi Sándor (174-181)*. Budapest: Új Mandátum, 2000.
- Ferenczi S.** (1921). Az "aktív technika" továbbépítéséről a pszichoanalízisben. *IZP*, 1921,7: 233-251). Magyarul: *Technikai írások (1921-33) (5-22)*, Budapest: Animula, 1997.
- Ferenczi S.** (1924). *Versuch einer Genitaltheorie*. Wien: Internationaler Psychoanalytischer Verlag. Magyarul: *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Budapest: Pantheon, 1929. Legújabbban: Budapest: Filum, 1997.
- Ferenczi S.** (1926). Az aktív pszichoanalitikus technika kontraindikációi. [Kontraindikationen der aktiven psychoanalytischen Technik. *IZP*, 1926, 13:3-14] In: *Technikai írások (1921-33) (23-34)*, Budapest: Animula, 1997.

- Ferenczi S.** (1928). A pszichoanalízis és a kriminalitás. In: Linczényi Adorján (szerk.), *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiából* (360-384). Budapest: Magvető, 1982.
- Ferenczi S.** (1929). Előszó és Záró megjegyzések az "Egy proletárlány gyermekkorára. Feljegyzések egy 19 éves öngyilkos lány első tíz életévéről" címmel közreadott dokumentumhoz. *Zeitschrift für Psychoanalytische Pädagogik*, 3(5-6):141-142,171-172. Magyarul: *Thalassa*, 15(3):127-128,153-154), 2004.
- Ferenczi S.** (1930a). A "pszichoanalízis" név illetéktelen használata. *Gyógyászat*, 70(1):19.
- Ferenczi S.** (1930b). Viszonválasz Dr. Feldmann válaszára. *Gyógyászat*, 70(2):38.
- Ferenczi S.** (1933). Nyelvezavar a felnőttek és a gyermek között. A gyengédség és a szenvedély nyelve. In: Buda Béla (szerk.), *A pszichoanalízis és modern irányzatai* (215-226). Budapest: Gondolat, 1971.
- Ferenczi S.** (1985). *Klinikai napló, 1932*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1996.
- Ferenczi S. – Rank, O.** (1924). A pszichoanalízis fejlődési céljai. In: Erős Ferenc (szerk.), *Ferenczi Sándor* (105-111). Budapest: Új Mandátum, 2000.
- Freud, S. – Eitingon, M.** (2004). *Briefwechsel 1906-1939*. (Szerk.: Michael Schröter.) Tübingen: edition diskord.
- Freud, S. – Ferenczi, S.** (2000-2005). *Levelezés I/1-III/2*. (Szerk.: Ernst Falzeder, Eva Brabant, Patrizia Giampieri-Deutsch, André Haynal, Erős Ferenc és Kovács Anna). Budapest: Thalassa Alapítvány–Pólya Kiadó.
- Freud, S.** (1906). Tatbestandsdiagnostik und Psychoanalyse. In: *Gesammelte Werke VII* (3-15). Frankfurt/M: Fischer, 1999.
- Freud, S.** (1910). A "vad" pszichoanalízisről. *Thalassa*, 18(1):101-106, 2007.
- Freud, S.** (1912/13). Totem és tabu. In: Erős F. (szerk.), *Sigmund Freud művei V. Tömegpszichológia. Társadalomlélektani írások* (23-157). Budapest: Cserépfalvi, 1995.
- Freud, S.** (1914). A pszichoanalitikai mozgalom történetéhez. In: Erős F. (szerk.), *Sigmund Freud művei I. Önéletrajzi írások* (65-117). Budapest: Cserépfalvi, 1993.

- Freud, S.** (1916): Néhány karaktertípus a pszichoanalitikus munkából. In: Sigmund Freud (Vál., előszó, ismertető szöveg, jegyzetek, bibliográfiai összeáll. Erős Ferenc), *Válogatás az életműből* (420-443). Budapest: Európa, 2003.
- Freud, S.** (1920). Túl az örömelven. (A halálöszön és az életöszönök In: Sigmund Freud (Vál., előszó, ismertető szöveg, jegyzetek, bibliográfiai összeáll. Erős Ferenc), *Válogatás az életműből* (495-550). Budapest: Európa, 2003.
- Freud, S.** (1925). Önéletrajz. In: Erős F. (szerk.), *Sigmund Freud művei I. Önéletrajzi írások* (9-63). Budapest: Cserépfalvi, 1993.
- Freud, S.** (1926a): The Question of Lay Analysis. In: *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XX (1925-1926): An Autobiographical Study, Inhibitions, Symptoms and Anxiety, The Question of Lay Analysis and Other Works* (177-258). London: Hogarth Press.
- Freud, S.** (1926b): Dr. Reik and the Problem of Quackery. In: *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XXI (1927-1931): The Future of an Illusion, Civilization and its Discontents, and Other Works* (247-248). London: Hogarth Press.
- Freud, S.** (1933). Ferenczi Sándor. (Nekrológ.) In: *Lélekelemzési tanulmányok* (5-8). Budapest: Somló Béla Könyvkiadó. (Reprint: Budapest: T-Twins, 1993).
- Friedrich M.** (2007). Otto Gross lázadása. *Thalassa*, 18(2-3):121-140.
- Friedrich M.** (2008). Csáth Géza, Otto Gross és a Freud – Ferenczi levelezés. In: Erős Ferenc, Lénárd Kata, Bókay Antal (szerk.), *Typus Budapestiensis. Tanulmányok a pszichoanalízis Budapesti Iskolájának történetéről és hatásáról* (373-394). Budapest: Thalassa Alapítvány.
- Friedrich M.** (2015). Psychoanalysis in Representative Organs of the Hungarian Printed Press 1913-1939. *Psycho-Politics: The Cross-Sections of Science and Ideology in the History of Psy-Sciences* c. nemzetközi konferencián 2015. október 30-án elhangzott előadás. Kézirat.
- Friedrich M.** (2016). Ferenczi Sándor a Zeneakadémián. Az 1928-as előadássorozat a Pesti Naplóban. *Imágó Budapest*, 5(3-4):119-132.
- Friedrich M.** (2018). The Figure of Sándor Ferenczi in Representative Organs of the Hungarian Press. In: Aleksandar Dimitrijević, Gabriele Cassullo, Jay Frankel (ed.), *Ferenczi's Influence on Contemporary Psychoanalytic Traditions: Lines*

- of Development—Evolution of Theory and Practice over the Decades*. London: Karnac Books. 72-77.
- Fromm, E.** (1931). Zur Psychologie des Verbrechens und der strafenden Gesellschaft. *Imago*, 17:226—251.
- Füst M.** (1921a). Az öngyilkosságról. Néhány laikus észrevétel Posch Jenő cikkére. *Nyugat*, 1921/6: 465-471. Legújabbban: Füst M., *Tanulmányok* (41-51). Budapest: Fekete Sas, 2007.
- Füst M.** (1921b). Utóhang az öngyilkosság kérdéséhez. *Nyugat*, 1921/9:724. Legújabbban: Füst M., *Tanulmányok* (260-262). Budapest: Fekete Sas, 2007.
- Füzesséry É.** (1993). Lacan és az „Apa neve”. *Thalassa*, 4(2):45-61.
- Gartner P.** (1934). *Ösztön, kultúra, illúziók*. Budapest: Novák Rudolf és Társa.
- Gartner P.** (1939). *Bűn és büntetés*. Budapest: Novák Rudolf és Társa.
- Giefer, M.** (2007). *Das Korrespondenzblatt der Internationalen Psychoanalytischen Vereinigung (1910 –1941)*. Elektronische Version. <http://www.luziferamor.de/fileadmin/bilder/Downloads/korrespondenzblatt1910-1941.pdf>
- Gyimesi J.** (2011). *Pszichoanalízis és spiritizmus*. Budapest: Typotex.
- Hadas M.** (1995): Beszélgetés Dr. Székács Istvánnal. *Replika*, 6(19–20):11–41.
- Haraszi Gy.** (1993). Két világ határán. *Múlt és Jövő*, 5(2):15–27.
- Harmat P.** (1991). Beszélgetés Hermann Imrével. *Thalassa*, 2(2):133-137.
- Harmat P.** (1994). *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. Sopron: Bethlen Gábor Kiadó.
- Hárs Gy. P.** (2000). Thalassa, avagy a szimbólum regressziója. *Thalassa*, 11(2-3):35-56.
- Hárs Gy. P.** (2003). Mese az elfojtott erkölcsiségről és a kriminalitásról. *Iskolakultúra*, 13(11):113-124.
- Hárs Gy. P.** (2007a). A bécsi és a budapesti Stekel arcai a Freud-Ferenczi levelezésben. *Thalassa*, 18(2-3):97-120.
- Hárs Gy. P.** (2007b). Egy örökség öröksége: Goethe a pszichoanalízisben. *Lélekelemzés*, 2:47-55.
- Hárs Gy. P.** (2008a). Pszichoanalízis a *Nyugatban* (I). *Múlt és Jövő*, 19(1):61-83.
- Hárs Gy. P.** (2008b). Pszichoanalízis a *Nyugatban* (II). *Múlt és Jövő*, 19(4):47-70.

- Hárs Gy. P.** (2009). *A „vörös Róheim”*. *Thalassa*, 20(4):45–74.
- Hárs Gy. P.** (2013). „röpködő rémmaki” (Utószó). In: Hárs Gy. P. (szerk), *„Új lélektan”: pszichoanalitikus írások (371-443)*. Budapest: Múlt és Jövő.
- Hárs Gy. P.** (2015). The Reception of Psychoanalysis in Hungarian Journals and among Hungarian Writers in the First Four Decades of the 20th Century. *Kaleidoscope Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat*. Vol.6,10: <http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=215>
- Hessing, J.** (1995). Scheiden tut weh. Vater spricht nur mit sich selbst. (23.09.1995) *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, Nr. 222: 34.
- Hollós I.** (1934). Emlékezés Ferenczi Sándorra. *Gyógyászat*,74:305-309.
- Höllische Zweisamkeit.** (1995). *Der Spiegel*, 1995,21:203-205.
- Hurwitz, E.** (1979). *Otto Gross. Paradies-Sucher zwischen Freud und Jung*. Zürich: Suhrkamp.
- Javorniczky, I.** (1990). *Oral history. [Beszélgetés Székács-Schönberger Istvánnal.]* Kézirat.
- Jones, E.** (1955). *Sigmund Freud Life and Work, Volume Two: Years of Maturity 1901-1919*. London: The Hogarth Press.
- Jones, E.** (1957). *Sigmund Freud Life And Work, Volume Three: The Last Phase 1919-1939*. London: The Hogarth Press.
- Jones, E.** (1972). *Sigmund Freud Life and Work, Volume One: The Young Freud 1856-1900*. London: The Hogarth Press.
- Karinthy F.** (1921). *Capillária*. Budapest: Kultúra.
- Kapás I.** (1990). Viták a pszichoanalízisről a Korunk című folyóiratban 1926-1940 között. *Helikon*, 36(2-3):183-194.
- Kapusi K.** (2007). Ferenczi Sándor és a Pálos (Propper) család. *Thalassa*,18(2-3):179-186.
- Koestler, A.** (1996). *Nyílvevessző a végtelenbe*. Budapest: Osiris.
- Kloot, O.** (1912). *Die denkenden Pferde Hans, Muhamed und Zarif*. Berlin: Wilhelm Borngräber.
- Krall, K.** (1912). *Denkende Tiere. Beiträge zur Tierseelenkunde auf Grund eigener Versuche. Der kluge Hans und meine Pferde Muhamed und Zarif*. Leipzig: Friedrich Engelmann.

- Kulcsár I.** (1932). *Bevezetés az individuálpszichológiába*. Budapest: Magyar Individuálpszichológiai Egyesület.
- Lengyel A.** (2001). Ferenczi Sándor elfelejtett írásai. *Thalassa*, 12(1):142-145.
- Lengyel, A.** (2006). Hatvany Lajos Pesti Naplója (1917-1919). I. *Magyar Könyvszemle*, 4(122):444-463.
- Litván J.** (1991). *Ítéletidő*. Budapest: Tekintet Alapítvány.
- Máday, I.** (1914). *Gibt es denkende Tiere? Eine Entgegnung auf Kralls Denkende Tiere*. Leipzig: Engelmann.
- Máday I.** (1940). *Individuálpszichológia*. Budapest: Pantheon Kiadó.
- Malinowski, B.** (1927). *Sex and Repression in Savage Society*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Markovics Gy.** (1972). Elsüllyedt folyóiratok. A Láthatár. *Magyar Könyvszemle*, 88(1-2):110-113.
- Melly J.** (1928). Az öngyilkosságok Budapesten és az európai nagyvárosokban. *Budapesti Statisztikai Közlemények*, 56/2. Budapest: Budapest székesfőváros statisztikai hivatala.
- Mészáros, J.** (2009). „Az Önök Bizottsága”. *Ferenczi Sándor, a budapesti pszichoanalitikus iskola és az emigráció*. Budapest: Akadémiai Kiadó,
- Mészáros J.** (2014). *Ferenczi and Beyond: Exile of the Budapest School and Solidarity in the Psychoanalytic Movement during the Nazi Years*. London: Karnac Books.
- Móricz Zs.** (2016). *Naplók 1930-34*. Budapest: Noran.
- Moscovici, S.** (1961 [2008]). *Psychoanalysis: Its Image and its Public*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Moscovici, S.** (2002). *Társadalom-lélektan*. Budapest: Osiris.
- Nagy L.** (1927). A pszichoanalízis szociológiai perspektívában. *Századunk*, 2(2): 611-613.
- Nemes L.** (1994). Karakter és korszellem. Párhuzamok Ferenczi Sándor és Karinthy Frigyes között. In: *Alkotó és alkotás* (71-86). Budapest: T-Twins.
- Pfeifer, S.** (1939). Hungarian Psycho-Analytical Society. *Bulletin of the International Psycho-Analytical Association*, 20:134-135.

- Posch J.** (1921). Az öngyilkosság lélek- és erkölcsstani szempontból. *Nyugat*, 1921/3:167-181.; 1921/4:288-294.;1921/5:383-396.
- Reik, Th.** (1925). *Geständniszwang und Strafbedürfnis*. Leipzig - Wien – Zürich: Internationaler Psychoanalytischer Verlag.
- Reik, Th.** (1932). *Der unbekannte Mörder. Von der Tat zum Täter*. Wien: Internationaler Psychoanalytischer Verlag.
- Róbert K. L.** (1933). Ferenczi Sándor dr. 1873–1933. Közreadta: Zsoldos S. (2001). Pszichoanalízis a Literaturában. Adalékok Ferenczi Sándor irodalmi kapcsolataihoz. In: *Thalassa*, 12(1):119.141.
- Róheim G.** (1928a). Magyar néphit és népszokások. Budapest: Athenaeum.
- Róheim G.** (1928b). A pszichoanalízis, a kritikus és a magyar folklore. (Válasz Solymossy Sándornak Róheim «Magyar néphit és népszokások» c. munkájáról a Napkeletben írt kritikájára.). *Századunk*, 3(3):572.
- Rohrwasser, M.** (2005). *Freuds Lektüren. Von Arthur Conan Doyle bis zu Arthur Schnitzler*. Gießen: Imago – Psychosozial-Verlag.
- Roudinesco, E.** (2016). *Freud: In His Time and Ours*. Cambridge and London: Harvard University Press.
- Schröter, M.** (2002). Die »Eitingon-Kommission« (1927-1929) und ihr Entwurf einheitlicher Ausbildungsrichtlinien für die IPV. *Jahrbuch der Psychoanalyse*, 45:173-231.
- Schröter, M.** (2009). »Kell-e az egyetemen psychoanalyst tanítani?«Egy eredeti Freud-szöveg megkerüléséről. *Thalassa*, 20(4):29–44.
- Silagi, D.** (2009). Adalékok a "Pszichoanalízis – magyarországi vonatkozások" témához. *Thalassa*, 20(1):79-91.
- Somlyó Z.** (1991). Ferenczi Sándor - a pszichoanalízis térhódításáról. Beszélgetés Ferenczi Sándorral a pszichoanalitikus intézetekről. *Thalassa*, 2(1):89–90.
- Stekel, W.** (1911). Berufswahl und Kriminalität. *Archiv für Kriminal-Anthropologie und Kriminalistik*, 41:268-280.
- Stekel, W.** (1922). *Impulshandlungen. (Wandertrieb, Dipsomanie, Kleptomanie, Pyromanie und verwandte Zustände.) [Störungen des Trieb- und Affektlebens VI.]* Berlin – Wien: Urban & Schwarzenberg.

- Stekel, W.** (1924). *Fortschritte der Sexualwissenschaft und Psychoanalyse*. Hrsg. von W. Stekel. Leipzig und Wien: Franz Deuticke.
- Stekel, W.** (1926). On the History of the Analytical Movement. *Psychoanalysis and History*, 7 (2005):99-130.
- Stekel, W.** (1929). *Üzenet az anyáknak. I. rész: Kisgyermekkor (csecsemőkortól kétéves korig). II. rész: óvodás kor és az első iskolaévek. III. rész: Serdülőkor és az érettség kora*. Budapest: Novák Rudolf és Társa.
- Stekel, W.** (1931). *A modern házasság*. Budapest: Novák Rudolf és Társa.
- Storfer, A. J.** (1911). *Zur Sonderstellung des Vaternordes: Eine rechtsgeschichtliche und völkerpsychologische Studie*. Leipzig – Wien: Franz Deuticke.
- Szinetár E.** (1984). Ferenczi Sándorra emlékezve. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1984, 41(2): 157-158.
- Szónyi G.** (2006). Emlékezés Rajka Tiborra. *Thalassa*, 17(1):169-171.
- Varga F. J.** (1976). A Galilei kör névsora. *Történelmi szemle*, 19(1-2):211-233.
- Viereck, G. S.** (1930). An Interview with Freud (1926). In: *Glimpses of the Great*. New York: Macauley, 23–38.
- Whitebook, J.** (2017). *Freud: An Intellectual Biography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wittels, F.** (1928). *Die Welt ohne Zuchthaus*. Stuttgart: Hippokrates-Verlag.
- Wittels, F.** (1929). Some Remarks on Kleptomania. *Journal of Nervous and Mental Disease*, Vol. 69,3:241–251.
- Zsoldos S.** (1996). Ferenczi Sándor, a publicista. Ferenczi Sándor, Jövendő munkatársa. *Thalassa*, 7(2):137-140.
- Zsoldos S.** (2001). Pszichoanalízis a Literaturában. *Thalassa*, 12(1):119-141.

MELLÉKLETEK

1. melléklet: Pszichoanalitikus egyesületek tagjai Magyarországon 1939-ig

I. A budapesti helyi csoport / Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület tagjai 1913 és 1939 között

1913. május:

1. Dr. Ferenczi Sándor, orvos
2. Dr. Hollós István, orvos
3. Ignotus (Veigelsberg) Hugó, költő, publicista
4. Dr. Lévy Lajos, orvos
5. Dr. Radó Sándor, orvos

1914. január 1.:

1. Dr. Ferenczi Sándor, orvos
2. Dr. Hárnik Jenő, orvos
3. Dr. Hollós István, orvos
4. Ignotus (Veigelsberg) Hugó, költő, publicista
5. Dr. Lévy Lajos, orvos
6. Dr. Radó Sándor, orvos
7. Dr. Szilágyi Géza, jogász, költő, publicista

1918. december 31.:

1. Dick Manó, Budapest, könyvkereskedő
2. Dr. Eisner Manó, ügyvéd
3. Dr. Fazekas Sándor, társadalomtudós (szociológus)
4. Dr. Felszeghy Béla, jogász
5. Dr. Ferenczi Sándor, orvos
6. Dr. Tószegi Freund Antal, serfőző mester, kémikus, a filozófia doktora
7. Dr. Hárnik Jenő, orvos
8. Dr. Hollós István, orvos
9. Ignotus (Veigelsberg) Hugó, publicista, író, költő, esztéta
10. Dr. Morton Jellinek, szabadúszó
11. Dr. Lévy Lajos, orvos
12. Dr. Pfeifer Zsigmond, orvos
13. Dr. Radó Sándor, orvos
14. Dr. Révész Erzsébet, orvos
15. Dr. G. Róheim, etnológus
16. Dr. G. Szilágyi, jogász, költő
17. Prof. Dr. Varga Jenő (Jevgenyij Varga), bölcsészdoktor, filozófus, középiskolai tanár, közgazdász, pék
18. Dr. Varjas Sándor, bölcsészdoktor, filozófus,

1919:

1. Dick Manó, könyvkereskedő
2. Dr. Eisler Mihály József, orvos
3. Dr. Eisner Manó, jogász
4. Dr. Feldmann Sándor, orvos

5. Dr. Felszeghy Béla, jogász
6. Dr. Ferenczi Sándor, orvos
7. Dr. Hárnik Jenő, orvos
8. Dr. Hermann Imre, orvos
9. Dr. Hollós István, orvos
10. Ignotus (Veigelsberg) Hugó, publicista, író, költő, esztéta
11. Dr. Morton Jellinek, szabadúszó (különböző befejezetlen tanulmányok)
12. Dr. Melanie Klein, pszichoanalitikus (egyéb végzettség nincs)
13. Dr. Lévy Lajos, orvos
14. Dr. Pfeifer Zsigmond, orvos
15. Dr. Radó Sándor, orvos
16. Dr. Radó-Révész Erzsébet, orvos
17. Dr. Róheim Géza, etnológus
18. Dr. Szabó Sándor, jogász (ügyvéd)
19. Dr. Szilágyi Géza, jogász, költő
20. Storfer Adolf József, szabadúszó, publicista (befejezetlen jogi, nyelvtudományi, filozófiai, pszichológiai tanulmányok)
21. Dr. Szilágyi Géza, jogász, költő

1921. november 1.:

1. Dick Manó, könyvkereskedő
2. Dr. Eisler Mihály József, orvos
3. Dr. Eisner Manó, jogász
4. Dr. Feldmann Sándor, orvos
5. Dr. Felszeghy Béla, jogász
6. Dr. Ferenczi Sándor, orvos
7. Dr. Hermann Imre, orvos
8. Dr. Hollós István, orvos
9. Ignotus (Veigelsberg) Hugó, publicista, író, költő, esztéta
10. Dr. Melanie Klein, pszichoanalitikus (Berlin)
11. Kolnai Aurél, filozófus, szociológus (Bécs)
12. Dr. Lévy Lajos, orvos
13. Dr. Pfeifer Zsigmond, orvos
14. Dr. Radó Sándor, orvos
15. Dr. Radó-Révész Erzsébet, orvos
16. Dr. Róheim Géza, etnológus
17. Dr. Szabó Sándor, jogász/ügyvéd (Zürich)
18. Dr. Szilágyi Géza, jogász, költő

1923. év vége:

1. Dr. Eisler Mihály József, orvos
2. Dr. Felszeghy Béla, jogász
3. Dr. Ferenczi Sándor, orvos
4. Dr. Hermann Imre, orvos
5. Dr. Hollós István, orvos
6. Kolnai Aurél, filozófus, szociológus (Bécs)
7. Dr. Lévy Lajos, orvos

8. Dr. Pfeifer Zsigmond, orvos
9. Dr. Radó Sándor, orvos (Berlin)
10. Dr. Róheim Géza, etnológus
11. Dr. Szabó Sándor, jogász (Zürich)
12. Dr. Szilágyi Géza, jogász

1925:

1. Eisler Mihály József, orvos
2. Dr. Felszeghy Béla, jogász
3. Dr. Ferenczi Sándor, orvos
4. Dr. Hermann Imre, orvos
5. Dr. Hollós István, orvos
6. Kolnai Aurél, filozófus, szociológus
7. Kovács Vilma, pszichoanalitikus
8. Dr. Lévy Lajos, orvos
9. Dr. Lóránd Sándor, orvos
10. Dr. Pfeifer Zsigmond, orvos
11. Dr. Révész László, orvos
12. Dr. Róheim Géza, etnológus
13. Dr. Szabó Sándor, jogász
14. Dr. Szilágyi Géza, jogász, költő

1927:

1. Bálint Alice, etnológus (matematikai tanulmányokat is folytatott)
2. Dr. Bálint Mihály, orvos, biokémikus, pszichológus
3. Dr. Eisler Mihály József, orvos
4. Dr. Béla v. Felszeghy, jogász
5. Dr. Ferenczi Sándor, orvos
6. Dr. Hermann Imre, orvos
7. Dr. Hollós István, orvos
8. Kovács Vilma, pszichoanalitikus
9. Dr. Lévy Lajos, orvos
10. Dr. Pfeifer Zsigmond, orvos
11. Dr. Révész László, orvos
12. Dr. Géza Róheim, etnológus
13. Dr. Szabó Sándor, jogász
14. Dr. Szilágyi Géza, jogász, költő

1931-1933:

1. Dr. Almásy Endre, idegorvos
2. Bálint Alice, etnológus
3. Dr. Bálint Mihály, orvos, biokémikus, pszichológus
4. Dr. Dubovitz Margit, orvos
5. Dr. Dukes Géza, jogász
6. Dr. Eisler Mihály József, orvos
7. Dr. Ferenczi Sándor, orvos
8. Dr. Hann-Kende Fanny, orvos

9. Dr. Hermann Imre, orvos
10. Dr. Hollós István, orvos
11. Kovács Vilma, pszichoanalitikus (egyéb végzettség nincs)
12. Dr. Lázár-Gerő Klára, orvos
13. Lévy Kata, pedagógus (gyógypedagógus, nevelési tanácsadó, szobrász, később pszichoanalitikus)
14. Dr. Lévy Lajos, orvos
15. Dr. Pfeifer Zsigmond, orvos
16. Dr. Révész László, orvos
17. Dr. Géza Róheim, etnológus
18. Dr. Rotter-Kertész Lillian, orvos
19. Dr. Szabó Sándor, jogász (Zürich)
20. Dr. Géza Szilágyi, jogász, költő
21. Dr. Szüts Gyula, orvos

1934-1937:

1. Almásy Endre, orvos
2. Bálint Alice, etnológus
3. Bálint Mihály, orvos
4. Dubovitz Margit, orvos
5. Dukes Géza, jogász
6. Eisler Mihály József, orvos
7. Hann-Kende Fanny, orvos
8. Hajdu-Gimes Lilly, orvos
9. Hermann Imre, orvos
10. Hollós István, orvos
11. Kovács Vilma, pszichoanalitikus
12. Lázár-Gerő Klára, orvos
13. Lévy Kata, pedagógus
14. Lévy Lajos, orvos
15. Pfeifer Zsigmond, orvos
16. Révész László, orvos
17. Róheim Géza, etnológus
18. Rotter-Kertész Lillian, orvos
19. Szabó Sándor, jogász (ügyvéd), 1933-tól orvos
20. Szilágyi Géza, jogász
21. Szüts Gyula, orvos

1939:

1. Almásy Endre, orvos
2. Amar Renée, orvos
3. Bak Róbert, orvos
4. Dubovitz Margit, orvos
5. Dukes Géza, jogász
6. Eisler Mihály József, orvos
7. Feldmann Sándor, orvos (USA)
8. Hann-Kende Fanny, orvos (USA)

9. Hajdu-Gimes Lilly, orvos
10. Hermann Alice, pszichológus, filozófus, esztéta, bölcsészdoktor
11. Hermann Imre, orvos
12. Hollós István, orvos
13. Kardos Erzsébet, orvos
14. Kovács Vilma, pszichoanalitikus
15. Lázár-Gerő Klára, orvos
16. Lévy Kata, pedagógus
17. Lévy Lajos, orvos
18. Petó Endre, orvos
19. Pfeifer Zsigmond, orvos
20. Rajka Tibor, orvos
21. Révész László, orvos
22. Róheim Géza, etnológus (USA)
23. Rotter-Kertész Lillian, orvos
24. Rubin-Färber Zelma, orvos
25. Schönberger István, orvos
26. Szabó Sándor, jogász/ügyvéd (Svájc)
27. Szilágyi Géza, jogász, költő
28. Szüts Gyula, orvos

II. Független Orvosanalitikusok Magyarországi Egyesülete

Az egyesület rendes tagjai:

1. Balázs Dezső
2. Décsi Imre
3. Farkasházi Menyhért
4. Feldmann Sándor
5. Gartner Pál
6. Hajnal Richárd
7. Kerényi János
8. Ornstein Lajos
9. Dr. Sándor Gyuláné, szül. Pollák Konstantina Szilárdka
10. Rajka Tibor
11. Rapaport Samu
12. Szalay Károly
13. Szinetár Ernő

III. Magyar Individuálpszichológiai Egyesület

Alapító tagok: Máday István, Brachfeld Olivér, Szivós Anna, Zechmeister Ida és Ráczen Jenő

Tagok (1939-ig):

1. Ady Lajos, pedagógus (magyar-latin szakos tanár)
2. Amar Renée, orvos (idegorvos)
3. Arató Ottó, orvos (idegorvos)
4. Árvai Jolán, orvos (gyermekorvos)
5. Balassa László, orvos (idegorvos)

6. Balassa Mária, nevelőnő
7. Balassáné Radó Lili, költő, hangversenyénekesnő
8. Benedek László, orvos (idegorvos)
9. Bíróné Gráber Emma, pedagógus
10. Brachfeld Olivér, bölcsészdoktor (filozófiai, pszichológiai tanulmányok)
11. dr. Czigler Istvánné, szülésznő
12. Csillag Jolán
13. Gerő-Cserna Erzsébet
14. Ehrenguber Gizella
15. Fohn Tibor, orvos
16. Fischer Ödön, orvos
17. Friedmann Ernő, jogász
18. Gráber Jenőné
19. Grósz Ilona
20. dr. Grünwald Béláné
21. Hajós Lászlóné
22. Hamvai Vilmos, pedagógus
23. Heller Jakob, orvos
24. Hirsch Margit
25. Hrabovszkyné Révész Margit, orvos (gyermekorvos, idegorvos)
26. Imre Sándor, pedagógus
27. Kahána Ernő, orvos (idegorvos)
28. Kálmán Piroska, tanárnő
29. Karácsony Sándor, pedagógus, filozófus, tanár, író
30. K.né Fazekas Anna
31. Kulcsár István, orvos (idegorvos)
32. Lenkei Kálmánné
33. Máday István jogász, orvos
34. Máday Istvánné
35. Nagy László, pedagógus
36. Nemes Lipót, pedagógus
37. Nemesné Müller Márta, pedagógus
38. Németh Péter, jogász, törvénytudományi tanácselnök
39. Neugebauer Vilmos, orvos
40. Pikler Emmi (Pikler Györgyné Reich Emmy), orvos (gyermekorvos)
41. Porges Sámuel
42. Porges Samuné
43. Rác Jenő, orvos (idegorvos)
44. Reiner Ferenc
45. Rényi Artúr, gépészmérnök, közgazdasági mérnök
46. Simon István (rendőrtanácsos, tiszteletbeli elnök 1930-tól)
47. Skultéty Antal, jogász (1937-től az egyesület titkára)
48. Somogyi Ferike
49. Spieler Hilda
50. Steinné dr. Fényes Piroska, pedagógus
51. Strickerné Polányi Laura
52. Székely Béla, pedagógus, lapszerkesztő
53. Szívós Anna, orvos (gyermekorvos, az egyesület alelnöke)

54. Takács István, pedagógus (középiskolai tanár)
55. Török Pál, pedagógus (egyetemi magántanár, középiskolai tanár; főkönyvtárnok)
56. Ugron Gábor, politikus (tiszteletbeli elnök 1930-tól)
57. Várady József, ügyvéd
58. Vékes Ödönné Korzáti Erzsébet, nevelőnő
59. Zechmeister Ida, iparművész
60. Zemplényi Etelka, banki tisztviselő (az egyesület jegyzője)

2. melléklet: Explicit hivatkozások a pszichoanalízisre laponkénti és évenkénti bontásban

	<i>Budapesti Hírlap</i>	<i>Népszava</i>	<i>Pesti Napló</i>
1909	0	0	1
1910	0	0	2
1911	0	5	6
1912	3	13	15
1913	2	1	13
1914	2	5	2
1915	0	2	3
1916	0	0	10
1917	0	1	7
1918	4	0	8
1919	1	2	5
1920	0	2	1
1921	0	1	3
1922	4	5	9
1923	2	6	9
1924	0	2	16
1925	2	9	33

1926	6	16	41
1927	8	17	54
1928	17	16	77
1929	24	17	46
1930	25	22	93
1931	16	18	87
1932	11	12	51
1933	17	23	62
1934	12	16	51
1935	7	15	44
1936	15	31	69
1937	12	27	61
1938	7	26	34
1939	2	20	5

3. melléklet: Ferenczi Sándor a vizsgált sajtótermékekben

3.1 Interjúkban és riportokban

1912

Bresztovszky E. (1912). Az okos lovak. Apáthy István, Ferenczi Sándor, Hajós Lajos és Sajó Károly nyilatkozata a Népszava számára. (1912. november 23.) *Népszava*, 278. sz., 8-9.

1921

r.g. (1921). Jobb nem élni. (1921. február 14.) *Világ*, 35. sz., 4.

1922

A háború után felfordult világ új embere társadalomtudományi, rendőri, lélekelemzési és asszonyi megvilágításban. (1922. április 19.) *Pesti Napló*, 88. sz., 6.

1923

Nem is olyan ideges ez a Pest. Ideg orvosok jó véleménye a pesti idegekről. (1923. február 18.) *Pesti Napló*, 39. sz., 3.

1924

A. L. (1924). A főúri világ gyógymódja. (1924. május 9.) *Ujság*, 87. sz., 5.

1925

Miért lesznek öngyilkosok az emberek? Beszélgetés Ferenczi Sándorral. (1925. április 18.) *Pesti Hírlap*, 87. sz., 6.

Veszélyes ideálok. Dr. Ferenczi Sándor a mai Európa lelki csődjéről. (1925. május 24.) *Pesti Napló*, 116. sz., 9.

A Nemzetközi Pszichoanalitikai Egyesület IX. kongresszusán négy magyar ideg orvos vett részt. Beszélgetés Ferenczi Sándor dr. ideg orvossal. (1925. október 9.) *Ujság*, 74. sz., 2.

A rémtörténetekben az emberek kiélhetik gyilkossági ösztönüket is, polgári becsületük tudatát is. Ferenczy Sándor a hisztériás izgalmaokról, amelyeket a bűnügyek a közönségből kiváltanak. (1925. november 27.) *Esti Kurir*, 269. sz., 5.

Karinthy F. (1925): Utazás Öngyilkosok és Családirtók lelkének mélyébe. Beszélgetés Ferenczi Sándor ideg orvossal az öngyilkosságról és a családirtó századosról. (1925. december 24.) *Az Est*, 291. sz., 13.

A lélekelemzést legújabbán aktív technikával gyorsítják a pszichoanalitikusok. Ferenczi

Sándor dr. a pszichoanalízis újabb eredményeiről, a budapesti pszichoanalitikusokról, kokainizmusról, homoszexualitásról és a turulmadár lovasairól. (1925. december 25.) *Esti Kurir*, 292. sz., 20.

1926

Ráskay L. (1926). Napjaink járványa: az öngyilkosság. Ferenczi Sándor az öngyilkosságok lelki okairól. (1926. február 18.) *Magyarország*, 39. sz., 13.

Az intézményekbe vetett hit indokolatlanul megrendült, helyébe jött a miszticizmus. A lélekelemzés a mai lélek válságairól. (1926. március 21.) *Pesti Napló*, 66. sz., 9-10.

Ferenczi Sándor a ma délutáni Freud-ünnepről és azokról, akik visszaélnék a pszichoanalízissel. (1926. június 6.) *Esti Kurir*, 125. sz., 8.

Ráskay L. (1926). Kuruzslás-e a pszichoanalízis, ha nem orvos alkalmazza? (1926. július 15.) *Pesti Napló*, 157. sz., 4.

Vasárnap Ferenczi Sándor dr. elutazik Amerikába, ahol két szemeszteren át előadást tart a pszichoanalízisről. (1926. augusztus 22.) *Esti Kurir*, 189. sz., 15.

Fodor N. (1926). „A dollárláz: az amerikai lélek menekülése a belső konfliktusok elől”. Dr. Ferenczi Sándor Amerika lelkéről és a pszichoanalízis új eredményeiről. (1926. november 18.) *Pesti Napló*, 262. sz., 9

1927

Fodor N. (1927). Ferenczi Sándor pszichoanalitikai előadásai a newyorki szabadegyetemen. (1927. március 20.) *Pesti Napló*, 65. sz., 19.

Egy évi távollét után hazaérkezett Ferenczi Sándor dr. ideggyógyász. (1927. szeptember 25.) *Ujság*, 217. sz., 8.

Napoleon dédunokája, - a pszichoanalízis tudósa. (1927. október 16.) *Pesti Hírlap*, 235. sz., 4.

Leányöngyilkosságok. Dr. Ferenczi Sándor a fiatalok szaporodó öngyilkosságairól. (1927. október 18.) *Pesti Napló*, 236. sz., 4

„Némely európai klinika orvosi vizitje katonai parádéhoz hasonlít”. Ferenczi Sándor beszámolója egyéves amerikai útjáról. (1927. december 15.) *Esti Kurir*, 285. sz., 9.

Milyen lesz jövőre az irodalmi termés? Magyar írók, festők és tudósok elmondják az Esti Kurirnak, hogy min dolgoznak. (1927. december 25.) *Esti Kurir*, 293. sz., 23.

1928

A pszichoanalitikus tanításokkal szemben már csupán nálunk van elzárkózottság. Ferenczi Sándor dr. előadás-sorozata. (1928. február 7.) *Ujság*, 30. sz., 6.

Pillanatsfelvételek a német gyermektragédia tárgyalásról. (1928. február 14.) *Esti Kurir*, 36. sz., 5.

Dr. Ferenczi Sándor dr. a pszichoanalitikai előadások közönségéről. (1928. március 13.) *Esti Kurir*, 60. sz., 5.

Egy csók három perccel megrövidíti az életet! Tudósok, művészek, rablók és gyilkosok harca a mindenható izgalomért. (1928. április 8.) *Pesti Napló*, 81.sz., 85.

„A pszichoanalízis úgy erkölcsi, mint orvosi szempontból megbízhatatlan!” – ezzel az indokolással tiltotta be a budapesti filmcenzúra Collin-Ross professzor világhírű pszichoanalitikus filmjét. (1928. május 8.) *Pesti Napló*, 104. sz., 8.

„Ha majd eltüntetjük az emberi jellem hibáit...” Beszélgetés Ferenczi Sándorral a pszichoanalízis jelenéről és jövőjéről s a lélek térképének „fehér foltjairól”, amelyek nem fehér foltok többé. (1928. július 5.) *Pesti Napló*, 153. sz., 38.

A szerelem végső titkai. Beszélgetés dr. Ferenczi Sándorral az emberi és állati élet ősi kezdeteiről és fejlődéséről a mai formáig — A sötét, meleg, ringató Nagy Anya és a szerelem születése — Hogyan kapcsolódott a szerelembe a fajfentartás és hogyan igazta le az anyaságra a férfi a nőt? — Az alvás és a sötétség rejtélye. (1928. december 25.) *Pesti Napló*, 292. sz., 53. Újraközlés: *Thalassa*, 17(2-3):203-206, 2006.

1929

A freudisták tiltakoznak az ellen, hogy „magántudósok és konfuzus filozófiai irányzatok” visszaéljenek a „pszichoanalízis” névvel. (1929. március 24.) *Esti Kurir*, 69. sz., 9.

Nagy emberek 24 órája. *Színházi Élet*, 1929/12, 22.

1930

Szirmai R. (1930). Mademoiselle X, - a kriminológia, az orvostudomány és a pszichoanalízis fantasztikus rejtélye. A büntetőjogász és az analitikus beszélnek Molnár Erzsébetről, az asszonygyilkosról. (1930. április 27.) *Pesti Napló*, 95. sz., 13.

Nincs az életnek korszaka, amely annyi szenvedéssel járna, mint a gyermekkor, mondja dr. Ferenczi. (1930. április 20.) *Esti Kurir*, 90. sz., 7-8.

Szini Gy. (1930). Modern rémek. Félig intervjú. (1930. június 18.) *Tolnai világlapja*, 25. sz., 38-39.

A 75 éves Freud professzor kapta meg Németország legnagyobb irodalmi és tudományos díját, a Goethe-díjat. (1930. augusztus 5.) *Esti Kurir*, 176. sz., 9.

Bálint Gy. (1930). A legnagyobb német irodalmi díjat kapta meg Freud. Dr. Ferenczi Sándor a 75 éves Freudról. (1930. augusztus 5.) *Pesti Napló*, 176. sz., 6.

Büky Gy. (1930). Tanuljunk meg aludni – Mit mond az orvostudomány az alvásról? (1930. augusztus 24.) *Budapesti Hírlap*, 191. sz., 10.

1931

A „veszedelmes életkor” érzelmi útja a szerelemtől a revolverig. Ma délután temetik Róth Andor ügyvédet, a „nagy néni-szerelem” legújabb áldozatát — Ferenczy és Schuster főorvosok nyilatkozata. (1931. augusztus 11.) *Magyarország*, 182. sz., 5.

Freud összes művei magyar nyelven. (1932. június 2.) *Esti Kurir*, 120. sz., 3.

1932

Házasságának 13. napján öngyilkos lett egy fiatal pár. Dr. Vajay Endre OTI-titkár és felesége tragédiája. (1932. november 3.) *Pesti Napló*, 246. sz., 9.

Kolozs P. (1932). Miért olvas detektívregényeket Vámbéry Rusztem, Babits Mihály, Ferenczy Sándor, Karinthy Frigyes. Miért nem olvas detektívregényeket Ignó Miksa, Füst Milán, Gaál Franciska, Friedrich István és - a detektív. (1932. december 25.) *Esti Kurir*, 289. sz., 13.

1933

Bozzay M. (1933). Cinikus... nem cinikus. Nyilatkozik a mai férfiről és nőről, a mai életről és szerelemről a katolikus apát, a nőorvos egyetemi tanár, az ügyész, a pszichoanalitikus, az ideggyógyász és az ügyvéd. (1933. január 22.) *Pesti Napló*, 18. sz., 14.

3.2 Publicisztika

Ferenczi, S. (1918). A lélek ismerője. *Színházi Élet*, 51:17. Újra-kiadás: Erős Ferenc (szerk.), *Ferenczi Sándor* (59). Budapest: Új Mandátum, 2000.

Ferenczi, S. (1927). A szívfájdalomról. (1927. december 25.) *Pesti Napló*, p. 46.

Ferenczi S. (1928). Pszichoterápiai jelszavak. (1928. május 27.). *Pesti Napló*, p. 46. Újra-kiadás: *Thalassa*, 12(1):144-145, 2001.

4. melléklet: Feldmann Sándor a vizsgált sajtótermékekben

4.1 Feldmann interjúkban és riportokban

1926

Németh K. (1926). Mi az igazság a sashalmi delejes asszony körül? Egy ideg orvos társaságában a sashalmi delejes asszony csodát váró beteg táborában. (1926. március 12.) *Esti Kurir*, 58. sz., 5.

A szorongó, féltő és ijedező emberek. Lelki járványok: félelem a megőrüléstől és a szívzélhüdeéstől? Betekintés egy pszichoanalitikus műhelyébe. (1926. május 23.) *Ujság*, 115. sz., 40.

Lelki klinikát kell sürgősen megnyitni az öngyilkosjelöltek gyógyítására, vizsgálatára és segítségére. Pszichoanalitikai vélemény az öngyilkosságok okairól. (1926. június 20.) *Ujság*, 137. sz., 5.

Az *Ujság* ankétje a rombadöntött családi érzésről. (1926. augusztus 22.) *Ujság*, 189. sz., 5-6.

1927

Helyes-e a gyilkos Grosvescunét felmentő ítélet? (1927. június 28.) *Ujság*, 144. sz., 5.

Vámbéry Rusztem szerint a hitvesgyilkosok szabadonbocsátása a társadalom érdekét sérti. (1927. július 9.) *Esti Kurir*, 153. sz., 7.

Az ideg orvosok szerint hipnotikus médiummal nem lehet nyomozni. (1927. július 31.) *Esti Kurir*, 172. sz., 9.

Ha nők vezetik az autót, ritkán történik szerencsétlenség. Szakértők véleménye a sorozatos autószerencsétlenségek technikai és lelki okairól. (1927. augusztus 10.) *Esti Kurir*, 180. sz., 7.

Ma délben hitvesgyilkosság gyanúja alatt letartóztatták az elhunyt Forgács Anna férjét, dr. Erdélyi Bélát. Forgács Anna agorafóbiája. (1927. augusztus 30.) *Esti Kurir*, 195. sz., 1-3.

Szélhámosság vagy pszichoanalízis? Kornis Ignác, a fantasztikus szélhámos, műkommunista, bűnügyi lélekbúvár, Kolumbus-uccai zsaroló és ideg orvos beismerő vallomást tesz. (1927. szeptember 4.) *Pesti Napló*, 200. sz., 9-10.

A Kolumbusz-utcai merénylet „ideg- fiziológusról” analízist készített egy pszichoanalitikus orvos. (1927. szeptember 8.) *Esti Kurir*, 203. sz., 2.

Ötezer néző jelenlétében ébredt fel 130 órás álmából az üvegekoporsóban földbe temetett Toga fakír. Budapesti ideg orvos szerint még az önszugesztációs dresszura sem teszi fölöslegessé az oxygént. (1927. december 13.) *Esti Kurir*, 282. sz., 15.

A tudomány mítosza az emberi történelem mítoszairól. Hogyan alakult volna a mai társadalom, ha az őszikdőkben nem a fiúk, hanem a leányok gyilkolták volna meg az apát? (1927. december 25.) *Esti Kurir*, 293. sz., 10-11.

Milyen lesz jövőre az irodalmi termés? Magyar írók, festők és tudósok elmondják az Esti Kurírnak, hogy min dolgoznak. (1927. december 25.) *Esti Kurir*, 293. sz., 23.

1928

Három pszichoanalitikai előadás. (1928. március 24.) *Ujság*, 69. sz., 13.

Bende L. (1928). Beszélgetés a bizonyítványosztásról dr. Feldmann Sándorral. Az osztályisméltlés egyévi fogházbüntetése a fiúnak, pénzbüntetése az apának, - írja az ideg orvoshoz egy elkeseredett diák. (1928. július 1.) *Esti Kurir*, 147. sz., 7.

Á.L. (1928). Miért jó, ha a beteg kisgyereket a keresztanyja fejkendőjével takarják le és miért hoz szerencsét az akasztott ember kötele. A pszichiáter ideg orvos érdekes magyarázata az orvoskongresszus babonakiállításának anyagáról. (1928. szeptember 13.) *Esti Kurir*, 207. sz., 11.

Kinek a házassága kecsegtet boldogsággal és kié jár csalódással. (1928. szeptember 23.) *Ujság*, 216. sz., 33.

A német lapok kritikái a „Tökéletes házasság” című könyvről. Nyilatkozik dr. Feldmann Sándor Van de Velde „Tökéletes házasság” című könyvet ért támadásokról. (1928. október 19.) *Esti Kurir*, 238. sz., 13.

1929

A meg nem értett ember. Dr. Feldmann Sándor fő orvos érdekes előadása a Tolnai Világlapjának. (1929. január 2.) *Tolnai világlapja*, 1. sz., 57-58.

A düsseldorfi rém. (1929. november 17.) *Pesti Napló*, 262. sz., 6.

Szirmai R. (1929). A méregkeverőnők lelke. Dr. Feldmann Sándor megvizsgálta a tiszazugi méregkeverő asszonyokat celláikban. A pszichoanalízis bevonul a törvényszékre. (1929. december 10.) *Pesti Napló*, 281. sz., 5.

1930

Önnek tetszik a modern nő? A modern nő az esztéta, író, képzőművész, orvos és színművész felfogásában. (1930. január 5.) *Ujság*, 4. sz., 7-8.

Évezredes babonák. (1930. március 12.) *Tolnai világlapja*, 11. sz., 56-57.

„Az emberiséget lelkileg kell egészségessé tenni“ Miről tárgyal a szekszuális reformok világligája szeptemberi bécsi kongresszusán? (1930. július 29.) *Magyarország*, 170. sz., 12.

1931

Csak gyűlöletet éreznek az emberek és ez kergeti halálba az öngyilkosokat. Beszélgetés Feldmann Sándor dr.-ral, a kiváló pszichoanalitikussal a tömeges öngyilkosságok lelki hátteréről. (1931. február 8.) *Ujság*, 31. sz., 3-4.

Ádám L. (1931). A sex appeal művészek, orvosok, színésznők, szép és csúnya férfiak megvilágításában. Ankét a ma legizgatóbb problémájáról. (1931. április 5.) *Esti Kurir*, 77. sz., 17.

Bécsben fogták el a kalapácsos gyilkost, akit áldozata beszélt rá a gyilkosságra. (1931. április 9.) *Ujság*, 79. sz., 3-5.

Weekend. *Színházi Élet*, 1931/32. sz., 65-68.

Forró P. (1931). Milyen a fiús lány? *Színházi Élet*, 1931/47. sz., 42-44.

Újabb szörnyűségeket ismert be délután a torbágyi rém. (1931. október 14.) *Magyarország*, 234. sz., 1-3.

1932

Szűcs N. (1932). Kiderült, hogy a kunhegyesi cigányasszony nem boszorkány, hanem csaló. Két esztendőtt kapott Dobrai Demeterné. Izgalmas vita az orvosszakértők között az okkult tudományokról. (1932. február 6.) *Ujság*, 29. sz., 5.

Hipnotizált-e a kunhegyesi cigányasszony, vagy csak az áldozatai voltak túlságosan gyöngye idegzetűek. Az orvosok vitája Dobrainé szerepéről. (1932. február 7.) *Esti Kurir*, 30. sz., 7.

Szűcs Nándor: Boros István leventeoktató agyonlőtte sógorát, István tanácsjegyzőt, akivel soha még szóváltása sem volt. (1932. március 1.) *Ujság*, 49. sz., 3.

Gál I. (1932). Drámai jelenetek Matuska és felesége között a mai bécsi tárgyaláson. (1932. június 18.) *Esti Kurir*, 134. sz., 5.

Színek, lakások, emberek. *Színházi Élet*, 1932/52. szám, 203-204.

1933

Forró P. (1933). Orvosok, írók, színészek, az egész felháborodott társadalom tiltakozik az igazmondó gép ellen. *Színházi Élet*, 1933/36, 26-28.

1934

Barabás Pál (1934). Zeneszanatórium. *Színházi Élet*, 1934/20. sz., 18-19.

Divatban a névtelenség. Miért nem sikerült mindeddig kinyomozni a városházi névtelen levelek íróját? Nyilatkozik a névtelen levelekről a rendőrség, a büntetőjogász, az írásszakértő és a pszichológus. (1934. május 6.) *Pesti Napló*, 102. sz., 6.

4.2 Feldmann publicisztikai írásai

1. Feldmann S. (1925). Nemzedékünk lelki válsága. (1925. január 4.) *Esti Kurir*, 3. sz., 5-6.
2. Feldmann S. (1926). Freud. Születésének 70. évfordulója alkalmával. *Ujság*, 1926-05-07 / 102. szám, 2.
3. Feldmann S. (1926). A lelki orvoslás válságai. Orvosanalitikai hozzászólás egy könyvismertetéshez. (1926. augusztus 6.) *Ujság*, 176. sz., 9.
4. Feldmann S. (1926). Az új női típus. A sportoló nő. (1926. szeptember 19.) *Ujság*, 212. sz., 37.
5. Feldmann S. (1927). Tudományos alapja van a jó és rossz előérzetnek. (1927. január 30.) *Ujság*, 24. sz., 30.
6. Feldmann S. (1927). Düh és gyűlölet teszi dadogóvá az embert. (1927. március 6.) *Ujság*, 53. sz., 30.
7. Feldmann S. (1927). Gyermekük vétkeiért a szülők és a társadalom felelősek. (1927. május 1.) *Ujság*, 98. sz., 39.
8. Feldmann S. (1927). Mikor az ember saját magával vív harcot. A kényszerképzetekről. (1927. július 24.) *Ujság*, 166. sz., 32-33.
9. Feldmann S. (1927). Előbb érez meg mindent az emberi szív, mint az agy. Lelki okai is vannak a szívbetegségeknek — Az érlemeszesedéstől való félelmükben kapnak érlemeszesedést az emberek. (1927. augusztus 7.) *Ujság*, 178. sz., 34.
10. Feldmann S. (1927). Nem megbízhatók a hipnotikus utón szerzett nyomozási eredmények. Sok hibalehetőség van a hipnotikus eljárásban — Hipnózis útján se lehet vallomásra kényszeríteni a gyilkost. (1927. augusztus 28.) *Ujság*, 194. sz., 36.
11. Feldmann S. (1927). Nem más az emberi akarat, mint ösztön. (1927. szeptember 18.) *Ujság*, 211. sz., 31.
12. Feldmann S. (1927). A hipochonder. (1927. október 7.) *Ujság*, 227. sz., 37.
13. Feldmann S. (1927). Az ideges fejfájásról. (1927. november 6.) *Pesti Napló*, 252. sz., 66.
14. Feldmann S. (1927). Alvás és álmatlanság. (1927. november 19.) *Ujság*, 264. sz., 36.
15. Feldmann S. (1928). Érzékeny emberek. Pszichoanalitikai tanulmány. (1928. január 8.)

- Ujság*, 6. sz., 36.
16. Feldmann S. (1928). Félelem a felelősségtől. (1928. február 26.) *Ujság*, 47. sz., 44.
 17. Feldmann S. (1928). Alvás és álmatlanság. (1928. március 7.) *Tolnai világlapja*, 10. sz., 39-42.
 18. Feldmann S. (1928). Idegösszeomlás. (1928. március 11.) *Ujság*, 59. sz., 34.
 19. Feldmann S. (1929). A düsseldorfi kéjgyilkos. (1929. november 26.) *Ujság*, 269. sz., 2.
 20. Feldmann S. (1929). Mérgező asszonyok. A nagyrévi tömegmérgezés a tudomány tükrében. (1929. december 15.) *Ujság*, 286. sz., 7-8.
 21. Feldmann S. (1929). A butaság gyógyítható. (1929. december 29.) *Pesti Napló*, 296. sz., 48.
 22. Feldmann S. (1930). A vásárlás lélektana. (1930. február 9.) *Ujság*, 33. sz., 33.
 23. Feldmann S. (1930). A kisebbértékűség érzéséről. (1930. április 20.) *Ujság*, 90. sz., 41-42.
 24. Feldmann S. (1930). A bizalom és bizalmatlanság érzéséről. (1930. május 25.) *Ujság*, 118. sz., 11-12.
 25. Feldmann S. (1930). A feledékenységről. (1930. július 6.) *Ujság*, 151. sz., 10.
 26. Feldmann S. (1930). A halottak ereje. (1930. augusztus 10.) *Ujság*, 181. sz., 29.
 27. Feldmann S. (1930). Mit láttam mint analitikus Zeileisnál? (1930. szeptember 7.) *Ujság*, 203. sz., 33-34.
 28. Feldmann S. (1930). A lélekjelenlétről. (1930. október 26.) *Ujság*, 244. sz., 33-34.
 29. Feldmann S. (1930). Az emberiség halálfélelméről. (1930. december 21.) *Ujság*, 290. sz., 12.
 30. Feldmann S. (1931). „Még mindig romlik a szerelem” Optimista hozzászólás. (1931. április 18.) *Ujság*, 87. sz., 8.
 31. Feldmann S. (1931). Nemzetközi pszichoterápiái kongresszus Drezdában. (1931. május 23.) *Ujság*, 115. sz., 4.
 32. Feldmann S. (1931). Szórakozottságról. (1931. július 26.) *Ujság*, 168. sz., 30.
 33. Feldmann S. (1931). Szerelmi tragédiák. (1931. augusztus 15.) *Ujság*, 185. sz., 29.
 34. Feldmann S. (1931). Matuska, mint lélektani rejtély. (1931. október 18.) *Ujság*, 237. sz., 26.
 35. Feldmann S. (1931). Megváltoztatható-e az ember természete? (1931. november 22.)

Ujság, 266. sz., 25-26.

36. Feldmann S. (1932). Ki a beszámítható? (1932. április 3.) *Ujság*, 75. sz., 32.
37. Feldmann S. (1932). Idős férfiak félelme. (1932. június 19.) *Ujság*, 135. sz., 27-28.
38. Feldmann S. (1932). Előszobabölcsesség. (1932. július 24.) *Ujság*, 164. sz., 26.
39. Feldmann S. (1932). Évezredes tévedések a nő körül. (1932. augusztus 19.) *Ujság*, 185. sz., 8-11.
40. Feldmann S. (1932). A pletykás, a rágalmozó és a rémhírt erjesztő. (1932. szeptember 4.) *Ujság*, 198. sz., 27.
41. Feldmann S. (1933). A Meller Rózsi-féle eset orvosanalitikai szempontból. (1933. február 12.) *Ujság*, 35. sz., 26.
42. Feldmann S. (1933). Az alvajárásról és a holdkórosságról. (1933. április 23.) *Ujság*, 91. sz., 28.
43. Feldmann S. (1933). Ferenczi Sándor. (1933. május 28.) *Ujság*, 120. sz., 26.
44. Feldmann S. (1933). Lélekelemzési tanulmányok. (Dolgozatok a pszichoanalízis főbb kérdéseiről. Írták a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület Tagjai.) (1933. augusztus 6.) *Ujság*, 177. sz., 30
45. Feldmann S. (1935). Sigmund Freud: Álomfejtés. (1935. március 3.) *Ujság*, 52. sz., 28.

5. melléklet: Ferenczi Sándor és Feldmann Sándor a vizsgált országos terjesztésű sajtóorgánumban (1912-1934)

5.1 Ferenczi és Feldmann a vizsgált országos terjesztésű sajtóorgánumban évek szerinti bontásban

	Ferenczi Sándor interjúkban és riportokban	Feldmann Sándor interjúkban és riportokban	Ferenczi Sándor publicisztikai írásai	Feldmann Sándor publicisztikai írásai
1912	1			
1918			1	
1921	1			
1922	1			
1923	1			
1924	1			
1925	6			1
1926	6	4		3
1927	6	10	1	10
1928	7	5	1	4
1929	2	3		3
1930	6	3		8
1931	1	6		6
1932	3	5		6
1933	1	1		5
1934		2		4
Összes	43	39	3	44

5.2 Ferenczi és Feldmann sajtószerelése sajtóorgánumok szerint

	Ferenczi Sándor interjúkban és riportokban	Feldmann Sándor interjúkban és riportokban	Ferenczi Sándor publicisztikai írásai	Feldmann Sándor publicisztikai írásai
<i>Az Est</i>	1	-		
<i>Budapesti Hírlap</i>	1	-		
<i>Esti Kurir</i>	14	15		1
<i>Magyarország</i>	2	2		
<i>Népszava</i>	1	-		
<i>Pesti Hírlap</i>	2	-		
<i>Pesti Napló</i>	16	4	2	2
<i>Ujság</i>	3	11		41
<i>Világ</i>	1	-		
<i>Színházi Élet</i>	1	5	1	
<i>Tolnai világlapja</i>	1	2		1
Összes	43	39	3	45

6. melléklet: Pszichoanalitikus egyesületek más tagjainak sajtószerelése (Az *Est*, *Budapesti Hírlap*, *Esti Kurir*, *Magyarország*, *Népszava*, *Pesti Napló*, *Ujság*, *Világ*, *Színházi Élet*, *Tolnai Világlapja*) 1910 és 1939 között

6.1 A MPE tagjai interjúkban és riportokban

Hollós István

Budapestre hívják Freud professzort. Az elmeorvosok kongresszusának epilógusa. (1926. november 11.) *Pesti Napló*, 256. sz., 4.

Fantasztikus rajzok, híres írók kézirat-papirosán. Hollós főorvos nyilatkozik a kézirat lélektanáról. *Színházi Élet*, 1927/26, 36-37.

Pán I. (1930). Megtalálták a sötétségből kivezető utat! *Színházi Élet*, 1930/48. sz., 62-64.

Zilahy L. (1933). Vita az eugénika körül. (1933. december 17.) *Pesti Napló*, 286. sz., 11.

Rendy L. (1938). Magyarország gyermeknevelési ankétja. A gyermek mindent lát és mindent hall. A pszichoanalitikus érdekes véleménye. (1938. szeptember 28.) *Magyarország*, 218. sz., 11.

Róheim Géza

A malakkai törpe népekhez indul el Roheim Géza, hogy az európai ember lelki életének alapjait a primitív ember lelki életében keresse meg. (1928. január 8.) *Pesti Napló*, 6. sz., 68.

Magyar tudóst bíztak meg az első ausztráliai pszichoanalitikus expedíció vezetésével. (1928. november 11.) *Ujság*, 256. sz., 6.

—di. (1928). Magyar tudós vezeti az első pszichoanalitikai expedíciót Ausztrália vad népei közé. (1928. december 26.) *Tolnai világlapja*, 52. sz., 30-31.

Bálint Gy. (1930). Magyar tudós fantasztikus élete az emberevők között. (1930. augusztus 15.) *Az Est*, 185. sz., 7.

Gál Imre (1931). Két és félévi expedíciós útról ma reggel Budapestre érkezett Roheim Géza dr., aki a legvadabb középausztráliai és pápua-törzsek népszokásait és lelki életét tanulmányozta. (1931. április 30.) *Esti Kurir*, 97. sz., 4.

Hazaérkezett Roheim Géza dr., aki két és félévig expedíciózott az emberevők között. (1931. április 30.) *Ujság*, 97. sz., 7.

„Elevenen megpirított, elevenen eltemetett emberek, megevett gyerekek és egyéb 'anyag' az emberevők között!” Beszélgetés dr. Roheim Gézával, aki két és fél esztendő ausztráliai tanulmányút után Budapestre érkezett. (1931. május 1.) *Pesti Napló*, 98. sz., 10.

Nagy E. (ifj.) (1931). Ausztrália benszülöttei a kőkorszak embereinek szintjén állanak. Beszélgetés Roheim Gézával (1931. november 15.) *Ujság*, 260. sz., 8.

Van-e csoda, lélek és túlvilági élet. (1934. november 8.) *Az Est*, 268. sz., 12.
Újabb hozzászólások a lélek-vitához. Róheim Géza újabb nyilatkozata. (1934. november 29.) *Az Est*, 269. sz., 12.

6.2 Más orvosanalitikusok interjúkban és riportokban

Décsi Imre

Mit mondanak az ideg orvosok dr. Komis „tudományos” kísérletéről? (1927. szeptember 4.) *Pesti Napló*, 200. sz., 12.

A düsseldorfi rém. (1929. november 17.) *Pesti Napló*, 262. sz., 6.

Kolozs Pál (1932). Rosszat jelent-e, hogy az újév péntekkel kezdődik? Nyilatkozatok a babonáról – politikusok, művészek, írók, kártyások pszichológusok érdekes véleményei. (1932. január 1.) *Esti Kurir*, 1. sz., 7.

Hogyan védekezzünk a meleg ellen? Színházi Élet - 1931/30. sz., 25.

A Szerelem, Mint Orvosi Probléma. *Színházi Élet*, 1930/45. sz., 38-40.
Száz év múlva ... milyen lesz a világ? *Színházi Élet*, 1931/8. sz., 40-41.

Gartner Pál

Előadás a pszichoanalízisről és hipnózis-szugesztióról. (1927. február 24.) *Ujság*, 44. sz., 13.

Erdélyi, sírva fakadt a mai főtárgyaláson. Gáldy folytatta drámai vallomását Forgács Anna haláláról. (1929. január 4.) *Az Est*, 3. sz., 1-2.

Óriási, növekedő érdeklődés melleit folytatták az Ifjúsági Szabadelvű Párt házassági ankétját. Szász Zoltán fejtegetései a házasság kollektív és individuális természetű feladatairól. Ifj. Lovászy Márton, Ignóus Pál és Gartner Pál dr. előadása a házasság és szerelem kérdéseiről. (1931. március 26.) *Esti Kurir*, 70. sz., 6.

A kalapácsos gyilkos az ellenőrző orvosszakértő megvilágításában. (1931. augusztus 27.) *Az Est*, 193. sz., 11.

A kalapácsos gyilkos épelméjű. Még ebben az évben meglesz a főtárgyalása. (1931.

július 15.) *Az Est*, 158. sz., 8.

Helyes volt-e felmenteni Hofer Kunó gyilkosát? Kosztolányi Dezső, Gaál Franciska, Füst Milán, Erdős Reneé, Karinthy Frigyes és Décsi Imre dr. nyilatkozatai. (1931. július 18.) *Esti Kurir*, 161. sz., 9.

Május 1-től fogva nyári időszak lesz. (1932. február 2.) *Ujság*, 26. sz., 5-6.

Lukács István (1932). Mágán Elza gyilkosa nem tud visszatérni a társadalomba. (1934. augusztus 26.) *Az Est*, 192. sz., 7.

Bodó Béla: Öszinteséginjekció! (1934. november 18.) 1934-11-18 *Pesti Napló*, 260. sz., 6.

Az ügyész megkezdte nagy vádbeszédét a Matuska-perben. Az orvosszakrők izgalmas vitája Matuska elmeállapotáról. (1934. november 20.) *Az Est*, 261. sz., 3-4.

A legszigorúbb büntetést kérte Matuska Szilveszterre vádbeszédében az ügyész. Orvosszakértők vitája. (1934. november 20.) *Esti Kurir*, 261. sz., 3.

Komlós Jenő (1934). „Örült? vagy nem örült?” Ellentétes szakértői vélemények serege a törvényszék előtt. (1934. december 25.) *Magyarország*, 291. sz., 12.

Máriás Imre (1935). Vádat emel a pap, az orvos és az ügyész a szerelmi drámák „hősei” ellen. (1935. január 27.) *Budapesti Hírlap*, 23. sz., 11-12.

Szűcs Nándor (1935). „Gyászom jeléül tíz percig nem árultam” — mondja Nick Gusztáv, aki résztvett Schmidt Miksa temetésén. (1935. április 7.) *Ujság*, 80. sz., 7-8.

Matuska Szilveszter, a biatorbágyi rém a tábla előtt. (1935. június 25.) *Esti Kurir*, 142. sz., 5.

Csend legyen! Nyilatkoznak az érdekeltek a belügyminiszter új csendrendeletéről. (1935. július 10.) *Az Est*, 154. sz., 3-4.

Találtatott 1 drb eperjési hóhér. Ideg orvosok a szórakozottságról. (1936. január 5.) *Budapesti Hírlap*, 4. sz., 13.

Kánikulai tanácsadó. *Színházi Élet*, 1936/31. sz., 42-43.

A jótékony és a gyilkos morfium. (1936. augusztus 19.) *Esti Kurir*, 190. sz., 12.

Az ajándék. Körinterjú a pszichológussal, a szociológussal, az etnográfussal és a közgazdással az ajándékozásról. (1936. december 20.) *Pesti Napló*, 291. sz., 13-14.

Öszinteség-injekcióval akarta ártatlanságát igazolni egy halálraítélt bécsi feleséggyilkos. (1938. január 9.) *Az Est*, 6. sz., 9.

Konkoly Kálmán (1938). Hivatal, ahol naptár nélkül tudják, milyen hónap van. „Mindenféle tárgyak elvesztésében a nők vezetnek”. (1938. október 19.) *Tolnai*

világlapja, 43. sz., 46.

6.3 „Vendég” pszichoanalitikusok interjúkban és riportokban a vizsgált sajtótermékekben

August Aichhorn

A modern gyermeknevelés műhelyéből. Egy bécsi pedagógus előadása. (1925. december 29.) *Ujság*, 140. sz., 2.

A modern nevelőműhelyből. (1925. december 29.) *Világ*, 293. sz., 6.

Ráskay László (1925). Léleknevelés – gyermeknevelés. Beszélgetés August Aichhornnal, a pszichoanalízis első pedagógusával. (1925. december 29.) *Pesti Napló*, 293. sz., 13.

Előadás a gyermeklélekről. (1925. december 29.) *Népszava*, 293. sz., 9.

Baloghy Mária. (1924). A fegyelmezetlen gyermek. (1924. december 31.) *Világ*, 279. sz., 6.

Georg Groddeck

d.zs. (1925). Wagner Cosiraa haldoklik. (1925. január 10.) *Esti Kurir*, 7. sz., 10.

Kosztolányi D. (1925). Groddeck, a lélek orvosa. Beszélgetés. (1925. november 21.) *Pesti Hírlap*, 264. sz., 3-4.

Ráskay László (1925). A lélek árnyékában... Dr. Georg Groddeck a lélek bozótját irtva gyógyítja a testet. (1925. november 18.) *Pesti Napló*, 261. sz., 4.

B—cs: A jó férj, akit más nők is érdekelnek, rövidlátó lesz, hogy csak a feleségét lássa. Dr. Groddeck, a vaskancellár volt háziorvosa, a testi megbetegedések lelki okairól. (1925. november 19.) *Esti Kurir*, 262. sz., 10.

Groddeck György dr. érdekes előadása egy hadirokkantról, aki csodálatos módon, lelki körülmények hatása alatt gyógyult meg. (1925. november 21.) *Ujság*, 111. sz., 2.

Sigmund Freud

Dénes Zsófia (1918). Beszélgetés Freud professzorral. (1918. augusztus 4.) *Világ*, 180. sz., 7.

Wilhelm Stekel

Szinetár, Gy. (1933). „Jön az 'abszolút' Molnár-darab!” – jelenti Wilhelm Stekel, a világhírű pszichoanalitikus orvostanár. *Színházi Élet*, 11, 18-19.

Stekel Budapesten. (1933. február 19.) *Ujság*, 41. sz., 32.

Stekel Budapesten. (1933. február 19.) *Ujság*, 41. sz., 32.

„A jövő minden orvosának, tanítójának és bírójának pszichoanalitikusnak kell lennie” — mondja Stekel, a világhírű ideg orvos. (1933. február 22.) *Pesti Napló*, 43. sz., 8.

Stekel nyilatkozik az aktuális világproblémákról. Kritika Freud legújabb művéről. A mai ifjúság szellemi élete. (1933. február 22.) *Ujság*, 43. sz., 6.

Somogyi (1933). Stekel professzor, a pszichoanalitikai terápia úttörője ma délután Budapestre érkezett. (1933. február 22.) *Esti Kurir*, 43. sz., 9.

A bűn születése. Wilhelm Stekel, a világhírű lélekorvos a bűnözőkről és az emberi önzésről. (1933. március 8.) *Tolnai világlapja*, 11. sz., 17.

„Az egyéni apa helyébe a kollektív vezér lép – mert a szülő elvesztette tekintélyét” Beszélgetés a Budapestre érkezett Stekellel, a híres bécsi ideg orvosossal a diktatúrák lelki alapjairól. (1934. január 30.) *Pesti Napló*, 23. sz., 8.

Nagy Endre (ifj.) (1934). Hitler és Sztálin a lélektan megvilágításában. Wilhelm Stekel Budapesten. (1934. január 30.) *Ujság*, 23. sz., 4.

iksz. (1934). Egy letűnő kor szelleme. (1934. január 31.) *Népszava*, 24. sz., 2.

Nagy Endre (ifj.) (1934). Egy óra Stekel társaságában. (1934. február 4.) *Ujság*, 27. sz., 4.

Rudolf von Urbantschitsch

Ráskay László (1925). „Előbb magatokat neveljétek meg, csak azután gyermekeiteket!” Beszélgetés Urbantschitsch Rudolfossal, a pszichoanalitikai nevelésről. (1925. március 24.) *Pesti Napló*, 68. sz., 6.

Erwin Wexberg, Elly Rothwein

Szorongás és szerelem zavaraiiban bukdácsol a mai ember. Aktuális lelki jelenségek: a társadalmi érzés hiánya, rettegés az ismeretlentől, kételkedés a férfiasságban — Beszélgetés dr. Erwin Wexberg bécsi individuálpaszichológussal. (1929. március 24.) *Pesti Napló*, 69. sz., 5.

„A férfiakkal úgy kell bánni, mint a nehezen nevelhető gyerekekkel”. Az első bécsi individuálpaszichológiai otthon megalapítója Budapesten. (1937. május 13.) *Pesti Napló*, 107. sz., 15.

6.4 A MPE más tagjainak publicisztikája a vizsgált magyarországi sajtótermékekben 1910 és 1939 között

Bálint M. (1937). A lélektudomány fejlődése. (1937. december 25.) *Népszava*, 293. sz., 39-40.

Lévy L. (1936). Freud. (1936. május 3.) *Pesti Napló*, 102. sz., 5-6.

Róheim G. (1923). A magyarok ösvallása. (1923. június 13.) *Pesti Napló*, 131. sz., 2-3.

Szilágyi G. (1922). Magyar szerzők az újabb freudista irodalomban. (1922. augusztus 20.) *Pesti Napló*, 188. sz., 10.

Szilágyi G. (1925). Freud önéletrajza. (1925. április 12.) *Pesti Napló*, 83. sz., 41.

Szilágyi G. (1926). Freud. (Születésének 70. évfordulójára.) (1926. május 7.) *Pesti Napló*, 102. sz., 7-8.

Szilágyi G. (1928). Dr. Hollós István: Búcsúm a Sárga Háztól. (1928. január 21.) *Pesti Napló*, 17. sz., 11.

6.5 Egyéb pszichoanalitikusok néhány publicisztikai írása a vizsgált sajtótermékekben

Décsi I. (1910). Képzelt betegek. (1910. február 6.) *Pesti Napló*, 31. sz., 13-14.

Décsi I. (1910). Álmodok. (1910. február 13.) *Pesti Napló*, 37. sz., 33-34.

Décsi I. (1918). Magyar műveltség. (1918. szeptember 29.) *Világ*, 228. sz., 5-8.

Décsi I. (1923). A gyerek is ideges. (1923. június 17.) *Pesti Napló*, 135. sz., 6.

Décsi I. (1923). Jól aludni. (1923. július 8.) *Pesti Napló*, 152. sz., 7.

Décsi I. (1923). Karlsbadba járni. (1923. július 29.) *Pesti Napló*, 169. sz., 4.

Décsi I. (1923). Drága az orvosság. (1923. november 4.) *Pesti Napló*, 249. sz., 5.

Gartner P. (1934). A kiszabadult fegyenc problémája. Levél a szerkesztőhöz. (1934. augusztus 28.) *Az Est*, 193. sz., 11

Szinetár E. (1932). A szép nő. *Színházi Élet*, 1932/49. sz., 89-90.

Szinetár E. (1934). A mosoly: álarc. *Színházi Élet*, 1934/38. sz., 34-36.

Szinetár E. (1934). „Ne legyen idegen a próbán, mert megbukik a darab” és más színházi babonák. *Színházi Élet*, 1934/53. sz., 148-149.

Szinetár E. (1932). Pszichoanalitikus iskola. *Színházi Élet*, 1932/52, 139-140.

Szinetár E. (1933). Pszichoanalitikus iskola. *Színházi Élet*, 1933/2, 54-55.

Szinetár E. (1933). Pszichoanalitikus iskola. *Színházi Élet*, 1933/3, 56-57.

Szinetár E. (1933). Pszichoanalitikus iskola. *Színházi Élet*, 1933/4. sz., 52-53.

Köszönetnyilvánítás

*Hálával tartozom mindazoknak, akiknek támogatása nélkül e munka
nem jött volna létre,*

különösen témavezetőmnek,

Erős Ferencnek,

Borgos Annának,

Kovács Annának,

a PTE Elméleti Pszichoanalízis Program oktatóinak,

családomnak:

szüleimnek,

testvéremnek,

gyermekeimnek,

férjemnek.